

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο Ντιμίτριε Τούτσοβιτς και η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας κατά την περίοδο των
Βαλκανικών Πολέμων

Έλλη Στρογγύλη
Α.Μ. 119Μ023

Αθήνα, Νοέμβριος 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρέας Λυμπεράτος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ειρήνη Λαγάνη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Θεοτοκάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Στρογγύλη Έλλη, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα. Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τους κοντινούς μου ανθρώπους για την ακούραστη υποστήριξη και την πίστη σε εμένα, και τις φίλες και συμφοιτήτριές μου, που μου έδωσαν ώθηση σε όλη την διάρκεια της φοίτησής μας.

Ευχαριστώ θερμά τις καθηγήτριες και τους καθηγητές μου για την πλούσια ακαδημαϊκή εμπειρία του μεταπτυχιακού προγράμματος και ιδιαιτέρως τον κύριο Λυμπεράτο για την υποστηρικτική επίβλεψη.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	σ. 4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.....	σ. 8
I. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913 και η κορύφωση των βαλκανικών εθνικισμών.....	σ. 8
II. Η αναφορά της επιτροπής Κάρνεγκι.....	σ.16
III. Η πολεμική ανταπόκριση του Τρότσκι.....	σ. 26
IV. Η πολιτική κατάσταση στην Σερβία των Βαλκανικών Πολέμων και η εθνικιστική προπαγάνδα κατά των Αλβανών.....	σ. 31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Σερβική Σοσιαλδημοκρατία.....	σ.35
I. Το ΣΣΔΚ και ο Ντιμίτριε Τούτσοβιτς.....	σ. 35
II. Από τον Μάρκοβιτς στον Τούτσοβιτς – Μια σύντομη βιογραφία του σπουδαίου Σέρβου μαρξιστή των αρχών του 20ου αιώνα.....	σ. 41
III. Το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και οι προκλήσεις για την σοσιαλδημοκρατία.....	σ. 49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Βαλκανική Ομοσπονδία.....	σ.52
I. Τα Θεωρητικά θεμέλια της Ομοσπονδίας στα πλαίσια του Βαλκανικού ζητήματος.....	σ. 52
II. Η Βαλκανική Ομοσπονδία και η Σέρβικη Σοσιαλδημοκρατία.....	σ. 53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Σοσιαλδημοκρατία και πόλεμος.....	σ. 60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η μπροσούρα του Τούτσοβιτς.....	σ.70
I. Σχετικά με τη ζωή των Αλβανών.....	σ.70
II. Η Αυτονομία της Αλβανίας.....	σ.74
III. Ο αγώνας για κυριαρχία στην Μεσόγειο.....	σ.78
IV. Σερβία και Αλβανία	σ.82
Επίλογος.....	σ.98

Περίληψη

Στο τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου, η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας απέκτησε αρκετούς οπαδούς τόσο στις τάσεις των Σέρβων – όσο και γενικότερα των Βαλκάνιων – σοσιαλιστών όσο και μεταξύ κύκλων των εθνικιστών. Η ιδέα εμφανίστηκε με διάφορες παραλλαγές μέσα στη δίνη των ιστορικών γεγονότων: Την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τους Βαλκανικούς Πολέμους, τις υπό διαμόρφωση εθνικές ιδέες καθώς και τα πιεστικά κοινωνικά ζητήματα και αντικρουόμενα συμφέροντα των αγροτικών, εργατικών και αστικών τάξεων. Στην παρούσα εργασία ειδικότερα, ερευνάται και αναλύεται ο ρόλος του Σέρβου σοσιαλιστή Ντιμίτριε Τούσοβιτς (Dimitrije Tucović) στην διαμόρφωση της ιδέας της Βαλκανικής Ομοσπονδίας κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, τόσο στο επίπεδο της σερβικής πολιτικής σκηνής, όσο και εντός της Δεύτερης Διεθνούς. Το θέμα παρουσιάζεται σε συνάρτηση των γενικότερων προσπαθειών των Σέρβων σοσιαλιστών της εποχής να απαντήσουν ή να υπερκεράσουν το εθνικό ζήτημα, που τους πίεζε λόγω της ανάπτυξης και του ανταγωνισμού των εθνικών κινημάτων στην ευρύτερη Βαλκανική χερσόνησο της εποχής.

Λέξεις Κλειδιά: Βαλκανική Ομοσπονδία, Ντιμίτριε Τούτσοβιτς, Σοσιαλισμός, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Βαλκάνια.

Dimitrije Tucović and the concept of Balkan Federation during the Balkan Wars

Elli Strongyli

Abstract

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th, the idea of a Balkan Federation acquired a lot of followers both in Serbian – and more generally Balkan – socialist circles as well as among nationalist circles. The idea emerged in different variations in the maelstrom of historical events: The collapse of the Ottoman Empire, the Balkan Wars, the emerging national ideas as well as the pressing social issues and conflicting interests of the peasant, labor and urban classes. In this thesis in particular, the role of the Serbian socialist Dimitrije Tucović (Dimitrije Tucović) in shaping the idea of the Balkan Federation during the period of the Balkan Wars is researched and analyzed, both within the Serbian political scene, and within the Second International. The subject is presented in relation to the general efforts of the Serbian socialists of this period to answer or overcome the national question, which was pressing on them due to the development and competition of national movements in the wider Balkan peninsula of the time.

Keywords: Balkan Federation, Dimitri Tuchovich, Socialism, Balkan Wars, Balkans.

Εισαγωγή

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913 αποτέλεσαν ίσως έναν σημαντικό σταθμό στην ιστορία της εθνικής συγκρότησης των βαλκανικών κρατών στο νεωτερικό πλαίσιο, ενώ καθόρισαν τραυματικά τις μετέπειτα σχέσεις τους για μεγάλο μέρος του 20ου αιώνα. Το νέο αιματηρό ξέσπασμα που οδήγησε στην διάλυση της Γιουγκοσλαβίας (1991 – 1995), τοποθετήθηκε από ένα μέρος της δυτικής ιστοριογραφίας για τα Βαλκάνια, σε ένα κοινό πλαίσιο με τους πολέμους των αρχών του 20ού αιώνα, το οποίο χαρακτήρισαν μια σειρά στερεοτυπικών προβολών επί των βαλκανικών λαών: τα *αρχαία μίση* ανάμεσα σε *αιμοσταγείς, πολεμικούς* λαούς, προσέδωσαν μια μοιρολατρική σχεδόν αφήγηση σχετικά με ένα πολιτικό παρόν και μέλλον καταδικασμένο σε έναν *θρυμματισμένο* (fragmented) εθνικό χάρτη από *οπισθοδρομικά* και *καθυστερημένα* κράτη. Παράλληλα, η εθνοκεντρική βαλκανική ιστοριογραφία κινήθηκε με μια προσκόλληση στα αλυτρωτικά εθνικά αφηγήματα των κρατών της Βαλκανικής χερσονήσου. Απέναντι σε αυτές τις δύο τάσεις, η Todorova εισάγοντας την έννοια του *Βαλκανισμού* (Balkanism) πρότεινε ένα νέο πλαίσιο ιστορικής μελέτης της διαδικασίας εθνικής συγκρότησης στην περιοχή, της ανάδυσης και υιοθέτησης του φαινομένου του εθνικισμού και κατ' επέκτασιν των ενδοβαλκανικών συγκρούσεων του 20ού αιώνα.

Η διετία των Βαλκανικών Πολέμων 1912 – 1913, έχει σαφώς πολύ λιγότερο μελετηθεί από την σκοπιά του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος και του αντιπολεμικού προτάγματος των Βαλκάνιων σοσιαλιστών, που σε μια κίνηση συναδέλφωσης των βαλκανικών λαών εναντιώθηκαν στις *αδελφοκτόνες* σφαγές και το εθνικιστικό ντελίριο και τις επεκτατικές κινήσεις των εγχώριων αστικών τάξεων. Οι ενδοβαλκανικές συγκρούσεις της περιόδου εκείνης ως πολιτική επιλογή των νέων βαλκανικών κρατών, συνάντησαν την σθεναρή κριτική της βαλκανικής σοσιαλδημοκρατίας, η οποία προέτασσε κατά την διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, την ίδρυση μιας Βαλκανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας ως την αποκλειστική προϋπόθεση προόδου και ανάπτυξης των βαλκανικών λαών και την απόλυτη επαναστατική μεν, αντιπολεμική δε, λύση απέναντι στις αλυτρωτικές κινήσεις του διεθνούς ιμπεριαλισμού και του εγχώριου εθνικισμού.

Η μελέτη αυτής της πλευράς των Βαλκανικών Πολέμων από την ελληνική ιστοριογραφία χαρακτηρίζεται από μια εκκωφαντική σιωπή, γεγονός το οποίο εδράζεται κατά την άποψή μας σε μια σειρά λόγων: πρώτον, η απουσία συμμετοχής των ελληνικών σοσιαλιστικών οργανώσεων στα βαλκανικά σοσιαλδημοκρατικά συνέδρια και τα συνέδρια της Δεύτερης Διεθνούς της περιόδου 1909 – 1912. Δεύτερον, ένα ζήτημα πηγών οι οποίες είναι κυρίως στην σερβική και βουλγαρική γλώσσα, αλλά και την παντελή έλλειψη αντιτύπων στις ελληνικές βιβλιοθήκες. Τρίτον και σημαντικότερο, η αδυναμία απομάκρυνσης από μια εθνοκεντρική αφήγηση των πολέμων και προσέγγισής τους με μια διεθνιστική σοσιαλιστική κατεύθυνση, το οποίο ενδεχομένως να συνδέεται και με το γεγονός ότι το ελληνικό παράδειγμα δεν εντάχθηκε ποτέ στο μπλοκ του *υπαρκτού σοσιαλισμού*.

Η μελέτη του οράματος της Βαλκανικής Ομοσπονδίας κατά τη διάρκεια της συγκρότησης των βαλκανικών εθνών – κρατών και των συγκρούσεων που τη συνόδευσαν, προσφέρεται για μια συγκριτική προσέγγιση των παραδειγμάτων κυρίως της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας.¹ Ωστόσο, η εν λόγω εργασία θα επικεντρωθεί στο σερβικό παράδειγμα, και συγκεκριμένα στο Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και τον Ντιμίτριε Τούτσοβιτς, ηγετική φιγούρα της σερβικής και διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας, ίσως ο σημαντικότερος Σέρβος μαρξιστής του 20ού αιώνα.

Στο έργο του Τούτσοβιτς, αποτυπώνεται το όραμα του βαλκανικού φεντεραλισμού, οι ρίζες του οποίου εντοπίζονται στους πρώιμους Σέρβους σοσιαλιστές της δεκαετίας του 1870, ως μια στρατηγική στο πλαίσιο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μετασχηματισμών από τους οποίους διέρχονταν οι βαλκανικές κοινωνίες των αρχών του περασμένου αιώνα. Επιπλέον, το έργο του, αποτελεί ίσως την σημαντικότερη αντιαποικιακή και αντιιμπεριαλιστική κριτική ενάντια στην κατακτητική πολιτική, που το σερβικό βασίλειο υιοθέτησε εναντίον της Αλβανίας κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Κατά την άποψή μας, ο Τούτσοβιτς, και κατ' επέκτασιν το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (ΣΣΔΚ), κράτησε την πιο συνεπή αντιπολεμική, αντι – αποικιακή και

1 Μια συγκριτική ιστορική προσέγγιση στα τρία αυτά παραδείγματα, μπορεί κανείς να δει στο Augusta Dimou, *Entangled paths towards modernity: contextualizing socialism and nationalism in the Balkans*, Budapest: Central European University Press, 2009, σελ. 6 – 9.

διεθνιστική στάση εντός της Δεύτερης Διεθνούς, τόσο την περίοδο που άρχισε με την προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία (1908) και τελείωσε με το τέλος του δεύτερου Βαλκανικού Πολέμου, όσο και κατά το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.² Για τον λόγο αυτόν, η μελέτη του έργου του και συγκεκριμένα του βιβλίου του, *Σερβία και Αλβανία: μια κριτική συμβολή ενάντια στην κατακτητική πολιτική της Σέρβικης μπουρζουαζίας*, είναι απαραίτητη σε οποιονδήποτε επιλέγει να ασχοληθεί με την αντιμιλιταριστική διάσταση του σοσιαλιστικού κινήματος του ευρωπαϊκού ιστορικού χώρου.

Δύο από τις σημαντικότερες πηγές, που έχει κανείς στην διάθεση του μελετώντας αυτό το θέμα, είναι η έκθεση της επιτροπής Carnegie, *Report of the International Commission to Inquire into the Cause and Conduct of the Balkan Wars*, και η συλλογή των άρθρων του Λέον Τρότσκι, *Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913*, ο οποίος βρέθηκε εκεί ως πολεμικός ανταποκριτής. Στο πρώτο κεφάλαιο λοιπόν, θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις εξελίξεις που καθόρισαν τις δύο φάσεις των Βαλκανικών Πολέμων 1912 – 1913, επικεντρώνοντας στην δράση του σερβικού στρατού και των επεκτατικών του κινήσεων στα αλβανικά εδάφη. Θα επιχειρήσουμε να συζητήσουμε τις δύο αυτές σημαντικές μαρτυρίες του θεάτρου των πολέμων και να αναδείξουμε το παρασκήνιο της διαδικασίας μαρτυριών από το μέτωπο του πολέμου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, και προκειμένου να κατανοήσουμε μετέπειτα καλύτερα το έργο του Σέρβου σοσιαλιστή Ντιμίτριε Τούτσοβιτς, θα ασχοληθούμε με τις ρίζες του σερβικού σοσιαλισμού, που εντοπίζονται λίγο μετά τα μέσα του 19ου αιώνα (1860 – 1870) με αντιπροσωπευτικότερη φιγούρα τον Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς, ο οποίος χαρακτηρίστηκε από την σερβική ιστοριογραφία ως *ο πατέρας του σέρβικου σοσιαλισμού*. Με ποιο τρόπο διαχύθηκε η σοσιαλιστική ιδεολογία που πρωτοαναδύθηκε στην Δύση, στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και ποιες ήταν οι κεντρικές ιδέες της; Πώς η κληρονομιά του φεντεραλισμού του Μάρκοβιτς, εμπεδώθηκε στην ιδεολογία και την πολιτική ατζέντα του ΣΣΔΚ την περίοδο 1903 – 1914, διαμορφώνοντας το αντιπολεμικό πρόταγμα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας;

Στο τρίτο κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με τα δύο αυτά αρχικά ερωτήματα προκειμένου να μελετήσουμε μετέπειτα την συνολική αντιπολεμική στάση του

2 Το ίδιο ισχύει και για τις δύο τάσεις των Βούλγαρων σοσιαλιστών των αρχών του 20ού αιώνα.

Τούτσοβιτς και του ΣΣΔΚ, ειδικά μετά την τροπή που πήρε ο πόλεμος στην δεύτερη φάση του και τις αποκαλύψεις για τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν από τον σερβικό στρατό εναντίων χριστιανών και μουσουλμάνων Αλβανών κατά την εκστρατεία στην Αλβανία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, θα αναλύσουμε περαιτέρω την στάση αυτήν, εντός ενός πλαισίου μιας συνεχούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των Σέρβων σοσιαλδημοκρατών, με το όργανο της Δεύτερης Διεθνούς, το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο, και τα κόμματα – μέλη της, με στόχο οι πρώτοι να εξασφαλίσουν την στήριξη του Γραφείου στην αντιπολεμική προπαγάνδα και να μπλοκάρουν από κοινού την επερχόμενη πολεμική σύγκρουση.

Τέλος, το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, αφιερώνεται εξ' ολοκλήρου στην παρουσίαση και ανάλυση της μπροσούρας του Τούτσοβιτς, *Σερβία και Αλβανία*, ως ένα από τα σημαντικότερα αντιπολεμικά και αντιαποικιακά θεωρητικά πονήματα εκείνης της περιόδου της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας. Όπως θα δούμε, ο Τούτσοβιτς, έχοντας παρατηρήσει το ιμπεριαλιστικό στάδιο του δυτικού καπιταλισμού, προσεγγίζει την σερβική εκστρατεία κατάκτησης της Αλβανίας και εξόντωσης των αλβανόφωνων πληθυσμών ως μια απόπειρα του περιφερειακού Σερβικού Βασιλείου να αποκτήσει μια θέση δίπλα στα ιμπεριαλιστικά κέντρα της εποχής, αναλύοντας σε βάθος τα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά κίνητρα ενός τέτοιου εγχειρήματος, αλλά και τους λόγους που αυτό σημείωσε, τελικά, παταγώδη αποτυχία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Ι. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913 και η κορύφωση των βαλκανικών εθνικισμών

Ο 19ος αιώνας στα Βαλκάνια, αποτελεί για τους λαούς των Βαλκανίων τον αιώνα της εξάπλωσης του εθνικού αισθήματος και της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης, της έξαρσης του αλυτρωτισμού, των εθνικών οραμάτων και αξιώσεων που, ως επιδιώξεις μαζικών εθνικών κινημάτων, συνοψίζονταν σε δύο πράγματα: την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας και την αποκρυστάλλωση της εθνικής οντότητας στην πολιτική μορφή της νεωτερικότητας, που αναδυόταν την περίοδο εκείνη: το εθνοτικά ομοιογενές έθνος – κράτος. Οι πολυεθνικές θρησκευτικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό το σύστημα των *millet*, θα υποστούν, όπως θα δούμε, βίαιους μετασχηματισμούς στην πορεία για την “εθνική αυτοπραγμάτωση” των Βαλκανικών – επί το πλείστον Ορθόδοξων – λαών και θα πάρουν, στην περίπτωση των Βαλκανικών Πολέμων, τον χαρακτήρα και ενός θρησκευτικού πολέμου εξόντωσης ενάντια στους μουσουλμάνους υπηκόους της Αυτοκρατορίας. Παρότι η συζήτηση για το φαινόμενο του “Δυτικού” εθνικισμού και το αν και πώς “εισήχθη” στην περιοχή των Βαλκανίων από τις ελίτ των βαλκανικών λαών, που κατοικούσαν στα αστικά κέντρα της Βιέννης, της Κωνσταντινούπολης, της περιοχής της Vojvodina ή αλβανόφωνων περιοχών της Ιταλίας και αλλού, έχει λάβει μεγάλη έκταση, οι τρόποι της εξάπλωσης και της επικράτησης του φαινομένου του εθνικισμού στα Βαλκάνια, δεν αποτελούν αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας.

Μέσα από αυτήν την πρώτη περίοδο των εθνικών κινημάτων που αναδύθηκαν στα Βαλκάνια, προέκυψε αναπόφευκτα το ζήτημα των συνόρων· τα εθνικά αφηγήματα του αλυτρωτισμού επιδίωξαν την εθνική “αφύπνιση” των μαζών και αποτυπώθηκαν σε πιέσεις προς την Ευρωπαϊκή διπλωματία, σε αλληπάλληλους ξεσηκωμούς, εξεγέρσεις και ένοπλες συγκρούσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Το αφήγημα της “Παλαιάς Σερβίας”³, η “Μεγάλη Ιδέα”⁴ και η “Μεγάλη Βουλγαρία” μεταγενέστερα, εθνικά οράματα των Σέρβων, των Ελλήνων και των Βούλγαρων αντίστοιχα, θα αποτελέσουν στο εξής τον ιδεολογικό πυρήνα των στρατιωτικών και διπλωματικών διεκδικήσεων των νέων αυτονομημένων κρατών. Παράλληλα, διατηρούνταν – μέχρι και το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων, όπως θα δούμε αργότερα – και αφηγήματα που τοποθετούσαν στον ρόλο του απελευθερωτή “από τον Τούρκικο ζυγό” τότε τον χριστιανικό ορθόδοξο κόσμο, τότε τους νοτιοσλαβικούς λαούς.

Στην μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) εποχή, στο επίκεντρο των τριών κυρίαρχων ανταγωνιζόμενων εθνικισμών (βουλγάρικος, σέρβικος, ελληνικός) βρισκόταν πλέον η Μακεδονία, αλλά και γενικότερα τα εδάφη της ευρωπαϊκής Τουρκίας. Το πολυεθνικό ψηφιδωτό της Μακεδονίας⁵ και πολλών άλλων περιοχών που αποτελούσαν νεοαποκτηθέντα εδάφη για τα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη είχε έρθει η ώρα να “διαχωριστεί”. αφενός, οι ορθόδοξοι λαοί όπου κυριαρχούσαν θα στρέφονταν ενάντια στους τουρκόφωνους και μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, αφετέρου η επιταγή της νέας πολιτικής μορφής επικεντρωνόταν ολοένα και περισσότερο στην απόκτηση της εθνικής ομοιογένειας.

Ωστόσο, παρά τον εν λόγω ανταγωνισμό, περί την μελλοντική ένταξη των εδαφών στα βαλκανικά κράτη, βασική προτεραιότητα για τις βαλκανικές δυνάμεις αποτελούσε πρωτίστως η “απελευθέρωση” των εδαφών από την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· μια σειρά συνθηκών ανάμεσα στην Σερβία, το Μαυροβούνιο, την Βουλγαρία και την Ελλάδα σηματοδότησε την εγκαθίδρυση ενός

3 Η αλυτρωτική ιδέα της ανάκτησης των εδαφών της “Παλαιά Σερβίας”, εμφανίστηκε στα μέσα του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτή, το νέο ανεξάρτητο σερβικό Βασίλειο, όφειλε να κατακτήσει τα εδάφη της αυτοκρατορίας του Στέφαν Ντούσαν, του μεσαιωνικού δηλαδή βασιλείου της Σερβίας, το οποίο είχε επεκταθεί στα εδάφη της Βοσνίας, των Δαλματικών ακτών, μεγάλου μέρους της Μακεδονίας, και ολόκληρου του μετέπειτα οθωμανικού βιλαετιού του Κοσόβου. Η ιστορική μάχη του Κοσόβου (1389) κατά την οποία το Σέρβικο Βασίλειο ηττήθηκε από τον οθωμανικό στρατό, επανεπενδύθηκε τον 19ο αιώνα ως ένα ιστορικό γεγονός για το οποίο η Σερβία οφείλει να εκδικηθεί, αναβιώνοντας έτσι ολόκληρο το αφήγημα περί “ιστορικού δικαίου” στην περιοχή του Κοσόβου.

4 Η Μεγάλη Ιδέα εκείνη την περίοδο αξίωνε μια ελληνική επικράτεια που απλωνόταν σε “πέντε θάλασσες και τρεις ηπείρους”. Για περισσότερα πάνω στην καταγωγή της Μεγάλης Ιδέας και σε παράλληλη σύνδεση με το εθνικιστικό αφήγημα της Σερβίας, βλ. Ε. Σκοπετέα, *Το “πρότυπο Βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.

5 Τα βιλαέτια δηλαδή της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηριού (Bitola) και του Κοσόβου.

Βαλκανικού Συνασπισμού⁶ έτοιμου να επιτεθεί σε μια Αυτοκρατορία σημαντικά αποδυναμωμένη από τις εξεγέρσεις των Αλβανών υπηκόων με αίτημα την αυτονομία.⁷

Το τοπίο που διαμορφώθηκε στα Βαλκάνια τα χρόνια πριν το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων και ειδικότερα την περίοδο 1908 – 1912, χαρακτηρίζεται από κοινωνικοπολιτικές εντάσεις προπολεμικής χροιάς, με το 1908 να αποτελεί μια χρονιά καθοριστικής σημασίας στις εξελίξεις που ακολούθησαν. Καταρχήν, τον Ιούλιο του 1908, το ξέσπασμα της Νεοτουρκικής Επανάστασης κατόρθωσε να επαναφέρει το Σύνταγμα του 1876 και να εξασφαλίσει μια σειρά μεταρρυθμίσεων στο κράτος του Αμπντούλ Χαμίτ, ενώ λειτούργησε αποσταθεροποιητικά για τον *μεγάλο ασθενή του Βοσπόρου*. Μέσα σε ένα χρόνο, οι δυνάμεις των Νεότουρκων θα καταλάβουν την εξουσία και θα οδηγήσουν στην καθαίρεση του Σουλτάνου, προάγοντας ταυτόχρονα μια σειρά πολιτικών συγκεντροποίησης και εξάπλωσης της τουρκικής ηγεμονίας.⁸ Ωστόσο, οι έντονες προσπάθειες “κατασκευής” μιας ομογενοποιητικής τουρκικής ή οθωμανικής εθνικής ταυτότητας, δεν θα σταθούν αρκετές μπροστά στην ολοένα και εντονότερη εθνική αφύπνιση των Αλβανών, των Ελλήνων, των Βουλγάρων και άλλων εθνοτικών ομάδων της Αυτοκρατορίας.⁹ Οι εξελίξεις που αφορούσαν στην εξάπλωση του νεοτουρκικού εθνικισμού και της νέας πολιτικής μορφής που προέτασσε για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, είχε άμεσο αντίκτυπο αφενός στην εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στην βαλκανική πολιτική, αφετέρου συνέβαλε στην επιτάχυνση των διεργασιών που οδήγησαν στην σύσταση του Βαλκανικού Συνασπισμού. Ως επακόλουθο, μια νέα κρίση στην περιοχή,

6 Η πρώτη Βαλκανική Συμμαχία λίγους μήνες πριν την κήρυξη του πρώτου Βαλκανικού πολέμου, ήρθε με την Συνθήκη Συμμαχίας και Φιλίας ανάμεσα στην Βουλγαρία και την Σερβία, μια αμυντική συνθήκη που προσδιόριζε μια στρατιωτική συνεργασία σε περίπτωση επίθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνθήκη υπεγράφη στην Σόφια στις 29 Φεβρουαρίου/ 13 Μαρτίου 1912, και υποστηρίχθηκε ανοιχτά από την Ρωσική διπλωματία, η οποία προέβλεπε στην αναχίτηση των ιμπεριαλιστικών βλέψεων των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την πρόσβαση στο Αιγαίο. Ως προς τις εδαφικές διεκδικήσεις, τα δύο κράτη συμφώνησαν τα εξής: η Παλαιά Σερβία, δηλαδή η περιοχή βόρεια και δυτικά των βουνών Shar, θα περιερχόταν στην Σερβία· τα ανατολικά της οροσειράς της Ροδόπης και ο ποταμός Struma στην Βουλγαρία, ενώ η Μακεδονία θα σχημάτιζαν μια αυτόνομη επαρχία. Πολύ σύντομα ακολούθησαν διμερείς συνθήκες που διαμόρφωσαν τον Βαλκανικό Συνασπισμό, ανάμεσα στην Σερβία, το Μαυροβούνιο, την Ελλάδα και την Βουλγαρία. Τον Μάιο του 1912, η Βουλγαρία και η Ελλάδα σύναψαν μια αμυντική συμφωνία και ακολούθησαν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους διμερείς συμφωνίες ανάμεσα στο Μαυροβούνιο, την Σερβία και την Βουλγαρία.

7 Οι οποίες γενικεύτηκαν καθώς και το αίτημα τους μετασχηματίστηκε σε αίτημα ίδρυσης ανεξάρτητου κράτους, όπερ και εγένετο 29 Νοέμβρη 1912.

8 L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company Inc., New York, 1958, σελ. 528.

9 L.S. Stavrianos, *ό.π.*, σελ. 528.

σήμανε η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης από την αυβουργική μοναρχία (Οκτώβρης 1908). Ως άμεση συνέπεια της κίνησης αυτής από την μεριά της Αυστροουγγαρίας, ήταν η όξυνση της αντιπαράθεσης με την Σερβία, ο βασιλιάς της οποίας, Πέτρος Καρατζόρτζεβιτς, προετοίμαζε ήδη με την βοήθεια της Ρωσίας ένα εδαφικό “άνοιγμα” προς την δυτική ακτή της Βαλκανικής (Αδριατική θάλασσα). Ταυτόχρονα, στην επεμβατική κίνηση προσάρτησης από την Αυστροουγγαρία, προστέθηκε η υποστήριξή της στην Βουλγαρία, να παραβιάσει τους όρους της Συνθήκης του Βερολίνου και να κηρύξει την ανεξαρτησία της, κατά την οποία ο Φερδινάνδος Α’ ανακηρύχθηκε τσάρος. Λίγο μετά, οι χριστιανοί Κρήτες κήρυξαν την ένωση τους με το Ελληνικό Βασίλειο. Η σειρά των γεγονότων αυτών, σε συνδυασμό με την ταχεία οικονομική ανάπτυξη του Σερβικού Βασιλείου, λειτούργησαν ενισχυτικά στους αλτρωτισμούς των κρατών και κατ’ επέκτασιν τόνωσαν το εθνικιστικό όραμα των λαών, οι οποίοι βάδιζαν πλέον προς μια βαλκανική συνεργασία που θα έδινε το τελειωτικό χτύπημα στην κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Βαλκανική χερσόνησο.

Το θέατρο του πολέμου

Οι πρώτες βολές που σήμαναν την έναρξη του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, έλαβαν χώρα στις 9 Οκτώβρη του 1912 από τον στρατό του Μαυροβουνίου, στα σύνορα Μαυροβουνίου – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰. Η έναρξη του πολέμου ακολούθησε την *Διακοίνωση των τεσσάρων χριστιανικών κρατών* (5 Οκτώβρη) – ουσιαστικά επρόκειτο για τηλεγράφημα εκ μέρους των τεσσάρων συμμαχικών βαλκανικών κρατών προς την Υψηλή Πύλη, τα αιτήματα των οποίων απορρίφθηκαν.¹¹ Με την άρνηση της Πύλης να εμπλακεί σε διαπραγματεύσεις και την πλήρη διακοπή των διπλωματικών της σχέσεων με τα βαλκανικά κράτη (16 Οκτώβρη), και παρά τις πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων να διατηρηθεί το *status quo* στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι συμμαχικές βαλκανικές χώρες υπερέχοντας

10 Αυτή ήταν μια απόφαση των συμμάχων που είχε σκοπό να αποσπάσει την προσοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώστε να μην επιτεθεί στην Σερβία. βλ. Alexey Timofeev, *Serbian Chetniks: Traditions of Irregular Warfare*, στο K. Boeckh και S. Rutar, *The Wars of Yesterday. The Balkan Wars and the emergence of modern military conflict, 1912 – 1913*, Berghahn Books, 2018, σελ. 290.

11 Ένας βασικός όρος του τελεσίγραφου, ήταν η διαπραγμάτευση σχετικά με την τήρηση του άρθρου 23 της Συνθήκης του Βερολίνου, το οποίο δεν τηρούταν από την Οθωμανική διοίκηση, και αφορούσε στην διοικητική αυτονομία των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

στρατιωτικά ως συνασπισμός έναντι του οθωμανικού στρατού, εισήλθαν στον πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο¹², ο οποίος κηρύχθηκε και επίσημα πλέον από τους Οθωμανούς στις 17 Οκτωβρίου 1912. Ο βουλγάρικος στρατός κινήθηκε προς την Ανδριανούπολη και την Κωνσταντινούπολη, σημειώνοντας την πρώτη τους νίκη στις 22 Οκτώβρη στην περιοχή Kirk – Kilis (Σαράντα Εκκλησίες, σημ. Kirklareli) και προχωρώντας με ευκολία προς την περιοχή της Chatalja (Τσατάλτζα). Ταυτόχρονα, οι σέρβικες και ελληνικές συμμαχικές δυνάμεις στράφηκαν στην Μακεδονία· οι πρώτοι σημείωσαν στα τέλη του Οκτώβρη την πρώτη τους νίκη στην περιοχή του Kumanovo. Μαζί με τον στρατό του Μαυροβουνίου, προέβησαν σε κατάληψη του Σαντζακίου του Novi Bazar, ενώ το κύριο στρατιωτικό σώμα συνέχισε νότια προς το Μοναστήρι (Bitola) και την Ohrid (Αχρίδα). Το γενικό πολεμικό πλάνο του σέρβικου στρατού αποτελούταν από τέσσερις βασικές κατευθύνσεις στις οποίες θα κινούταν το κάθε μέρος του: η πρώτη, προς την κοιλάδα του Νότιου Μοράβα με κατεύθυνση το Kumanovo· η δεύτερη, προς την περιοχή της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας ανάμεσα στην Κιουστεντίλ (Kyustendil) και την Ντούπνιτσα (Dupnitsa), περιοχή από την οποία θα επιτίθονταν και θα εισέβαλαν στην ανατολική Μακεδονία· η Τρίτη, με κατεύθυνση το Κόσοβο και η τέταρτη, με κατεύθυνση το σαντζάκι του Novi Pazar¹³. Όλα τα παραπάνω μέρη του τακτικού στρατού, θα υποστήριζαν και θα ενίσχυαν τοπικά το μεγάλο δίκτυο των ανταρτοομάδων (*četnik*), με το στρατιωτικό σχέδιο, που αφορούσε την περιοχή του Κοσόβου, να συγκεντρώνει και τον μεγαλύτερο αριθμό των άτακτων τσέτνικς (*četnik*).

Οι κινήσεις του σερβικού στρατού είχαν τριπλό στόχο: την ανάκτηση των εδαφών της Παλαιάς Σερβίας, την έξοδο προς την Αδριατική και την αναχαίτιση των Αλβανικών εξεγέρσεων, που πλέον ήγειραν ζητήματα ανεξαρτησίας. Παράλληλα, ο σέρβικος στρατός, ήδη από το 1911, εξόπλιζε τους τσέτνικ και υποστήριζε την δράση τους, με στόχο την αποσταθεροποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι τσέτνικ, οι οποίοι εκείνο το έτος ανανέωσαν την δράση τους κάτω από την επιρροή της νεοσύστατης παραστρατιωτικής οργάνωσης *Ένωση ή Θάνατος* (Ujedinjenje ili

12 Σύμφωνα με τον Stavrianos, ο συμμαχικός στρατός ανερχόταν σε 715.000 άνδρες, έναντι του Οθωμανικού που ήταν μόλις 320.000., ενώ οι πρώτοι διέθεταν πιο σύγχρονο και κατάλληλο στρατιωτικό εξοπλισμό. βλ. L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company Inc., New York, 1958, σελ. 535.

13 Παρατίθεται ο Timofeev στο Boeckh Katrin και Rutar Sabine, *The Wars of Yesterday. The Balkan Wars and the emergence of modern military conflict, 1912 – 1913*, New York: Berghahn Books, 2018.

Smrt)¹⁴ πρόσφεραν στον Κοσοβάρο πρωτεργάτη των εξεγέρσεων, Ίσα Μπολετίνι, χρήματα και πολεμοφόδια για την οργάνωση του αγώνα τους¹⁵. Ουσιαστικά, η στήριξη, που αρχικά έδειξαν οι κυβερνήσεις της Σερβίας και του Μαυροβουνίου στις αυτονομιστικές εξεγέρσεις των αλβανικών αντάρτικων ομάδων, προσέβλεπαν σε έναν στόχο: την αποφυγή επίτευξης ειρηνικής συμφωνίας μεταξύ Αλβανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που θα εξασφάλιζε την αλβανική αυτονομία. Ήδη το καλοκαίρι του 1912, οι Αλβανοί στασιαστές είχαν εξαπλωθεί στα Σκόπια, στο Βιλαέτι του Κοσόβου και σημείωναν αλλεπάλληλες νίκες.

Με την έναρξη του πολέμου, ενώ ο σερβικός στρατός στρεφόταν δυτικά προς την Αδριατική καταλαμβάνοντας το Δυρράχιο και τη Σκόδρα (Scutari), ο ελληνικός κινήθηκε στην περιοχή της Ηπείρου σημειώνοντας νίκες στα Γρεβενά, την Πρέβεζα και τέλος, στις 8 Νοέμβρη, την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, κάτι που αποτελούσε, βέβαια, στόχο και του βουλγάρικου στρατιωτικού σχεδίου¹⁶. Στις 10 Νοεμβρίου, ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στα Ιωάννινα.

Οι πολεμικές εξελίξεις σύντομα διέγειραν την διεθνή συζήτηση, η οποία αποτυπώθηκε σε διπλωματικές ενέργειες, με σκοπό την αποκατάσταση της ειρήνης στην περιοχή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κήρυξη ανεξαρτησίας του Αλβανικού κράτους (28 Νοεμβρίου 1912) ύστερα από παρέμβαση της Αυστρίας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, δεν μπορούσαν να επιτρέψουν στα βαλκανικά κράτη την απόλυτη ελευθερία στην περιοχή. Το ζήτημα της εξόδου στην Αδριατική θάλασσα, απασχολούσε έντονα την Ιταλία και την Αυστρία και μια κατοχή περιοχών, όπως η Σκόδρα από τον στρατό του Μαυροβουνίου, στεκόταν εμπόδιο στις βλέψεις τους. Οι ευρωπαϊκές πιέσεις κατέληξαν στην κήρυξη εκκευρίας ανάμεσα στην Βαλκανική Συμμαχία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τον Απρίλιο του 1913, και λίγο αργότερα (30 Μαΐου) ο πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος έλαβε τέλος με την Συνθήκη του Λονδίνου.

Οι στρατιωτικές συμμαχίες του 1912 ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, κάθε άλλο παρά σύμπνοια υπονοούσαν ως προς τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι ήδη βαθιά

14 Η εν λόγω οργάνωση ήταν γνωστή και με το όνομα “Μαύρη Χείρα” και είχε άμεση σύνδεση με την μυστική υπηρεσία πληροφοριών του Σέρβικου στρατού.

15 M. Vickers, *The Albanians. A modern history*, New York: I.B. Tauris Publishers, London, 1995, σελ. 65.

16 Ο βουλγάρικος στρατός ήδη κινούταν με κατεύθυνση την Θεσσαλονίκη, κατέφθασε όμως μια μέρα μετά την κατάληψή της από τον ελληνικό.

ριζωμένοι εθνικισμοί, βρίσκονταν επί δεκαετίες σε έναν ακραίο ανταγωνισμό μεταξύ τους, γεγονός που απεδείχθη πολύ σύντομα με την κήρυξη του δεύτερου Βαλκανικού Πολέμου. Μπορεί ο πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος να είχε μια νικηφόρα έκβαση ως προς την απελευθέρωση βαλκανικών εδαφών από την Οθωμανική αυτοκρατορία, ωστόσο, σε ενδοβαλκανικό επίπεδο, το τέλος τους σήμαινε ταυτόχρονα και μια σειρά από “άλυτα” εδαφικά ζητήματα: η Σερβία διεκδικούσε περιοχές που ανήκαν πλέον στο νεοανακηρυχθέν Αλβανικό κράτος και κατοικούνταν στην πλειοψηφία τους από αλβανόφωνους πληθυσμούς, ενώ ταυτόχρονα διεκδικούσε μεγαλύτερο μερίδιο της Μακεδονίας έναντι της Βουλγαρίας· η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό ήταν *casus belli* για τον βουλγάρικο αλυτρωτισμό, ενώ δεν είχε προβλεφθεί στην συνθήκη των δύο κρατών. Προς προσωρινή, όπως θα δούμε, “λύση” των παραπάνω ζητημάτων, μια νέα συμφωνία ήρθε ανάμεσα στην Ελλάδα και την Σερβία, τον Ιούνιο του 1913, κατά την οποία κάθε μέρος δεσμευόταν να μην συνάψει ξεχωριστή συμφωνία με την Βουλγαρία, ενώ ως κοινά σύνορα των δύο κρατών, καθοριζόταν η περιοχή δυτικά του ποταμού Βαρδάρη.¹⁷ Παράλληλα, σε περίπτωση νέου πολέμου, τα δύο κράτη θα αλληλοβοηθούνταν ενάντια στην Βουλγαρία. Επιπλέον, ο οριστικός αποκλεισμός πλέον της Σερβίας από την πρόσβαση στην Αδριατική, λόγω της σύστασης του αλβανικού κράτους υπό την προστασία της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας, την ώθησε να στρέψει το βλέμμα προς την Θεσσαλονίκη και το Αιγαίο. Η νέα ελληνοσερβική συμφωνία, παραβίαζε ουσιαστικά την μυστική σερβοβουλγαρική συμφωνία του Μαρτίου του 1912,¹⁸ η οποία προέβλεπε έναν συναινετικό διαμοιρασμό των εδαφών της μακεδονικής επαρχίας ανάμεσα στους συμμάχους.¹⁹ Με την συμφωνία αυτή, η κεντρική και δυτική Μακεδονία, θα μοιραζόταν αποκλειστικά ανάμεσα στους Έλληνες και τους Σέρβους, αφήνοντας τις αξιώσεις της Βουλγαρίας ανεκπλήρωτες. Η δυσαρέσκεια των βουλγαρικών στρατιωτικών και μοναρχικών δυνάμεων, οδήγησε σε κορύφωση της έντασης· τις τελευταίες ημέρες

17 Η νοητή γραμμή των συνόρων αυτών, ξεκινάει από την Λίμνη Πρέσπα, διαπερνά ανατολικά την περιοχή ανάμεσα στο Μοναστήρι (Bitola) και την Φλώρινα, προς τον Βαρδάρη ποταμό, λίγο νοτιότερα από την Γευγελή.

18 Στις 28 Μαΐου 1913, ο Πάσιτς, ο πρωθυπουργός της Σερβίας, ζήτησε την αναθεώρηση της συμφωνίας διαμοιρασμού και λίγες ημέρες αργότερα ο Βούλγαρος πρωθυπουργός, Γκέσοφ, έκανε δεκτό το αίτημά του. βλ. Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars 1912 – 1913*, General Books LLC, 2010, σελ. 96.

19 Jacob Gould Schurman, *ό.π.*, σελ. 79.

του Ιουνίου (28 και 29), ανακοινώθηκαν τα πρώτα στρατιωτικά διαγγέλματα προς τον βουλγαρικό στρατό να επιτεθούν στους δύο πρώην συμμαχικούς στρατούς.²⁰ Οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες: το Μαυροβούνιο συντάχθηκε με την πλευρά της Σερβίας ενάντια στην Βουλγαρία, ενώ η Ρουμανία κήρυξε και εκείνη τον πόλεμο στην Βουλγαρία, καθώς διεκδικούσε ένα μέρος της περιοχής της Δοβρουτζάς (Dobrogea), που είχε περιέλθει στην Βουλγαρία μετά το Συνέδριο του Βερολίνου. Ταυτόχρονα, ένα τμήμα του οθωμανικού στρατού κινήθηκε ανατολικά και επανακατέβαλε την Ανδριανούπολη. Οι εχθροπραξίες, τερματίστηκαν με την συνθήκη ειρήνης που υπογράφη ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη στις 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου στο Βουκουρέστι. Ο απολογισμός για την Βουλγαρία στο Μακεδονικό ζήτημα ήταν απογοητευτικός: η Θεσσαλονίκη, η Καβάλα και το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας έμεινε στην Ελλάδα και η Σερβία απέκτησε το βόρειο και κεντρικό τμήμα της, αφήνοντας έτσι στην Βουλγαρία το μικρότερο μερίδιο. Όσον αφορά την Θράκη και την Kirk – Kilissa, με νέα τουρκοβουλγάρικη συνθήκη τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, τα εδάφη περιήλθαν και πάλι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

20 Jacob Gould Schurman, ό.π., σελ. 104.

II. Η αναφορά της επιτροπής Κάρνεγκι

Ενώ οι εθνοκεντρικές ιστοριογραφίες έχουν αποκρύψει τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν από όλους τους συμμετέχοντες στους Βαλκανικούς Πολέμους άτακτους και τακτικούς εθνικούς στρατούς, είτε προς τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της μεταοθωμανικής Βαλκανικής χερσονήσου είτε από και προς χριστιανούς υπηκόους, τα γεγονότα των μαχών των Βαλκανικών Πολέμων καταγράφηκαν εκτενώς από πολεμικούς ανταποκριτές διάφορων ευρωπαϊκών εφημερίδων.²¹ Δύο από τις σημαντικότερες πηγές, των οποίων οι μαρτυρίες φωτίζουν μια διάσταση των πολέμων υπέρμετρης βίας, αποτελούν η αναφορά *Report of the International Commission to Inquire into the Cause and Conduct of the Balkan Wars*, η οποία συντάχθηκε το 1914 από την Διεθνή Επιτροπή Carnegie Endowment for International Peace²² και η αλληλογραφία του Λέον Τρότσκι ως πολεμικού ανταποκριτή για την ουκρανική εφημερίδα *Kievskaya Mysl*²³ και την Ρωσική εφημερίδα *Dan*. Η πρώτη πηγή, αποτελεί μια εκτενή περιγραφή των φρικαλεοτήτων που διαπράχθηκαν και των εθνοκαθαρτικών πολεμικών πρακτικών, που υιοθετήθηκαν από όλες τις πλευρές κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Όσο για την δεύτερη πηγή, τα άρθρα του Τρότσκι, περιλαμβάνουν, όπως θα δούμε, μαρτυρίες από στρατιώτες, αξιωματικούς και αιχμαλώτους των πολέμων, μιας και ο

21 Βλ. Κωστόπουλος Τ., Πόλεμος και Εθνοκάθαρση, Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης 1912 – 1922, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2008.

22 Η διεθνής επιτροπή Carnegie συνεκλήθη το 1910 και την 1912 – 1913, μια οκταμελής ομάδα μετέβη στα Βαλκάνια προκειμένου να ερευνήσει τα αίτια και την διεξαγωγή της πολεμικής σύγκρουσης. Επικεφαλής της επιτροπής ορίστηκε ο Baron d' Estournelle de Constant, ένας ειρηνιστής φιλέλληνας Γάλλος γεροϋσιαστής, ο οποίος επηρεασμένος από την φιλελεύθερη ιδέα που καλλιεργούνταν σε διάφορες ομάδες και συζητήσεις στο Παρίσι, ήταν υπέρμαχος μιας ανεξάρτητης Μακεδονίας. Τα υπόλοιπα επτά μέλη της ομάδας που συνέταξε την αναφορά για τους βαλκανικούς πολέμους, ήταν εξέχουσες προσωπικότητες (καθηγητές πανεπιστημίου, δημοσιογράφους, πολιτικούς) από την Ευρώπη και την Αμερική. Σύμφωνα με τον Μιχαηλίδη, στην επιτροπή ηγεμόνευσε τελικά – παρά την πρόθεση για ουδέτερη και αμερόληπτη καταγραφή των πολεμικών εξελίξεων και ανάλυση των πολεμικών συνθηκών και αιτιών, η προσέγγιση του δημοσιογράφου Henry N. Brailsford και του Ρώσου πολιτικού και καθηγητή Μιλίουκοφ. Και οι δύο, και ειδικά ο δεύτερος, είχαν ισχυρούς πολιτικούς δεσμούς με το βουλγαρικό κράτος, οπότε η μεροληψία τους προς την βουλγαρική πλευρά, διαπνέει τελικά την αναφορά, αν συνυπολογίσει κανείς άλλωστε ότι η μεγάλη πρόσβαση σε πηγές από την μεριά της Βουλγαρίας για τον Μιλίουκοφ, οδήγησε τελικά στο να γράψει τέσσερα από τα επτά κεφάλαια της αναφοράς. Βλ. Iakovos D. Michailidis, *The Carnegie Commission in Macedonia, Summer 1913*.

Ανάκτηση από: http://www.macedonian-heritage.gr/Contributions/contr_Carnegie_1.html

23 Ρωσικά για “*Η σκέψη του Κιέβου*”. Ήταν την περίοδο εκείνη η εφημερίδα με την μεγαλύτερη κυκλοφορία στο Κιέβο και η πιο διάσημη φιλελεύθερη, αριστερή εφημερίδα στα νότια της Ρωσίας. βλ. Todorova, σελ. 516.

ίδιος δεν βρέθηκε στο μέτωπο της μάχης, καθώς δεν άφηναν τους δημοσιογράφους να πλησιάσουν.

Οι αρχές του 20ου αιώνα έβρισκαν την “πολιτισμένη” Δύση να διατηρεί την πεποίθηση ότι διένυε μια μακρά περίοδο σχετικής ειρήνης, με την έννοια της απουσίας κάποιου ολοκληρωτικού (total) πολέμου σε ευρωπαϊκό έδαφος.²⁴ Το ξέσπασμα και η υπέρμετρη βία των Βαλκανικών Πολέμων, συντάραξε τους διανοητές της Δύσης, και το ειρηνευτικό κλίμα στο οποίο κινούταν η δυτική διπλωματία τις προηγούμενες δεκαετίες· η Επιτροπή Carnegie για την Παγκόσμια Ειρήνη ιδρύθηκε το 1910, και τρία χρόνια αργότερα, μια ομάδα επιφανών διανοητών από την Ρωσία, τις ΗΠΑ, την Γαλλία, την Γερμανία και την Αυστρο – Ουγγαρία μετέβη στην περιοχή των Βαλκανίων, με σκοπό να διερευνήσει τις αιτίες και τις συνέπειες της ενδοβαλκανικής σύγκρουσης. Η ευρωπαϊκή διανόηση την εποχή εκείνη διατηρούσε την πεποίθηση ότι οι καθολικοί, καταστροφικοί πόλεμοι σε ευρωπαϊκό έδαφος μπορούσαν να αποτελέσουν πλέον παρελθόν,²⁵ υιοθετώντας έτσι μια στροφή στην “διατήρηση της ειρήνης” προασπίζοντας ταυτόχρονα την επίλυση των διακρατικών συγκρούσεων μέσω διπλωματικών διεθνών σχέσεων. Σε αυτό το κλίμα, το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων ήταν σοκαριστικό για την διεθνή κοινότητα· ο αποτροπιασμός αυτός για τα εγκλήματα πολέμου, διαπνέει ολόκληρη την αναφορά της επιτροπής Carnegie. Ήδη στην εισαγωγή της έκθεσης, ο Γάλλος Βαρόνος D’ Estournelles de Constant, συνοψίζει την θέση της επιτροπής απέναντι στην ειρήνη και τον πόλεμο²⁶ και θέτει ως κεντρικό ερώτημα την έρευνα γύρω από τις φρικαλεότητες των Βαλκανικών Πολέμων, διερωτώμενος ταυτόχρονα αν ένας κατακτητικός πόλεμος μπορεί ποτέ να μην συνοδεύεται από βιαιότητες. Ταυτόχρονα, όμως, εντοπίζει μια διάκριση ανάμεσα σε έναν απελευθερωτικό κι έναν κατακτητικό πόλεμο· στην πρώτη κατηγορία ανήκει – κατά τον d’ Estournelles, ο πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος, ένας πόλεμος «αμυντικός», «ενάντια στην καταπίεση», ο οποίος δεν μπορεί παρά να είναι δοξασμένος. Αντίθετα, ο δεύτερος

24 Maria Todorova, “The Balkan Wars in Memory: the Carnegie Report and Trotsky’s War Correspondence”, στο *Scaling the Balkans Essays on Eastern European Entanglements*, Leiden: Brill, 2019, σελ. 511.

25 Αυτόθι, σελ. 511.

26 Απέναντι σε όσους κατηγορούν τα μέλη της Επιτροπής για άκριτο πασιφισμό, ο d’ Estournelles απαντά πως η θέση της επιτροπής ήταν πάντοτε: «Πόλεμος αντί για σκλαβιά· διαπραγμάτευση αντί πολέμου· συμφιλίωση αντί διαπραγμάτευσης» στο “Carnegie Endowment for International Peace, Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars”, Washington, D.C., 1914, σελ. 1.

Βαλκανικός Πόλεμος, είναι σύμφωνα με την επιτροπή ένας πόλεμος αδερφοκτόνος και κατακτητικός, ριζικά διαφοροποιημένος από τον πρώτο, ένας πόλεμος στον οποίο «και ο νικητής και ο ηττημένος χάνουν ηθικά και υλικά».

Στον πρώτο πόλεμο, ο κύριος στόχος ήταν ο μουσουλμανικός πληθυσμός· το αντιμουσουλμανικό μίσος και οι πρακτικές που επέφερε κατά την περίοδο 1912 – 1913, έδωσε στους Βαλκανικούς Πολέμους και έναν χαρακτήρα θρησκευτικού πολέμου,²⁷ «μιας σταυροφορίας της ένοπλης χριστιανοσύνης ενάντια στο Ισλάμ»,²⁸ αφού στην προσπάθεια αφανισμού του μουσουλμανικού στοιχείου από την Βαλκανική χερσόνησο, εκατοντάδες χιλιάδες μουσουλμάνοι, πρώην υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σφαγιάστηκαν, εξαναγκάστηκαν σε μετανάστευση προς τα ανατολικά, ή εκχριστιανίστηκαν βίαια. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η περισσότερο πολυεθνική γεωγραφική περιοχή, και εδάφη – επίδικο των Βαλκανικών Πολέμων ήταν η Μακεδονία, μια περιοχή την οποία κατοικούσαν 900.000 μουσουλμάνοι, 900.000 σλαβόφωνοι χριστιανοί, περίπου 360.000 ελληνόφωνοι χριστιανοί, 100.000 Βλάχοι και περίπου 70.000 - 90.000 Εβραίοι.²⁹

Στον δρόμο της εθνικής ομογενοποίησης και χάραξης των νέων συνόρων, οι πληθυσμιακοί μετασχηματισμοί ήταν διαρκείς και κράτησαν έως και την Συνθήκη της Λοζάνης του 1923. Ο Τ. Κωστόπουλος εύστοχα παρατηρεί ότι οι πληθυσμιακές μεταβολές (εξοντώσεις, μεταναστεύσεις) που συνέβησαν την διάρκεια 1912 – 1922 στο μεταοθωμανικό τοπίο και με σημείο έναρξης, τον πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο, είχαν τα χαρακτηριστικά εθνοκάθαρσης.³⁰ Σύμφωνα δε με τον Πωλ Μόιζες, αυτό

27 Στις 18 Οκτώβρη του 1912, ο Βασιλιάς Πέτρος της Σερβίας σε διακήρυξή του προς τον Σέρβικο λαό, καλεί τον “γενναίο του στρατό” να συμμετάσχει στον “Ιερό Πόλεμο για να απελευθερώσει τους αδελφούς μας και να εξασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον”. βλ. Leo Freundlich, *Albania's Golgotha: Indictment of the Exterminators of the Albanian People*, 1913, σε μετάφραση από τα γερμανικά, μτφρ. Robert Elsie. Προσβάσιμο στο: http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html

28 Κωστόπουλος Τ., Πόλεμος και Εθνοκάθαρση... , σελ. 35.

29 Αυτόθι, σελ. 25.

30 Για μια εκτενή συζήτηση πάνω στην χρήση των εννοιών γενοκτονία και εθνοκάθαρση, βλ. Κωστόπουλος. Επιπλέον, στο βιβλίο του *Balkan Genocides, Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*. Ο Πωλ Μόιζες για την προέλευση του όρου εθνοκάθαρση, διαβάζουμε ότι στην περιοχή των Βαλκανίων ο όρος από τον Σέρβο διανοητή και μεταρρυθμιστή της Σερβικής γλώσσας Βουκ Κάρατζιτς. Ο Κάρατζιτς χρησιμοποίησε το ρήμα καθαίρω – αγγ: cleanse – σερβ: iščistiti, για να περιγράψει την εκτεταμένη σφαγή των Σέρβων στασιαστών από τον οθωμανικό στρατό στο Βελιγράδι το 1806. Κατά τον Μόιζες, η εθνοκάθαρση είναι μια «οργανωμένη εκστρατεία να μεταφερθεί εξαναγκαστικά ένας πληθυσμός έξω από μια περιοχή». Η εθνοκάθαρση μπορεί να προγραμματιστεί και να διαταχθεί από κυβερνητικές ή στρατιωτικές αρχές, ή μπορεί να είναι το αποτέλεσμα αυθόρμητων εξάρσεων φόβου και οργής από γείτονες κάποιας διαφορετικής εθνικής, θρησκευτικής ή πολιτισμικής σύνθεσης. Mojzes Paul, *Balkan*

που διαδραματίστηκε την διετία των Βαλκανικών Πολέμων ήταν πολλαπλές εθνοκαθάρσεις, που έλαβαν κατά την άποψή του, διαστάσεις γενοκτονίας,³¹ αποτελώντας έτσι την πρώτη γενοκτονία του 20ού αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο.³² Βέβαια, η προσέγγιση κατά την οποία τα Βαλκάνια αποτυπώνονται ως “πρωτοπόροι” της γενοκτονίας στον ευρωπαϊκό χώρο του 20ού αιώνα, την ίδια στιγμή που ευρωπαϊκές δυνάμεις μεν, εκτός της ευρωπαϊκής ηπείρου δε, εξολόθρευσαν συστηματικά μη δυτικούς πληθυσμούς,³³ θα μπορούσε κατά την άποψή μας να χαρακτηρίζεται από μια βαλκανιστική χροιά. Ο τρόπος, δηλαδή, με τον οποίο η βαλκανική περίπτωση γίνεται εξέχουσα, προϋποθέτει μια αναντίστοιχη απόδοση φαινομένων μαζικής βίας σε μια γεωγραφική, πολιτισμική και κοινωνική οντότητα. Επιπλέον, κατά την Τοντόροβα, η έκδοση της αναφοράς Carnegie, η οποία χαρακτηρίζεται από μια εξονυχιστική δουλειά ως προς την συλλογή και τον έλεγχο εγκυρότητας των πηγών της, απέφυγε να εξηγήσει τις ενδοβαλκανικές συγκρούσεις μέσα από μια αφήγηση κατά την οποία οι Βαλκανικοί λαοί, υποκινούμενοι από «αρχαία μίση», διψούν για πόλεμο.³⁴ Ωστόσο, κατά την άποψή μας, η έκθεση της

Genocides, Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century, Lanham: Row Man & Littlefield publishers, 2011. σελ. 6.

31 Η Συνθήκη του ΟΗΕ ορίζει την Γενοκτονία με το Άρθρο II κατά το οποίο γενοκτονία σημαίνει οποιαδήποτε από τις παρακάτω πράξεις που στόχο έχει να καταστρέψει, εξ ολοκλήρου ή μερικώς, μια εθνική, φυλετική ή θρησκευτική ομάδα, όπως: α) σκοτώνοντας μέλη της ομάδας αυτής, β) προκαλώντας σοβαρή σωματική ή ψυχική βλάβη σε μέλη της ομάδας αυτής, γ) επιβάλλοντας σκόπιμα στην ομάδα συνθήκες ζωής υπολογισμένες να προκαλέσουν την φυσική καταστροφή της εξ ολοκλήρου ή μερικώς, δ) επιβάλλοντας μέτρα σχετικά με την αποφυγή των γεννήσεων εντός της ομάδας, ε) μεταφέροντας εξαναγκαστικά παιδιά της μιας ομάδας σε μια άλλη. βλ. Αυτόθι. Σελ. 8. Από την άλλη, ο όρος της εθνοκάθαρσης, δεν συνοδεύεται από έναν σαφή ορισμό· σύμφωνα με μια επιτροπή ειδικών του ΟΗΕ, ο όρος περιγράφηκε ως “μια στοχευμένη πολιτική σχεδιασμένη από μια εθνοτική ή θρησκευτική ομάδα να αφαιρέσει με βίαια και τρομακτικά μέσα τον πληθυσμό μιας άλλης εθνοτικής ή θρησκευτικής ομάδας, από συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές.” Ανάκτηση από: <https://www.un.org/en/genocideprevention/ethnic-cleansing.shtml> Ουσιαστικά η γενοκτονία έχει αναγνωριστεί από τον ΟΗΕ ως ξεχωριστή κατηγορία εγκλήματος, ενώ η εθνοκάθαρση όχι.

32 Οι Βαλκανικοί πόλεμοι δεν έχουν χαρακτηριστεί ως γενοκτονία, αλλά ως εθνοκάθαρση βλ. Κωστόπουλο. Για τον Μόιζες πάλι, η έκρηξη των εθνοκαθάρσεων στα Βαλκάνια κατά τον 20ο αιώνα έλαβε διαστάσεις γενοκτονίας. Θεωρεί τους Βαλκανικούς πολέμους τις πρώτες Ευρωπαϊκές γενοκτονίες και εθνικούς πολέμους του αιώνα, που επισκίασαν εντελώς τις προηγούμενες εξεγέρσεις και τους πολέμους για ανεξαρτησία. βλ. Αυτόθι. σελ. 14.

33 Παράδειγμα, η γενοκτονία των Χερέρο και των Νάμα στην Ναμίμπια, από την γερμανική αποικιοκρατία.

34 Η Τοντόροβα παρουσιάζει στο *The Balkan Wars in Memory: the Carnegie Report and Trotsky's War Correspondence* αυτήν την άποψη για την πρώτη έκδοση της αναφοράς, σε αντίθεση με την δεύτερη έκδοση που ακολούθησε τους βαλκανικούς πολέμους της περιόδου 1991 – 1995, στον πρόλογο της οποίας ο Kennan εξηγεί με σχεδόν ρατσιστικό τρόπο τα ιστορικά γεγονότα. Σε μια σύγκριση λοιπόν των δύο, στο άρθρο αυτό, η Τοντόροβα, εκπλήσσεται θετικά με την νηφαλιότητα της έρευνας του d' Estournelles, ενώ αποδοκιμάζει την προσέγγιση του Kennan

επιτροπής, δεν αποφεύγει εξ' ολοκλήρου την παγίδα των βαλκανικιστικών στερεοτύπων, μέσα από μια γενικευτική ερμηνεία των βαλκανικών λαών υπό το πρίσμα του πολέμου. Χαρακτηριστικά, η συντάκτρια επιτροπή γράφει ότι «ο πόλεμος δεν διεξάγεται μόνο από στρατούς αλλά από τα ίδια τα έθνη».³⁵ Περιγράφεται, επομένως, μια διάχυτη βία που δεν ασκείται μόνο από τα χέρια του στρατού, των άτακτων ομάδων και των εθελοντών πολεμιστών, αλλά που, όλα τα μέλη μιας εθνοτικής ομάδας, τυφλωμένα από το εθνικιστικό μίσος, φτάνουν στον σημείο να γίνουν θύτες υπέρμετρης βίας. Η παραπάνω άποψη, άκρως γενικευτική, επικοινωνεί άμεσα με τις ουσιοκρατικές αντιλήψεις περί πολεμοχαρών βαλκανικών λαών. Παρόλα αυτά, η έρευνα της επιτροπής, αποτελεί μέχρι και σήμερα, ίσως, την σημαντικότερη και πιο επιστημονικά θεμελιωμένη μαρτυρία από το μέτωπο των Βαλκανικών Πολέμων.

Όπως ήδη αναφέραμε, η “σταυροφορία” των χριστιανικών πληθυσμών είχε σκοπό να απαλείψει το μουσουλμανικό στοιχείο από την περιοχή των Βαλκανίων. Πάγιες τακτικές των συμμαχικών στρατών, ήταν η ολοσχερής καταστροφή μουσουλμανικών χωριών, η λεηλάτησή τους, αλλά πολλές φορές και η σφαγή όλων των ανδρών, ακόμα και άμαχων πληθυσμών. Για παράδειγμα, χαρακτηριστική είναι η σφαγή στην δυτική Μακεδονία από τον ελληνικό στρατό, όπου αφανίστηκε όλο το μουσουλμανικό στοιχείο από την πόλη Serfidje, κάτι που ήρθε ως αντίποινα απέναντι στον οθωμανικό στρατό.³⁶ Το ίδιο συνέβη και με την είσοδο του ελληνικού στρατού στα Γιαννιτσά, όπου το μουσουλμανικό μέρος της πόλης καταστράφηκε αμέσως ολοκληρωτικά, ενώ μουσουλμάνοι κάτοικοι της πόλης κατέφυγαν στην Θεσσαλονίκη.³⁷

Τρία μουσουλμανικά χωριά στην περιοχή του Κιλκίς κάηκαν ολοσχερώς από τους Βουλγάρους ατάκτους, ενώ άμαχοι πληθυσμοί κάηκαν ζωντανοί. Τα άτακτα στρατεύματα των Βουλγάρων ουσιαστικά δρούσαν με μοναδική αρχή τον αρχηγό τους (vojvoda), χωρίς καμία επίσημη στρατιωτική αρχή. Ανάλογη στάση, προς τα

ειδικά αφότου γράφτηκε σε μια περίοδο μετά τους δύο ολοκληρωτικούς παγκόσμιους πολέμους. βλ. Todorova, ο.π. σελ. 513 – 514

35 Carnegie, ο.π. σελ. 148.

36 Michailidis I. D., *Cleansing the Nation: War – Related Demographic Changes in Macedonia*, στο Boeckh και Rutar ο.π., σελ. 359 – 378.

37 Ο αριθμός των μουσουλμάνων προσφύγων στην Θεσσαλονίκη έφτασε κατά την διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων κάποιες δεκάδες χιλιάδες. Χάρη στο λιμάνι, οι πρόσφυγες είχαν έπειτα την δυνατότητα να καταφύγουν ανατολικά σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Μικρά Ασία, Antalya κ.ά.)

μουσουλμανικά χωριά στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, είχαν και τα ελληνικά στρατεύματα. Ταυτόχρονα, δεν έλειπαν οι περιπτώσεις βίαιου εκχριστιανισμού, κατηγορία στην οποία ανήκει η περίπτωση των Πομάκων, οι οποίοι αποτέλεσαν μέρος ενός σχεδίου μαζικού εκχριστιανισμού από τους Βούλγαρους, υπό την απειλή θανάτου ή καταστροφής των χωριών.³⁸

Στο βιλαέτι του Μοναστηριού, 80% των μουσουλμανικών χωριών καταστράφηκαν από τον σερβικό και τον ελληνικό στρατό. Υπολογίζεται ότι μόνο στο βιλαέτι του Κοσόβου, ο αριθμός των νεκρών Αλβανών ανέρχεται σε 25.000, αποτέλεσμα των θηριωδιών και των εθνοκαθαρτικών πρακτικών του σέρβικου στρατού. Κατά την κατάληψη των Σκοπίων, οι *četnik* έκαψαν ολοσχερώς το αλβανικό μέρος της πόλης και σκότωσαν μεγάλο αριθμό των Αλβανών κατοίκων της. Τον Φεβρουάριο του 1913, ο πρόξενος της Αυστρο – Ουγγαρίας στο Βελιγράδι, ανέφερε ότι ο σέρβικος στρατός είχε εκτελέσει ολόκληρο τον Αλβανικό πληθυσμό των χωριών Ljbiste, Gjulekar, Cabashi και Topetza, πολλές φορές, εκτελώντας ακόμα και γυναικόπαιδα.

Στο χωριό Desono, οι τσέτνικς (*četnik*) με αρχηγό τον Τρμπίτς σκότωσαν και τους 111 Αλβανούς άνδρες του χωριού και κατέκαψαν τα σπίτια, αφήνοντας άστεγες γυναίκες και παιδιά. Ο ίδιος, αργότερα, θα παραδεχτεί ότι ενθυμούμενος την βία από την μεριά των Οθωμανών στα Bitola, όπου κατέκαψαν τα χριστιανορθόδοξα χωριά το 1903 – ως αντίποινα στην εξέγερση του Ίλιντεν – δεν ήθελε να τους μοιάσει στο επίπεδο της βιαιοπραγίας³⁹. Ο Λέο Φρόιντλιχ, ένας Βιεννέζος δημοσιολόγος και πολιτικός, γράφει το Πάσχα του 1913 ένα βιβλίο, στο οποίο περιγράφει την εθνοκάθαρση προς τους Αλβανούς που συντελείται από την Σερβία, περιγράφοντας την ως “ο Αλβανικός Γολγοθάς”, προκειμένου να ευαισθητοποιήσει, ενάντια στις φρικαλεότητες, την κοινή γνώμη. Σε φάκελο, που έλαβε η γερμανική εφημερίδα *Reichspost*, σύμφωνα με τον Freundlich, υπάρχει η εξής μαρτυρία:

«Η πόλη των Σκοπίων και η γύρω περιοχή έχουν γίνει μάρτυρες απάνθρωπων εγκλημάτων που διαπράχθηκαν κατά των Αλβανών. Επί μέρες έβλεπα ανθρωποκυνηγητό από ένοπλες σερβικές μπάντες και τακτικά στρατεύματα. Για τρεις μέρες, έβλεπα στον ουρανό τις φλόγες των καμένων χωριών. Όταν τελείωσαν οι φρικαλεότητες, πέντε χωριά στην άμεση γειτνίαση των Σκοπίων ήταν ερειπωμένα και οι κάτοικοί τους σκοτώθηκαν

38 Carnegie, ό.π., σελ. 77.

39 Timofeev, στο Boekch και Rutar. ό.π. σελ. 290.

σχεδόν όλοι, παρόλο που οι Αλβανοί δεν πρόσφεραν ένοπλη αντίσταση στους εισβολείς Σέρβους.»

Ο σέρβικος στρατός ήταν κάθε άλλο παρά απελευθερωτής για τον αλβανικό λαό· όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φρόιντλιχ, «Η Σερβία και το Μαυροβούνιο έχουν κινήσει να κατακτήσουν μια ξένη χώρα». Οι φρικαλεότητες που καταγράφει αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες της εθνοκαθαρτικής πρακτικής του σερβικού στρατού: στο Prizren, το κέντρο του οθωμανικού Κοσόβου, οι Σέρβοι εξόντωσαν 300 άμαχους άνδρες της φυλής Luma, από τακτικά στρατεύματα· σύμφωνα με άρθρο του *Daily Chronicle* στις 12 Νοεμβρίου του 1912, οι δολοφονηθέντες Αλβανοί στην περιοχή των Σκοπίων ανέρχονται σε 2000, ενώ στην περιοχή του Prizren σε 5000. Για την πρώτη περίπτωση, την περιοχή της Luma, γράμμα που δημοσιεύτηκε στην σέρβικη σοσιαλιστική εφημερίδα *Radniki Novine*, αναφέρει ότι η περιοχή αυτή “δεν υπάρχει πια” και ότι το μόνο που μπορεί κανείς να δει είναι πτώματα και στάχτες⁴⁰. Στην δεύτερη περίπτωση, ο ντόπιος πληθυσμός αποκαλούσε την περιοχή μετά τις σφαγές “Βασίλειο του Θανάτου”, ενώ ο διοικητής του σέρβικου στρατού ανάγκασε τους ντόπιους φυλετικούς αρχηγούς να υπογράψουν δήλωση ευγνωμοσύνης στον Βασιλιά Πέτρο της Σερβίας, για την “απελευθέρωσή τους από τον σερβικό στρατό”. Σε περιπτώσεις όπου ο αλβανικός λαός πρόβαλλε σθεναρή αντίσταση, όπως στην περίπτωση της πόλης Ferizaj/Uroševac, πάνω από 1.200 άνθρωποι έπεσαν θύματα στα αντίποινα που ακολούθησαν. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι θηριωδίες δεν περιορίζονταν μόνο στον αλβανικό μουσουλμανικό πληθυσμό· το μίσος των *četnik* στρεφόταν και σε σλαβικό καθολικό πληθυσμό, όπως στην περίπτωση των χωριών Shashare και Letnica. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η σέρβικη πλευρά αρνούνταν τις βιαιοπραγίες και την στρατηγική εξόντωσης του αλβανικού πληθυσμού, ενώ δικαιολογούσε την πολιτική της, πέρα από το να τονίζει τον “απελευθερωτικό” χαρακτήρα της αποστολής της ότι ήταν αναγκαία προκειμένου να ειρηνεύσει τους εξεγερμένους αλβανικούς πληθυσμούς της αυτόνομης Αλβανίας.⁴¹ Το καθεστώς που επιβαλλόταν στους κατακτημένους

40 Carnegie, ο.π. σελ. 149.

41 Η Αλβανική ιστοριογραφία έχει αναγνωρίσει στους πολέμους του 1912 – 1913 έναν “γενοκτονικό σχεδιασμό” από την μεριά των Σέρβων ενάντια στους Αλβανούς, ενώ ο Σέρβος ιστορικός Ζόραν Γιανιέτοβιτς, βλέπει την δράση του σερβικού στρατού ως αποτέλεσμα ανθρωπίνης αδυναμίας και έλλειψης πειθαρχίας σε ορισμένα τμήματα του στρατού. βλ. Boeckh και Rutar, ο.π. σελ. 60.

πληθυσμούς, θύμιζε περισσότερο στρατιωτικό νόμο, με σκοπό να υποταχθούν οι πληθυσμοί που αντιστέκονται, παρά μια διαδικασία στην κατεύθυνση μιας ενοποιημένης Παλαιάς Σερβίας.⁴²

Ο ίδιος ο Τρμπιτς, αρχηγός του μεγαλύτερου μέρους του δικτύου των četnik, ονόμασε χαρακτηριστικά τον κατακτητικό πόλεμο ανάμεσα στην Σερβία και την Αλβανία του 1913, ως “Τρίτο Βαλκανικό Πόλεμο”.

Προχωρώντας τώρα στον δεύτερο Βαλκανικό πόλεμο, το μένος, η υπέρμετρη βία και οι ακραίες πολεμικές πρακτικές στράφηκαν στους ίδιους τους χριστιανικούς πληθυσμούς, κυρίως Σέρβων και Ελλήνων ενάντια στους Βούλγαρους και αντίστροφα. Στην αναφορά του Ιδρύματος Carnegie, το οποίο κατέληξε ότι ο δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος ήταν πιο αιματηρός από τον πρώτο, διαβάζουμε: «ήταν η αρχή άλλων πολέμων, ή μάλλον ενός συνεχούς πολέμου, του χειρότερου από όλους, ένας πόλεμος θρησκευτικός, φυλετικός, αντεκδίκησης, ένας πόλεμος ενός λαού ενάντια στον άλλον, ανθρώπου ενάντια σε άνθρωπο και αδελφού ενάντια σε αδελφό. Αποτελεί πλέον ζήτημα ανταγωνισμού, ως προς το ποιος θα “αποεθνοποιήσει” καλύτερα τον γείτονά του». Για τον Κωστόπουλο, ο πόλεμος αυτός ουσιαστικά αποτέλεσε την «εφαρμογή μιας συστηματικής εθνοκάθαρσης των διαφιλονικούμενων περιοχών από τους ανεπιθύμητους κατοίκους της».⁴³

Αξίζει να ασχοληθούμε σε αυτό το σημείο περαιτέρω με την εξονυχιστική διαδικασία συλλογής στοιχείων και μαρτυριών από την επιτροπή Carnegie. Καταφθάνοντας στο Βελιγράδι, αντιμετώπισε μια σειρά δυσκολιών όσον αφορά στην πρόσβαση σε αναφορές σχετικές με την οπτική της σερβικής κυβέρνησης για τα γεγονότα του πολέμου. Το γεγονός ότι ο Ρώσος καθηγητής Μιλιούκοφ ήταν – κατά τον σερβικό κυβερνητικό τύπο – ορκισμένος εχθρός της Σερβίας και της Ελλάδας (και είχε στο παρελθόν ταχθεί υπέρ της Βουλγαρίας), ώθησε την κυβέρνηση του Ν. Πάσιτς σε απόρριψη της έκκλησης της επιτροπής για παροχή μιας επίσημης αναφοράς σχετικά με τις κινήσεις του σερβικού στρατού στους δύο Βαλκανικούς Πολέμους.⁴⁴ Η ευρωπαϊκή επιτροπή πραγματοποίησε τελικά ορισμένες

42 Βλέπε Carnegie, ο.π. σελ. 162, την κριτική της σοσιαλιστικής εφημερίδας στον κατακτητικό πόλεμο και στο καθεστώς που επιβάλλεται στους πληθυσμούς και απέχει παρασάγγας από το Σερβικό Σύνταγμα.

43 Κωστόπουλος ο.π. σελ. 47.

44 Τα μέλη της επιτροπής αντιμετώπισαν προβλήματα και κατά την διάρκεια της μετακίνησής τους από και προς το Βελιγράδι. Όπως γράφει ο d' Estournelles de Costant, ίσως βρέθηκαν στο

ανεπίσημες συναντήσεις με τον πρωθυπουργό Πάσιτς και άλλα εξέχοντα μέλη της σερβικής κυβέρνησης και διευκολύνθηκε έπειτα η μετάβασή της στα νέα ελληνοσερβικά σύνορα και την Θεσσαλονίκη.⁴⁵ Στην Θεσσαλονίκη, η επιτροπή συνέλεξε μαρτυρίες από τα προσφυγικά καταλύματα μουσουλμάνων προσφύγων, τα οποία διαχειριζόταν η Ισλαμική επιτροπή, παρομοίως και στην Βουλγαρία, στην οποία είχαν προσφύγει 111.560 πρόσφυγες. Με μεγάλο ενθουσιασμό – αντίθετα από την επίσκεψη στο Βελιγράδι – υποδέχθηκαν την επιτροπή πολιτικοί και δημοσιογράφοι στην Σόφια, κυρίως λόγω της παρουσίας του Μιλιούκοφ, γνωστούς για την σλαβοφιλία του και την προάσπιση των βουλγάρικων συμφερόντων.

Αν παρατηρήσει κανείς τις πηγές που χρησιμοποίησε η επιτροπή Carnegie προκειμένου να συλλέξει στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο κινούταν ο σερβικός στρατός κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, θα διαπιστώσει πράγματι ότι ο επίσημος εθνικιστικός λόγος προσπαθούσε από την μία, να δικαιολογήσει τον κατακτητικό πόλεμο που διεξαγόταν εις βάρος της Αλβανίας και από την άλλη, να συσκοτίσει τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν από την μεριά των άτακτων και τακτικών σέρβικων στρατευμάτων. Στο ειδικό παράρτημα της αναφοράς που αφορούσε στον σέρβικο στρατό, οι μαρτυρίες που συλλέχθηκαν προέρχονταν αποκλειστικά από αυτόπτες μάρτυρες οι οποίοι είτε ήταν Βούλγαροι, είτε συνέδραμαν στον πόλεμο υπέρ του βουλγάρικου στρατού.⁴⁶ Όσον αφορά στις βιαιοπραγίες που διαπράχθηκαν στις αλβανόφωνες περιοχές του βιλαετιού του Κοσόβου, οι αναφορές απουσίαζαν από τον εθνικιστικό σερβικό τύπο· στο κεφάλαιο της αναφοράς Carnegie για την σέρβικη επέκταση στην Μακεδονία, οι μαρτυρίες για σφαγές άμαχων αλβανόφωνων πληθυσμών προέρχονται από την μοναδική εφημερίδα – όργανο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Σερβίας *Radničke Novine*, στην οποία Σέρβοι σοσιαλδημοκράτες έστειλαν γράμματα – μαρτυρίες από το

Βελιγράδι “την λάθος στιγμή”, καθώς ο σέρβικος στρατός επέστρεφε από το μέτωπο του πολέμου, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές καθυστερήσεις στις μεταφορές.

45 Στα δυτικά σύνορα της Σερβίας η επιτροπή δεν κατάφερε να φτάσει, για αυτό και οι μαρτυρίες του σερβο-αλβανικού μετώπου προέρχονται από γράμματα στρατιωτών. Ο Τρότσκι συγκέντρωσε εκτενέστερες μαρτυρίες από ανθρώπους που είχαν βρεθεί στο μέτωπο της Αλβανίας.

46 Οι μαρτυρίες που συλλέχθηκαν προέρχονταν ενδεικτικά από Βούλγαρους καθηγητές σχολείων σε πόλεις/χωριά που διαπράχθηκαν μαζικές σφαγές άμαχων από τον Σέρβικο και τον Ελληνικό στρατό. βλ. Carnegie, ο.π. σελ. 317 – 325.

μέτωπο των σφαγών.⁴⁷ Τις μαρτυρίες που συνέλεξε η επιτροπή, συμπληρώνουν γράμματα αυτοπτών μαρτύρων από το Elbasan⁴⁸ και άλλα δημοσιεύματα της γαλλόφωνης Βουλγάρικης εφημερίδας *L'echo de Bulgarie*.

47 Όπως θα δούμε αναλυτικά αργότερα, οι φωνές από το ΣΣΔΚ ήταν και η μοναδική αντιπολίτευση εντός της Σερβίας στον κατακτητικό πόλεμο ενάντια στην Αλβανία, αλλά και γενικότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους.

48 Περιοχή της Αλβανίας η οποία καταλήφθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1912 από τον Σέρβικο στρατό. Τα Σέρβικα στρατεύματα και η διοίκηση διήρκεσε έως και τις 25 Οκτώβρη του 1913.

III. Η πολεμική ανταπόκριση του Τρότσκι

Η αναφορά Carnegie απέφυγε όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς τις μαρτυρίες που είχε συγκεντρώσει ο Λέον Τρότσκι από τραυματίες, αιχμαλώτους και στρατιώτες. Το γεγονός αυτό δεν ήταν τυχαίο, καθώς ο καθηγητής Μιλιούκοφ, όντας πολιτικός αντίπαλος του Τρότσκι και της εφημερίδας *Kievskaya Mysl*⁴⁹, δεν θα μπορούσε να επιτρέψει στην επιτροπή να χρησιμοποιήσει τις πηγές του.

Ο Λέον Τρότσκι, μετά την ρωσική επανάσταση του 1905, βρισκόταν σε εξορία· από το 1907 κατοικούσε στην Βιέννη, αρθρογραφούσε για μια σειρά από ρωσόφωνες εφημερίδες και προσπαθούσε να ενώσει πολιτικά τις διάφορες φράξιες των Ρώσων εξόριστων επαναστατών.

Τον Οκτώβρη του 1912, μετέβη ο ίδιος στα Βαλκάνια με την ιδιότητα του δημοσιογράφου προκειμένου να καταγράψει τον πυρετό των εξελίξεων: «Έφυγα από την Βιέννη στις 25 [8 Οκτωβρίου] του μηνός, έχοντας μάθει από τα βραδινά τηλεγραφήματα, ενώ ήμουν ήδη μέσα στο βαγόνι, πως ο βασιλιάς του Μαυροβουνίου είχε κηρύξει τον πόλεμο».⁵⁰ Καθώς ταξίδευε με το τρένο προς το Βελιγράδι, η εντύπωση που του αποτυπωνόταν, ήταν ότι κατευθυνόταν προς «την Ανατολή», καθώς όπως λέει μπροστά του εμφανιζόταν «η πολύγλωσση, πολύχρωμη, πολιτισμικά και πολιτικά συγκεχυμένη Ανατολή». Αυτό ήδη μας φανερώνει την πρόσληψη των Βαλκανίων στο μυαλό του Τρότσκι, η οποία αποτυπώνεται με διάφορους τρόπους και απόψεις του πάνω στην οικονομική και κοινωνικοπολιτική κατάσταση των βαλκανικών χωρών που επισκέφθηκε.⁵¹

49 Ο Μιλιούκοφ ήταν ιδρυτής (1905) και ηγέτης των Ρώσων Καντέτων (Συνταγματικό-Δημοκρατικό Κόμμα). Σύμφωνα με την Todorova, ήταν ένας μετριοπαθής φιλελεύθερος, αλλά και ένας δεξιός Σλαβόφιλος και υποστηρικτής του Ρωσικού ιμπεριαλισμού. βλ. Todorova, σελ. 515.

50 Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993, σελ.90.

51 Ο Τρότσκι κατατάσσει τις βαλκανικές στις καθυστερημένες χώρες, και ουσιαστικά θεωρεί την εξάπλωση του καπιταλιστικού πολιτισμού και ως ένα πέραςμα – σε παγκόσμιο επίπεδο – από την βαρβαρότητα στον πολιτισμό, κάτι που για εκείνον συνάδει με την υιοθέτηση των ευρωπαϊκών ιδεών. Ωστόσο παρεκκλίνοντας από το εξελικτικιστικό “μαρξιστικό σχήμα” της θεωρίας των σταδίων, ο Τρότσκι είναι ανοιχτός να αφουγκραστεί και να προσεγγίσει την ιδιαιτερότητα κάθε κοινωνικού σχηματισμού και τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο αυτός προσαρμόζεται στα διάφορα στάδια της εξάπλωσης των καπιταλιστικών σχέσεων. Έχοντας αναλύσει με αυτήν την οπτική τον Ρωσικό σχηματισμό, ο Τρότσκι προσέγγισε το βαλκανικό παράδειγμα με ανάλογη αίσθηση της διαφορετικότητας και της ιδιαιτερότητας της περιοχής και των πολιτικών της συστημάτων.

Το σύνολο των άρθρων της συλλογής, που έμεινε γνωστή ως *Πολεμική Αλληλογραφία του Τρότσκι*, αποτελείται από διαφορετικά συγγραφικά είδη· όπως εύστοχα το περιγράφει ο μεταφραστής του έργου στα ελληνικά Π. Ματάλας, πρόκειται για ένα χρονικό γραμμένο “εν θερμώ”⁵², το οποίο συνδυάζει εκτός από τις μαρτυρίες⁵³ συμμετεχόντων στον πόλεμο, άρθρα πολιτικής ανάλυσης της πολιτικής κατάστασης στην Βουλγαρία, την Ρουμανία και την Ελλάδα, καθώς και “πολιτικά πορτρέτα”⁵⁴ και πολιτικές τοποθετήσεις του ίδιου σχετικά με τις εξελίξεις στην Βαλκανική χερσόνησο (πχ. Σχετικά με την επανάσταση των Νεότουρκων). Την σφαιρική του αντίληψη της πολιτικής των συμμαχικών βαλκανικών κρατών ενίσχυαν, σε μεγάλο βαθμό, οι πολιτικές σχέσεις, που είχε με μέλη τόσο της σέρβικης, όσο και της βουλγάρικης σοσιαλδημοκρατίας (“Στενοί”-tesnjak).⁵⁵ Επιπλέον, η αντιπολεμική στάση του Τρότσκι, συχνά φανερώνεται μέσα στα άρθρα του από τον σχολιασμό του: «Τα σύνορα ξαναχαράσσονται στη Βαλκανική χερσόνησο· όμως η τρομακτική κληρονομία του πολέμου – μια τραυματισμένη, σακατεμένη, και πνευματικά κατεστραμμένη γενιά εργαζόμενου κόσμου – θα βαραίνει για πολύ καιρό πάνω στην πολιτιστική ανάπτυξη της μικρής χώρας».⁵⁶

Προχωρώντας λοιπόν στις μαρτυρίες που συνέλεξε ο Τρότσκι, ο ίδιος προειδοποίησε τους αναγνώστες του σχετικά με την υποκειμενικότητα που χαρακτηρίζει τις μαρτυρίες των συνεντεύξεων, καθώς και τα διαφορετικά φίλτρα που έχουν να κάνουν με την μνήμη και την ροή της σε ένα μέτωπο πολέμου, καθώς και την μεροληψία ανάλογα με το στρατόπεδο που το κάθε υποκείμενο ανήκε. Αν κάτι διαπνέει τις εμπειρίες των στρατιωτών, είναι μια μερικότητα, όπως μας λέει ο Τρότσκι, μια μερική, δηλαδή, αντίληψη των πολεμικών εξελίξεων, που καθοριζόταν

52 Αυτόθι. σελ. 17.

53 Όλες οι μαρτυρίες που συνέλεξε ο Τρότσκι ήταν ανώνυμες.

54 Ο Τρότσκι είχε σφαιρική γνώση για τα πολιτικά κόμματα των βαλκανικών κρατών, ενώ δεν παρέλειψε κατά την παραμονή του στα Βαλκάνια, να συγκεντρώσει συνεντεύξεις από κυβερνητικές πολιτικές προσωπικότητες, πάνω στο ζήτημα του πολέμου.

55 Όπως θα αναφέρουμε και σε επόμενο κεφάλαιο, η βουλγάρικη σοσιαλδημοκρατία ήταν διαιρεμένη σε δύο τάσεις, οι οποίες αργότερα αποκρυσταλλώθηκαν και σε δύο διαφορετικά κόμματα, μια πιο επαναστατική τάση, τους “Στενούς” και μια πιο μεταρρυθμιστική, τους “Ανοιχτούς” (Ευρείς, Πλατιοί). Τα ονόματα αυτά τους αποδόθηκαν για να περιγράψουν μονολεκτικά την πολιτική τους στάση απέναντι στο κοινωνικό ζήτημα και την μετάβαση στην σοσιαλιστική κοινωνία. Ενώ οι μεν (“στενοί”) ήταν επί το πλείστον αυστηρότεροι ως προς την κοινωνική αλλαγή μέσα από μια επανάσταση του προλεταριάτου, οι δε (“Ανοιχτοί”) έβλεπαν μια ευρύτερη συνεργασία των προοδευτικών δυνάμεων που θα μετασχημάτιζε και θα μεταρρυθμίζε σταδιακά το πολιτικό σύστημα.

56 Αυτόθι. Σελ. 234. Σε αυτό το απόσπασμα ο Τρότσκι αναφέρεται στην Σερβία.

από την συμμετοχή στην εκάστοτε μάχη και την αντίστοιχη εμπειρία που αυτή συνοδευόταν και μια τάση για απλουστευτικές γενικεύσεις επί αυτής: «Οι πληγωμένοι δίνουν συγκεχυμένες και ασαφείς πληροφορίες για τα σημεία που έγιναν οι μάχες και τις θέσεις των συνταγμάτων τους. Ένιωθαν, και νιώθουν ακόμα, μικροσκοπικοί, μόρια ενός τεράστιου αντικειμενικού σχεδίου, για το οποίο δεν γνωρίζουν τίποτα».⁵⁷ Ωστόσο, το γεγονός ότι ο ίδιος μπορούσε αφενός να συνομιλήσει με τα υποκείμενα των συνεντεύξεων στην γλώσσα τους, ενώ σχεδόν πάντα συνοδευόταν από κάποιον ντόπιο σοσιαλιστή γνωστό του, ή ακόμα περισσότερο το γεγονός ότι μια σειρά από μαρτυρίες προέρχονταν από τους βαλκάνιους συντρόφους του, τους προσέδιδε μια επιπλέον αξιοπιστία.

Ο Τρότσκι μεταβαίνοντας σε νοσοκομεία στην Βουλγαρία, συνάντησε τραυματίες αλλά και αιχμαλώτους του οθωμανικού στρατού. Ανάμεσα στις αφηγήσεις των δύο ομάδων αποκαλύπτεται «μια ριζική διαφορά στο ηθικό των δύο στρατών».⁵⁸ Οι αιχμάλωτοι στρατιώτες που πολεμούσαν στον οθωμανικό στρατό, είχαν ενσωματωμένη την ήττα και την ατίμωση, εξέλειπαν οι «γενικοί στόχοι που θα μπορούσαν να εμψυχώσουν τις μάζες για να κάνουν θυσίες». Οι ίδιοι σκιαγραφούσαν τον οθωμανικό στρατό ως ένα πολυεθνικό συνονθύλευμα με χείριστη οργάνωση, γεμάτο αντιφάσεις και εσωτερικές διενέξεις ανάμεσα στις χριστιανικές ομάδες, με μια διοίκηση που είχε μετατραπεί σε «μια κλειστή κάστα εξουσίας που ήταν καταδικασμένη αναπόφευκτα σε εσωτερική παρακμή και εκφυλισμό».⁵⁹ Τα λόγια των στρατιωτών μαρτυρούσαν πως ένα μεγάλο μέρος του στρατού ήταν ανεκπαιδευτο, χωρίς βασικές στρατιωτικές γνώσεις, αλλά και απροετοίμαστο για τις μάχες, γεγονός που αναπόφευκτα συνέβαλε στο ηθικό των στρατιωτών. Όπως γράφει, ο Τρότσκι, πολλοί χριστιανοί ανάμεσα στα οθωμανικά στρατεύματα, παραδίδονταν υψώνοντας λευκή σημαία κατά την διάρκεια των μαχών με τον βουλγαρικό στρατό. Εξηγώντας το φαινόμενο αυτό, ο Τρότσκι το αποδίδει στο ότι οι πληθυσμοί αυτοί, «δεν ένιωθαν κανέναν δεσμό με το στρατό στον οποίον υπηρετούσαν και οι οποίοι σε σημαντικό βαθμό ευχαριστήθηκαν ανοιχτά που ηττήθηκαν».⁶⁰

57 Αυτόθι. σελ. 232.

58 Ανάμεσα δηλαδή στον βουλγάρικο και τον οθωμανικό.

59 Αυτόθι. σελ. 237.

60 Αυτόθι. σελ. 235.

Αντίθετα, τα κίνητρα που κινητοποιούσαν τον βουλγάριο λαό να βαδίζει στο μέτωπο με την ελπίδα της αποτίναξης της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν παρόντα: «Ο Βούλγαρος στρατιώτης είδε πάντως αυτόν τον πόλεμο ως απαραίτητο και δίκαιο, σαν δικό του πόλεμο».⁶¹

Παράλληλα, οι μαρτυρίες που αναδείκνυαν την ωμότητα του πολέμου ήταν πολυάριθμες· ένας Βούλγαρος στρατιώτης ανακαλώντας στην μνήμη του τις μάχες γύρω από το Λόζενγκραντ, είπε στον Τρότσκι: «Μην με ρωτάς για αυτή τη δουλειά: δεν αντέχω να θυμάμαι το πώς σκοτώναμε αυτούς τους άοπλους, σακατεμένους, μισοπεθαμένους άνδρες». Ένας αξιωματικός του σέρβικου στρατού ομολογώντας στον Τρότσκι τις φρικαλεότητες του πολέμου, καυχήθηκε για την “ανθρωπιά” του στρατού του έναντι του ελληνικού και του βουλγάριου: «*Αυτοί περνούσαν από τη χώρα σαν πύρινος κυκλώνας. Ένας φίλος μου [...] είπε πως όλα τα μέρη απ’ όπου είχε περάσει ο βουλγαρικός στρατός είχαν ερημωθεί. [...] Τα πάντα είχαν εξοντωθεί πυρποληθεί, ξυριστεί από προσώπου γης*».⁶² Ανάλογες αφηγήσεις προσθέτει και για τον ελληνικό στρατό, αναφέροντας ότι «στην πόλη Σόροβιτς (σημερινό Αμύνταιο), ο ελληνικός στρατός έδρασε με τέτοιο τρόπο, όπου την αφανίσανε τελείως, και τώρα είναι σαν να μην υπήρξε ποτέ».⁶³ Ο αξιωματικός έπειτα θα παραδεχτεί όμως την διάπραξη φρικαλεοτήτων από τον σέρβικο στρατό στην Μακεδονία και την Αλβανία, χρησιμοποιώντας, βέβαια, ένα συχνά επικαλούμενο επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο οι αισχρότητες διαπράττονταν κυρίως από τα άτακτα στρατεύματα, τους τσένικς ή κομιτατζήδες: «Οι κομιτατζήδες ήταν ό,τι χειρότερο μπορείς να φανταστείς. [...] Μερικές φορές φάνηκαν χρήσιμοι, γιατί δεν λογαριάζανε την ζωή – ούτε των εχθρών μα ούτε και τη δικιά τους. [...] Όχι μακριά από το Prilep, οι αγριότητες και οι κτηνωδίες που κάνανε, κι όχι μόνο κατά των Τούρκων μα και κατά των Σέρβων ήταν τέτοιες, ώστε στάλθηκε εναντίον τους τακτικός στρατός, κι ένα ολόκληρο αντάρτικο σώμα εξοντώθηκε πριν μπορέσουν να τους ηρεμήσουν.»⁶⁴

Στις αφηγήσεις ενός αξιωματικού που υπαγόταν σε ταξιαρχία του σέρβικου στρατού λαμβάνουμε πληροφορίες για την διεξαγωγή της σέρβικης εκστρατείας στην Μακεδονία και την Αλβανία. “Οι Αρναούτηδες” σύμφωνα με τα λεγόμενα του

61 Αυτόθι. σελ.236.

62 Αυτόθι. σελ.260.

63 Αυτόθι, ό.π.

64 Αυτόθι. σελ. 261.

Σέρβου στρατιώτη, οπλισμένοι με σέρβικα πολυβόλα (“Μαύρη Χείρα”, Μπολετίνι και εξοπλισμός του αντάρτικου ήδη από το 1911) ξεκίνησαν ήδη μια μέρα πριν την κήρυξη του πολέμου να επιτίθενται στα συνοριακά φυλάκια των Σέρβων.

Σύμφωνα με τον Σέρβο αφηγητή – επιχείρημα και της επίσημης σερβικής κρατικής αφήγησης – το γεγονός αυτό πυροδότησε και τις μετέπειτα βιαιοπραγίες εναντίων των Αλβανών: «Μα τι γίνεται; Χρησιμοποιούν τα όπλα μας και τα λεφτά μας εναντίον μας;».⁶⁵ Όσον αφορά στο ζήτημα των αιχμαλώτων Αλβανών και της μεταχείρισης που είχαν από τους Σέρβους στρατιώτες, ο αξιωματικός υποστήριξε ότι ενώ οι διαταγές ήταν να μην τους δολοφονούν, αυτόβουλα οι στρατιώτες τους εκτελούσαν εν ψυχρώ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που αργότερα το δικαιολογεί, αποδίδοντας την αιτία των εκτελέσεων στην δίψα για εκδίκηση, φανερώνοντας συνάμα και μια υλική διάσταση της διόγκωσης του αριθμού των αιχμαλώτων για έναν στρατό· είτε σαν πραγματικότητα είτε σαν δικαιολογία ένας στρατός που δεν μπορεί να ταΐσει τους στρατιώτες του, δεν μπορεί να ταΐσει και τους αιχμαλώτους του. Ωστόσο ο αφηγητής παρατηρεί: «Οι πιο γενναίοι και μορφωμένοι άνδρες ποτέ δεν σκότωναν αιχμαλώτους. Οι δειλοί όμως, πάνω σ’ αυτούς τους άοπλους ανθρώπους βγάζανε το άχτι τους για το φόβο που είχαν νιώσει στις μάχες».⁶⁶

Σε μαρτυρία που είναι σχεδόν βέβαιο ότι προήλθε από μέλος της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας⁶⁷ που μετέβη στα Σκόπια κατά την διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων, διαβάζουμε: «Παντού γύρω μας φωτιές. Ολόκληρα αλβανικά χωριά – μακριά αλλά και κοντά, δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή – είχαν μεταβληθεί σε λαμπάδες. Ήταν το πρώτο αληθινό, αυθεντικό δείγμα ανελέητης αλληλοεξόντωσης των ανθρώπων που έβλεπα στο θέατρο του πολέμου».⁶⁸ Το σκηνικό της πόλης ήταν ένα τοπίο από ακέφαλα πτώματα, ενώ ένα σωρό φόνοι, βασανισμοί και λεηλασίες

65 Αυτόθι. σελ. 258.

66 Αυτόθι. σελ. 260.

67 Το συμπέρασμα αυτό βγαίνει καταρχήν από το γεγονός ότι ο Τρότσκι όταν παραθέτει την μαρτυρία αυτή, αναφέρει ότι παραθέτει τα λόγια ενός από τους Σέρβους φίλους του. Εκτός αυτού, την εν λόγω μαρτυρία διαπνέει ένας αντιπολεμικός λόγος: «Μέσα στις συνθήκες της οργανωμένης κτηνωδίας του πολέμου, οι άνθρωποι αποκτηνώνονται χωρίς να το καταλάβουν». Κλείνοντας, ο ίδιος καταλήγει: «Ο πόλεμος είναι πάνω από όλα ένα απαίσιο πράγμα, αρκεί να σηκώσεις την άκρη της κουρτίνας που κρέμεται μπροστά στα κατορθώματα πολεμικής ανδρείας». βλ. Τρότσκι, ο.π. σελ. 354. Ουσιαστικά ο εν λόγω αυτόπτης μάρτυρας, είχε όπως λέει αποκτήσει άδεια να μεταβεί στο μέτωπο στα Σκόπια προκειμένου να δει από κοντά τα τεκταινόμενα των μαχών και να ερευνήσει τις κινήσεις του σέρβικου στρατού.

68 Αυτόθι. σελ. 350.

λάμβαναν χώρα καθημερινά, κυρίως την νύχτα, κατά την οποία οι κομιτατζήδες «ορμούσαν σε τουρκικά και αλβανικά σπίτια και εκεί έκαναν παντού την ίδια δουλειά: λεηλασίες και δολοφονίες».⁶⁹

⁶⁹ Αυτόθι. σελ. 351.

IV. Η πολιτική κατάσταση στην Σερβία των Βαλκανικών Πολέμων και η εθνικιστική προπαγάνδα κατά των Αλβανών.

Ποια ήταν όμως η πολιτική κατάσταση στην Σερβία, κατά την διάρκεια των εξελίξεων των Βαλκανικών Πολέμων και με ποιο τρόπο η εθνικιστική προπαγάνδα νομιμοποιούσε έναν κατακτητικό πόλεμο, με στόχο την εξόντωση των εθνικά άλλων στοιχείων;

Η περίοδος 1903 – 1914 έχει χαρακτηριστεί στην σέρβικη ιστοριογραφία ως “η χρυσή εποχή της δημοκρατίας”.⁷⁰ μετά τα γεγονότα του Μαΐου του 1903, την αιματηρή δολοφονία του βασιλιά Αλέξανδρου και της γυναίκας του Ντράγκα και το πραξικόπημα που ακολούθησε, η δυναστεία των Ομπρένοβιτς, αλλά και η μοναρχία γενικότερα, δέχτηκαν το τελειωτικό χτύπημα. Ο βασιλιάς Πέτρος της δυναστείας των Κατατζόρτζεβιτς, ανέβηκε πλέον στην εξουσία, η Skupština ψήφισε νέο Σύνταγμα⁷¹, και η νέα κυβέρνηση γρήγορα απέκτησε μια ισχυρή αντιπολίτευση προερχόμενη από το ολοένα δυνατότερο Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα⁷², το οποίο υπήρξε κυβέρνηση την περίοδο που εξετάζουμε με επικεφαλής τον Νικόλα Πάσιτς. Την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, όπως γράφει ο Τρότσκι στην *Kievskaya Misl* για τον βασιλιά της Σερβίας, πρόκειται απλά μια «διακοσμητική φιγούρα», ενώ η «τύχη της χώρας» καθορίζεται από τους τρεις “«δικτάτορες»⁷³ των Παλαιών Ριζοσπαστών: τον Ν. Πάσιτς, πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών, τον Λ. Πάκου, υπουργό Οικονομικών και τον Στόγιαν Πρότιτς⁷⁴, υπουργό Εσωτερικών και κατά τον Τρότσκι «η σιδηρά χείρα» που

70 Σύμφωνα με τον Σούντχαουσεν, η άγρια δολοφονία των μελών της δυναστείας των Ομπρένοβιτς, σόκαρε την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, και έθεσε ένα σημαντικό θεμέλιο στην διαμόρφωση των Δυτικών προκαταλήψεων και στερεοτύπων απέναντι στα Βαλκάνια. (Σtereότυπα περί ωμής βίας, συγγενών εγκλημάτων κ.ο.κ). Για περισσότερα, βλ. Sundhaussen Holm, *Geschichte Serbiens: 19.-21. Jahrhundert*, Wien: Böhlau Verlag, 2007, σελ. 205.

71 Ουσιαστικά επανήλθε το φιλελεύθερο σύνταγμα του 1888 με ορισμένες τροποποιήσεις. Επίσης κατοχυρώθηκε επί το πλείστον η ελευθερία του Τύπου, η οποία εντάσσεται σε μια συνολικότερη φιλελεύθερη στροφή, πχ την ίδρυση του πανεπιστημίου του Βελιγραδίου.

72 Πρόκειται για τους Παλαιούς Ριζοσπάστες. (Narodna Radikalna Stranka).

73 Βέβαια ο Τρότσκι, θεωρεί ότι το πολιτικό γίνεσθαι στην Σερβία καθορίζεται ουσιαστικά από τις Μεγάλες Δυνάμεις, και την ροή του ευρωπαϊκού χρηματιστικού κεφαλαίου. βλ. Τρότσκι, ο.π. σελ. 131.

74 Ο Στόγιαν Πρότιτς, διετέλεσε Υπουργός Εσωτερικών από το καλοκαίρι του 1912 έως και τον Νοέμβριο του 1914, αφού είχε πρώτα συγκρουστεί για την αρχηγία του κόμματος των Ριζοσπαστών με τον Πάσιτς.

επιβάλλει την τάξη στα κρατικά ζητήματα. Ποιες ήταν οι απόψεις των κρατικών στελεχών για τον πόλεμο λίγο πριν το ξέσπασμά του;

Ο Τρότσκι κατά την παραμονή του στο Βελιγράδι, συγκέντρωσε συνεντεύξεις από τις πιο επιφανείς και ισχυρές προσωπικότητες της πολιτικής σκηνής, λίγες μόλις εβδομάδες πριν το ξέσπασμα του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου. Μέσα από την αλληλογραφία του Τρότσκι, ο Πάσιτς παρουσιάζεται ως ένας αναβλητικός πολιτικός ο οποίος προσπαθεί μέχρι τέλους να αποφύγει τον πόλεμο. Ωστόσο, ο “ιδεολογικός καθοδηγητής” του κυβερνώντος κόμματος, Λ. Πάκου θεωρεί τον πόλεμο αναπόφευκτη οδό για την απελευθέρωση των χριστιανικών πληθυσμών:

«Η Τουρκία είναι συνεχής απειλή. Τέσσερα χρόνια εμπειρίας συνταγματικού καθεστώτος στην Τουρκία μας έπεισαν τελικά πως οι μουσουλμάνοι, που αποτελούν εκεί πέρα απλά μια στρατιωτικο-γραφειοκρατική κάστα, είναι ολότελα ανίκανοι να δημιουργήσουν τις συνθήκες μιας ειρηνικής συνύπαρξης με τους χριστιανικούς λαούς που κατοικούν στην Τουρκική Αυτοκρατορία. [...] Δείξαμε αρκετή υπομονή. Τώρα η υπομονή μας έχει εξαντληθεί. Τα νοτιοανατολικά μας σύνορα είναι διαρκώς εκτεθειμένα σε κάθε είδους δυσάρεστες εκπλήξεις. Δολοφονίες σέρβων αγροτών και ιερέων, ένα ατελείωτο ρεύμα προσφύγων τους οποίους πρέπει να θρέψουμε, αδιάκοπες συνοριακές συγκρούσεις – είναι δυνατόν για μια χώρα να ζήσει και να αναπτυχθεί κάτω απ’ αυτές τις συνθήκες;»⁷⁵

Σε μια στρατιωτική νίκη για τους “Χριστιανούς αδελφούς” εναπόθεσε όλες τις ελπίδες του και ο Μ. Ντράσκοβιτς του αντιπολιτευόμενου ριζοσπαστικού κόμματος⁷⁶ (Νέοι Ριζοσπάστες), ο οποίος μάλιστα τις τελευταίες μέρες του Σεπτεμβρίου του 1912, είχε δηλώσει ότι δεν θεωρούσε ότι υπήρχε κανένας κίνδυνος ρήξης ανάμεσα στην Βουλγαρία και την Σερβία.⁷⁷ Ο σέρβικος Τύπος ταυτόχρονα (με εξαίρεση την εφημερίδα *Radničke Novine*), έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην καλλιέργεια ενθουσιασμού για τον επικείμενο πόλεμο· πέρα από τα επίσημα όργανα των κομμάτων της Βουλής, το Βελιγράδι διέθετε μια πληθώρα “ανεξάρτητων” εφημερίδων, οι οποίες αποτελούσαν ουσιαστικό κομμάτι της φιλοπόλεμης εθνικιστικής προπαγάνδας.

Όσον αφορά το ζήτημα της σερβικής επεκτατικότητας στην Αλβανία, το 1913, εκδόθηκαν στο Βελιγράδι δύο από τα διασημότερα ντοκουμέντα της επίσημης

⁷⁵ Αυτόθι. σελ. 135 – 137.

⁷⁶ Samostalna Radikalna Stranka (ανεξάρτητο ριζοσπαστικό κόμμα) ήταν μια διάσπαση από το παλιό Ριζοσπαστικό Κόμμα μετά το πραξικόπημα του 1903.

⁷⁷ Αυτόθι. σελ. 133.

προπαγάνδας, η οποία νομιμοποιούσε τον κατακτητικό πόλεμο ενάντια στην Αλβανία. Το πρώτο, από τον Στόγιαν Πρότιτς, υπουργό Εσωτερικών της κυβέρνησης του Πάσιτς, εκδόθηκε με την ψευδωνυμία *Balkanicus* και τίτλο, *Το Αλβανικό ζήτημα και η Σερβία και η Αυστροουγγαρία (Albanski problem i Srbija i Austrougarska)* στο οποίο εκτέθηκαν όλα τα ρατσιστικά στερεότυπα εναντίον των αλβανικών πληθυσμών. Ο *Balkanicus* καταρχήν αναγνωρίζει στους Αλβανούς εδάφη τα οποία συγκεντρώνονται γύρω από την πόλη Κρούγια (Κροΐε)· όπως υποστηρίζει, ακόμα και η περιοχή της Σκόδρας, ενώ κατοικείται από ιλλυρικά φύλα, δεν πρόκειται για Αλβανούς. Όσο δε για την Βόρεια Αλβανία, εκτός των μουσουλμάνων Αλβανών, οι Σέρβοι είναι πολυπληθείς. Οι Αλβανοί παρουσιάζονται στο γραπτό του ως ένας πρωτόγονος, υπανάπτυκτος λαός· όλα τα φύλα της Βαλκανικής χερσονήσου έχουν κατά τον συγγραφέα παρουσιάσει πολιτισμική εξέλιξη, ενώ οι Αλβανοί παραμένουν στο ίδιο στάδιο ανάπτυξης μέσα στις χιλιετίες.⁷⁸ Ο μόνος “ήρωας” που ο Πρότιτς αναγνωρίζει, είναι φυσικά ο Σκεντέρμπεης⁷⁹, αλλά συμπεραίνει πως ο κυριότερος λόγος που ένας τέτοιος ξεσηκωμός έλαβε χώρα, ήταν διότι η καταγωγή του από την μεριά της μητέρας του ήταν σέρβικη, ενώ κατηγορεί τους Αλβανούς σαν έθνος, για να αποδείξει την πολιτισμική κατωτερότητά τους, ότι δεν διαθέτουν ίχνος γραπτών για τα κατορθώματα του εθνικού τους ήρωα. Ακόμη, ο ίδιος αντιφατικά καταλήγει, ότι μετά την επέλαση του σέρβικου στρατού οι χριστιανοί Αλβανοί είδαν τους Σέρβους ως απελευθερωτές, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους⁸⁰, ενώ αργότερα στο βιβλίο του επισημαίνει ότι είναι τόσο έντονο το αλβανικό μίσος για τους Σέρβους, που είναι αδύνατον να ζήσουν μαζί.

Το δεύτερο κύριο έγγραφο της εθνικιστικής προπαγάνδας, είναι του πολιτικού και γιατρού Βλάνταν Τζόρτζεβιτς, τρανού πολέμιου του σοσιαλισμού, με τίτλο, *Οι Αλβανοί και οι Μεγάλες Δυνάμεις*⁸¹. Ο Τζόρτζεβιτς υποστήριξε σθεναρά πως η Αλβανία όφειλε να διαμελιστεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις και να διαμοιραστεί

78 *Balkanicus, Albanski Problem i Srbija i Austro - Ugarska*, (ελλ.: *Το Αλβανικό Πρόβλημα και η Σερβία και η Αυστροουγγαρία*), Βεογκράδ: б.и, 1913, σελ. 18.

79 Ο Gjergj Kastrioti, γνωστός ως Skanderbeg και στα ελληνικά ως Σκεντέρμπεης, ήταν Αλβανός φεουδάρχης, ο οποίος τον 15ο αιώνα ηγήθηκε μιας εξέγερσης κυρίως στην περιοχή του βιλαετιού του Κοσόβου, εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ιστορική αυτή φιγούρα υμνήθηκε κατά την εξάπλωση του Αλβανικού εθνικισμού των τελών του 19ου αιώνα και αποτέλεσε κεντρική ηρωική φιγούρα τόσο της αγγλικής όσο και της ιταλικής και αλβανικής λογοτεχνίας.

80 Αυτόθι. σελ. 35.

81 Ο πρωτότυπος τίτλος είναι *Arnauti i Velike Sile*, το οποίο παρατίθεται στο έργο του Τούτσοβιτς που θα δούμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο, και εκδόθηκε στο Βελιγράδι το 1913.

ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη, που αξίωναν εδάφη της· ως προς την αντιμετώπισή του προς τον αλβανικό πληθυσμό, συνέπιπτε πλήρως με τον Πρότιτς, αφού θεωρούσε τον αλβανικό λαό έναν *απείθαρχο* λαό, που έπρεπε να εξολοθρευτεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΣΕΡΒΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΛΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ι. Το ΣΣΔΚ και ο Ντιμίτριε Τουτσόβιτς

Οι ρίζες του Σερβικού Σοσιαλισμού – ο “πατέρας του σοσιαλισμού” Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς

Ο πρώτος Σέρβος διανοητής, που διατύπωσε σοσιαλιστικές ιδέες στα τέλη της δεκαετίας του 1860 – αν και δεν γνώρισε ποτέ την μαρξική ανάλυση του καπιταλισμού και η σκέψη του δεν διαχωρίστηκε ρητά από την κληρονομιά των ευρωπαϊκών αστικών επαναστάσεων του 1848 -- ήταν ο Ζιβόιν Ζούγιοβιτς.⁸² Ωστόσο, ένα μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας του σερβικού σοσιαλισμού, θεωρεί ως σημείο εκκίνησης της θεμελίωσης και της διάδοσης της σοσιαλιστικής ιδεολογίας στην σερβική πολιτική σκηνή, το έργο του «πατέρα του (σερβικού) σοσιαλισμού», Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς.⁸³

Ο Μάρκοβιτς, γεννημένος στο Zajear⁸⁴ το 1846, υπήρξε ένας από τους πρώτους Βαλκάνιους διανοητές που ήρθαν σε επαφή με τις φιλελεύθερες αρχικά, και έπειτα με τις σοσιαλιστικές ιδέες και ήταν ο ιδρυτής του ριζοσπαστικού – σοσιαλιστικού σερβικού κινήματος που αποκρυσταλλώθηκε κοινοβουλευτικά στο Ριζοσπαστικό Κόμμα. Μέρος μια γενιάς φοιτητών που εκπαιδεύτηκε στην *Velika Škola* (Μεγάλη Σχολή, το μετέπειτα Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου) του Βελιγραδίου και συνέχισε τις σπουδές της στα πανεπιστήμια της Αγίας Πετρούπολης και της Μόσχας,⁸⁵ η πολιτική του σκέψη καθορίστηκε από την συνάντησή του με τον Ρωσικό *ναροντνικισμό* (Narodnitsestvo) και τους Ρώσους *επαναστάτες*⁸⁶ κατά τις

82 Για περισσότερα σχετικά με την ζωή και το έργο του Ζούγιοβιτς, βλ. Лапчевич Драгиша, *Историја социјализма у Србији*, Βεοград: Γ. Κονα, 1922 (ελλ. Λάπτσεβιτς Ντραγκίσα, *Ιστορία του σοσιαλισμού στην Σερβία*).

83 Για μια εκτενή συζήτηση σχετικά με την ιστοριογραφία του σερβικού σοσιαλισμού και της αριστεράς, βλ. Perović Latinka, “O istoriografiji i istoriji levice u Srbiji”, Helsinki, 2011. (ελλ.: Σχετικά με την ιστοριογραφία και την ιστορία της αριστεράς στην Σερβία).

84 Μικρή σερβική πόλη, κοντά στα βουλγάρικα σύνορα.

85 Εκείνη την περίοδο στην Ρωσία ιδρύονταν πολλές επιτροπές και φιλανθρωπικές οργανώσεις που διέδιδαν τον Πανσλαβισμό, οι οποίες έδιναν υποτροφίες σε Σλάβους φοιτητές, προκειμένου να σπουδάσουν εκεί. Ο ίδιος ο Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς είχε πάρει υποτροφία για να σπουδάσει στην Αγία Πετρούπολη. Εκεί σπούδασε και ο Ντιμιτάρ Μπλαγκόεφ, η εμβληματική μορφή του βουλγάρικου σοσιαλισμού και ηγέτης των “Στενών” μετά τη διάσπαση του 1903. Επρόκειτο για κύκλους στους οποίους εκκολάπτονταν νέοι επαναστάτες/ ριζοσπάστες.

86 Η βασικότερη επιρροή στην διαμόρφωση της σκέψης του Μάρκοβιτς προς τα τέλη της δεκαετίας του 1860 ήταν ο Ρώσος επαναστάτης Νικολάι Τσερνισέφσκι. Ο Μάρκοβιτς έγινε μέλος της οργάνωσης/ κολεκτίβας που έμεινε γνωστή ως Smorgon Academy, η οποία απαρτιζόταν από

δεκαετίες του 1860 και 1870.⁸⁷ Στην Αγία Πετρούπολη ο Μάρκοβιτς υπό την επιρροή των Ρώσων θεωρητικών ασπάστηκε τις ιδέες γύρω από μια επαναστατική δημοκρατία καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο του ναροντικισμού και επαναστατικού σοσιαλισμού, στο οποίο αποκρυσταλλώνονταν οι βασικές τους ιδέες: το *λαϊκό κράτος*, η *λαϊκή αυτοδιοίκηση* και το *λαϊκό κόμμα*.⁸⁸ Καθ' όλη την δεκαετία του 1860, η πολιτική σκέψη του Μάρκοβιτς βρισκόταν σε διαρκή εξέλιξη, εξοικειώθηκε με τον Μαρξισμό εμπλουτίζοντας την θεωρία του με τον ιστορικό υλισμό, και διαμόρφωσε μια ριζοσπαστική αντιφιλελεύθερη αντίληψη. Ακολουθώντας και ο ίδιος την πορεία των Ρώσων και νότιων Σλάβων επαναστατών εμικρέδων, στα τέλη της ίδιας δεκαετίας ο Μάρκοβιτς βρέθηκε στην Ζυρίχη, όπου η πολιτική του θεωρία σμιλεύτηκε με τον αναρχικό φεντεραλισμό του Μπακούνιν και την ιδέα μιας ένωσης που θα απαρτιζόταν από *ελεύθερες κομμούνες*.⁸⁹

Με την επιστροφή του, λοιπόν, στην Σερβία και στην πολιτική της ζωή ο Μάρκοβιτς είχε, ήδη, διαμορφώσει την θεωρία ενός ριζοσπαστικού, κολεκτιβιστικού σοσιαλισμού με κύρια παραγωγική “μονάδα” την *zadruga*⁹⁰ και ως διοικητικό – πολιτικό μοντέλο την *opština*⁹¹. Ακολουθώντας λοιπόν την κληρονομιά των Ρώσων ομοϊδεατών τους, οι Σέρβοι σοσιαλιστές της δεκαετίας του 1870, υιοθέτησαν την άποψη ότι οι μαρξικοί νόμοι γύρω από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αφορούσαν το δυτικό μοντέλο κοινωνιών, οι οποίες είχαν περάσει από πολιτική και βιομηχανική επανάσταση. Σύμφωνα με αυτό, φορέας της επανάστασης και της ανατροπής του καπιταλισμού θα ήταν ένα ισχυρό βιομηχανικό προλεταριάτο. Στην

μαθητές του Τσερνιστέφσκι (ο οποίος στα τέλη της δεκαετίας αυτής ήταν φυλακισμένος), πολιτική ατζέντα της οποίας ήταν η οργάνωση μιας επανάστασης στην Ρωσία, η απελευθέρωση του δασκάλου τους, και η εγκαθίδρυση σχέσεων με την Πρώτη Διεθνή. βλ. Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan socialism*, New Jersey-Princeton: Princeton University Press, 1964, σελ. 56 – 57.

87 Αντίστοιχη πορεία είχε και η πλειοψηφία των Βούλγαρων σοσιαλιστών, ανάμεσά τους και του Ντιμιτάρ Μπλαγκόεφ.

88 Perović, ο.π. σελ. 2.

89 Ο Μάρκοβιτς ήταν μέλος της Πρώτης Διεθνούς αν και ξεκίνησε από την φιλελεύθερη σερβική οργάνωση Omladina. Το 1872 ο Μπακούνιν κάλεσε πανσλαβικό συνέδριο, την περίοδο εκείνη όμως πλέον οι δύο θεωρητικοί δεν συμφωνούσαν, με αποτέλεσμα την διαίρεση του συνεδρίου ανάμεσα σε δύο απόψεις, κάθε μία αντιπροσώπευε έναν από τους δυο. βλ. Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan socialism*, New Jersey-Princeton: University Press, Princeton, 1964 σελ. 187.

90 Ο όρος χρησιμοποιούταν για να περιγράψει μια εκτεταμένη αγροτική ή κτηνοτροφική οικογένεια, μια κοινοτική μορφή ζωής και παραγωγής, κατά την οποία οι σχέσεις των μελών της ομάδας είχαν κατά βάση σχέσεις συγγένειας.

91 Κατά λέξη «κοινότητα», δηλαδή μια μορφή κοινοτικής διοικητικής και πολιτικής οντότητας. βλ. McClellan, σελ. 243 – 246.

περίπτωση των αγροτικών οικονομιών της τσαρικής Ρωσίας όμως, ο Τσερνιτσέφσκι αρχικά αναπροσάρμοσε την μαρξική θεωρία στο ρωσικό παράδειγμα, διατυπώνοντας ένα επαναστατικό μοντέλο με επίκεντρο τους Σλάβους αγρότες και χωρικούς.⁹² Αντίστοιχα, οι Σέρβοι σοσιαλιστές, απορρίπτοντας την μαρξιστική αποκλειστικότητα της προϋπόθεσης ύπαρξης ενός βιομηχανικού προλεταριάτου για την επανάσταση, αντέτειναν ότι το Σερβικό μοντέλο θα μπορούσε, βασισμένο στην αναβίωση της κοινοτικής *zadruga*, να προβεί στην σοσιαλιστική οικοδόμηση της κοινωνίας.

Η εποχή της επιστροφής του Μάρκοβιτς και των υπόλοιπων σοσιαλιστών στην Σερβία (1870) συνέπιπτε χρονικά με μια φάση της σερβικής κοινωνίας, κατά την οποία οι δομές της μετασχηματίζονταν εντός μιας τροχιάς *ταυτόχρονης* κρατικής συγκρότησης και εκσυγχρονισμού. Όσον αφορά στο εθνικό ζήτημα λοιπόν, ο Μάρκοβιτς, επιτέθηκε στο επινοημένο πριν λίγες δεκαετίες αφήγημα της Παλαιάς Σερβίας, σύμφωνα με το οποίο η εθνική ολοκλήρωση του σερβικού κράτους θα επιτυγχανόταν με την κατάκτηση των εδαφών του μεσαιωνικού σερβικού βασιλείου υπό τον Dušan. Για εκείνον, ήταν σαφές ότι μια σερβική επέκταση, θα σήμαινε ταυτόχρονα την υπονόμευση της εθνικής αυτοδιάθεσης των υπόλοιπων εθνοτήτων του βαλκανικού ψηφιδωτού. Έτσι, αναδύθηκε το φεντεραλιστικό όραμα του Μάρκοβιτς, κατά το οποίο οι Σλάβοι της Βαλκανικής (Νότιοι Σλάβοι) θα έπρεπε ύστερα από την κοινωνική επανάσταση⁹³ να συνενωθούν σε μια ομοσπονδία, στην οποία οι εθνότητες θα ήταν οργανωμένες σε αυτόνομες κοινότητες. Στην φεντεραλιστική λύση των Σέρβων σοσιαλιστών απέναντι στο εθνικό ζήτημα, εγγραφόταν και μια πολιτική ατζέντα που προέκρινε έναν “καθολικό μετασχηματισμό του κράτους” στην βάση της κοινωνικής δικαιοσύνης, της προσωπικής ελευθερίας και της συναδέλφωσης των εθνών.⁹⁴ Η φεντεραλιστική ιδέα διαχύθηκε στους φοιτητικούς κύκλους και την διανοήση της εποχής μέσω της

92 Perović, ο.π. σελ. 1.

93 Ο Μάρκοβιτς βρισκόταν σε διαμάχη στις αρχές της δεκαετίας του 1870 με τον Μπακούνιν και τους ακόλουθούς του, καθότι πίστευε ότι η κοινωνική επανάσταση θα γινόταν δυνατή μέσα από μια “πεφωτισμένη” ιντελιγκέντσια, η οποία θα ηγούταν των μαζών (επιρροή από τον μπλανκισμό).

94 Augusta Dimou, *Entangled Paths Towards Modernity. Contextualizing Socialism and Nationalism in the Balkans*, Budapest: Central European University Press, 2009, σελ. 86.

φιλελεύθερης αρχικά οργάνωσης *Omladina*, της *Σερβικής Οργάνωσης Νεολαίας*,⁹⁵ η οποία υπό την επιρροή των σοσιαλιστών από το 1870 και έπειτα αποτέλεσε έναν από τους σημαντικούς πολιτικούς φορείς του σέρβικου ριζοσπαστισμού της δεκαετίας που θα ακολουθούσε. Όπως γράφει η Πέροβιτς:

«[...] στη σερβική πολιτική σκέψη, η ιδέα της ομοσπονδίας υποστηρίχθηκε από τους Μιχαΐλο Πολίτ -Ντεσάνιτς, Σβέτοζαρ Μίλετιτς και Βλαντιμίρ Γιοβάνοβιτς. Ο φεντεραλισμός είναι μια ιδέα που προέρχεται από τον αναρχικό σοσιαλισμό και όχι τον κρατικό. Όμως, ούτε στην εκδοχή του Προυντόν ούτε του Μπακούνιν, με όλες τις διαφορές μεταξύ τους, δεν έδωσε λύση στο εθνικό ζήτημα. Στον Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς, η ιδέα της ομοσπονδίας αντλεί τις καταβολές της από τις ιδέες του περί κοινωνικής επανάστασης, την οποία δεν κατανοούσε ως πραξικόπημα, αλλά ως κοινή προοπτική των βαλκανικών λαών. [...] Αυτή η ιδέα διέρρηξε τις εμμονές για έναν «ιστορικό νόμο», δηλαδή για το μεγάλο κράτος».⁹⁶

Πάνω σε αυτά τα θεωρητικά θεμέλια λοιπόν, η πρώτη (άτυπη) μορφή του ριζοσπαστικού κόμματος ιδρύθηκε στην Ζυρίχη (1869) και το επόμενο έτος οι Σέρβοι σοσιαλιστές επιδόθηκαν στην προπαγάνδισή της επανάστασης στην σερβική κοινωνία, διαμορφώνοντας έτσι ένα ριζοσπαστικό κίνημα με μεγάλη απήχηση στις αγροτικές μάζες. Στα χρόνια της επιστροφής του στην Σερβία μέχρι τον πρόωρο θάνατό του στα 29 του χρόνια (1870 – 1875) ο Μάρκοβιτς επιδόθηκε στην έκδοση μιας σειράς εφημερίδων (*Radenik*, *Javnost*, *Oslobođenje*) και πληθώρας άρθρων και βιβλίων για την διάδοση της σοσιαλιστικής προπαγάνδας.

Ο σοσιαλισμός του Μάρκοβιτς, αποκρυσταλλώθηκε λοιπόν στην ιδεολογία που ονομάστηκε *σέρβικος ριζοσπαστισμός* της δεκαετίας του 1870, καθώς αυτός γνώρισε μια σειρά από μετασχηματισμούς από τον θάνατό του και έπειτα. Ως προς το πού μπορεί κανείς να κατατάξει τον σοσιαλισμό του Μάρκοβιτς, η συζήτηση απέκτησε κατά την διάρκεια του προηγούμενου αιώνα μέχρι σήμερα πολλές διαστάσεις· οι Σέρβοι σοσιαλδημοκράτες του 20ού αιώνα, θεώρησαν τον

95 Η *Omladina* ήταν σέρβικη φιλελεύθερη οργάνωση, της οποίας ηγείτο αρχικά ο Βλαντιμίρ Γιοβάνοβιτς, οπαδός της συνταγματικής μοναρχίας. Η οργάνωση διαπνεόταν από τον κλασικό φιλελευθερισμό, πανσλαβιστές οραματιστές, δημοκράτες, φεντεραλιστές δημοκράτες που ονειρεύονταν την ένωση των νότιων Σλάβων στο πρότυπο των ΗΠΑ και λίγους σοσιαλιστές η παρουσία των οποίων έγινε αισθητή μετά την επιστροφή του Μάρκοβιτς, στην Σερβία το 1870. βλ. McClellan, σελ. 52

96 Περονίτς, ο.π. σελ. 7

σοσιαλισμό του Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς ουτοπικό⁹⁷ και προμαρξιστικό.⁹⁸ Την βάση πάνω στην οποία εν μέρει “απορρίφθηκαν” οι ιδέες του από το ΣΣΔΚ θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Πολλοί συμφώνησαν, ότι επρόκειτο για έναν *αγροτικό, κολεκτιβιστικό* σοσιαλισμό, ο οποίος έτεινε περισσότερο στον ναροντικισμό και στην άποψη ότι ο μαρξισμός ως δυτική ιδεολογία, δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε μια “υπανάπτυκτη” οικονομία. Ας σταθούμε λοιπόν σε αυτό το σημείο, στο πώς οι σοσιαλιστικές ιδέες “ταξίδεψαν” από την Δύση στην Ρωσία, και έπειτα στην Σερβία, καθώς και από τι μετασχηματισμούς και αναπροσαρμογές χρειάστηκαν να διέλθουν.

Οι σοσιαλιστικές ιδέες με την μορφή που εξετάσαμε ως τώρα, μπορούμε να πούμε ότι εμφανίστηκαν αρχικά στις δυτικές κοινωνίες, ως μια πολιτική απάντηση στην βιομηχανική επανάσταση και την εξάπλωση των καπιταλιστικών σχέσεων εκμετάλλευσης· αναδύθηκε από την κοινωνία ως το όραμα “για έναν καλύτερο κόσμο”, το όραμα για μια κοινωνία δικαιοσύνης από όσους «αρνούνταν να δεχτούν την συμφορά ως προκαθορισμένη/προδιαγεγραμμένη ανθρώπινη κατάσταση».⁹⁹ Για τον McClellan λοιπόν, οι δυτικές σοσιαλιστικές ιδέες “ταξίδεψαν” στην Ρωσία, η οποία με την σειρά της αποτέλεσε το “έδαφος μετατροπής” τους, προκειμένου αυτές έπειτα να ταξιδέψουν νότια και να προσαρμοστούν στο σερβικό παράδειγμα, σε μια – κατά την άποψή του – ακόμα πιο “καθυστερημένη” οικονομία από εκείνη της Ρωσίας.¹⁰⁰ Έχουμε ήδη αναφερθεί στις επιρροές του ρωσικού λαϊκισμού στην σερβική σοσιαλιστική ιδεολογία, η οποία συμβάδιζε με την απόρριψη του δυτικού μοντέλου επανάστασης σε μια εκβιομηχανισμένη κοινωνία και την προσαρμογή του περισσότερο στις ήδη προϋπάρχουσες δομές της αγροτικής οικονομίας του παραδείγματος της νοτιοανατολικής Ευρώπης.¹⁰¹ Στην Πέροβιτς διαβάζουμε: «Μετά τον Γαλλο-Πρωσικό Πόλεμο (1870) και την Κομμούνα του Παρισιού (1871), το επίκεντρο της επανάστασης μετατοπίστηκε στους αγροτικούς σλαβικούς λαούς με επίκεντρο τη Ρωσία. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ιδιαίτερα μετά την ήττα της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο (1856), η ρωσική επαναστατική σκέψη αναπτύχθηκε

97 Για μια συζήτηση γύρω από την “εγκυρότητα” και την καταλληλότητα του όρου *ουτοπικός σοσιαλισμός* βλ. McClellan, ο.π. σελ. 6 – 12.

98 Žarković Petar, “SSDP, Dimitrije Tucović i jugoslovenski komunisti”, Beograd, 2011. (ελλ.: Το ΣΣΔΚ, ο Dimitrije Tucović και οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές), σελ. 24.

99 Dimou, ο.π. σελ. 1.

100 McClellan, ο.π. σελ. 56.

101 Perović, ο.π. σελ. 7.

προς αυτή την κατεύθυνση. Παρ' όλες τις διαφορές, οι Ρώσοι επαναστάτες στοχαστές (Γκέρτσεν, Τσερνισέφσκι, Μπακούνιν, Λαβρόφ, Τκάτσεφ) δημιούργησαν στοιχεία του μοντέλου της επανάστασης στη Ρωσία». ¹⁰² Επιπλέον, ενώ στην ιστοριογραφία της σερβικής αριστεράς, μπορεί κανείς να βρει περισσότερους υποστηρικτές της θέσης για τον γαλλικό ριζοσπαστισμό ως πηγή του σερβικού ριζοσπαστισμού, η Πέροβιτς επιμένει πως μακράν το μεγαλύτερο μέρος της ριζοσπαστικής ιδεολογίας έχει τις αναφορές του στον “λαό” (narod) του ρωσικού ναροντικισμού, και είναι αυτή η θεωρητική κατασκευή πάνω στην οποία οι πρώτοι Σέρβοι σοσιαλιστές βρήκαν ένα ευρύτερο στήριγμα για τις δικές τους ιδέες για να ανταποκριθούν στις προκλήσεις του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας τους σε συνδυασμό με τους ήδη υπάρχοντες θεσμούς της πατριαρχικής τους κοινωνίας. Στο Λαϊκό Ριζοσπαστικό Κόμμα, επομένως μέσα από την ιδέα του λαϊκού κράτους, εγκαθιδρύθηκε μια σταθερή ενότητα στην κατανόηση του λαού ως κοινωνικού και εθνικού συνόλου.

Θα άξιζε σε αυτό το σημείο, να σταθούμε περαιτέρω στην άποψη του McClellan, περί “μεταφοράς” των σοσιαλιστικών ιδεών από την Δύση και της “μετατροπής” τους στην Ρωσία, στην “διάθλαση” τους υπό το ρωσικό πρίσμα και την μετέπειτα “αναπροσαρμογή” τους στο σερβικό παράδειγμα. Απέναντι σε μια πιο μηχανιστική, στατική αντίληψη, ή εν προκειμένω μιας απλώς “μιμητικής” διαδικασίας μεταφοράς μιας ιδεολογίας, η Αυγούστα Δήμου, προτείνει κατά την μελέτη της διάχυσης της σοσιαλιστικής ιδεολογίας το ζήτημα να προσεγγίζεται περισσότερο σαν μια διαδικασία “μετάφρασης”, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά, μέσα στην οποία ενσωματώνονται ταυτόχρονα “πολλαπλές στρατηγικές προσαρμογής”. ¹⁰³ Μέσα από τη μετακίνηση των Σέρβων φοιτητών και διανοητών, μια σειρά μεταφράσεων μέσω του Τύπου και περιοδικών εκδόσεων, αλλά και οι ομάδες των εμιγκρέδων ή των πολιτικών εξόριστων σε πόλεις της Ελβετίας και της Αυστροουγγαρίας, διάνοιξαν εκείνα τα κανάλια επικοινωνίας, με βάση τα οποία οι ιδέες μεταφράστηκαν κυριολεκτικά και διαχύθηκαν προσαρμοζόμενες τελικά στο σερβικό πλαίσιο. Αυτή η περισσότερο ρευστή διαδικασία ανθρώπινων μετακινήσεων, ανταποκρίνεται, κατά την άποψή μας, περισσότερο στην τυχαιότητα με την οποία ένα ιδεολογικό

102 Αυτόθι.

103 Dimou, σελ. 6.

φαινόμενο μπορεί να διαδοθεί. Ταυτόχρονα, ο τίτλος της Δήμου, *Ασάφειες της νεωτερικότητας* (Ambiguities of modernity), χαρακτηρίζει το παράδειγμα του σέρβικου ριζοσπαστισμού ως υιοθέτηση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας και δείχνει ότι η ιδεολογική διαδρομή των ριζοσπαστών καθορίστηκε τόσο από την πραγματιστική εξέταση των διαθέσιμων πολιτικών επιλογών και την αναζήτησή τους για πολιτική ηγεμονία, όσο και από τις δομικές ασάφειες που ενυπήρχαν στο ιδεολόγημα τους.¹⁰⁴

Παράλληλα, για την Δήμου, αυτή η *ασάφεια*, καθορίστηκε και από την περιφερειακή σχέση που είχαν οι βαλκανικές κοινωνίες, σε σχέση με το δυτικό κέντρο, το μοντέλο του οποίου περιγραφόταν στις σοσιαλιστικές θεωρίες. Για τον λόγο αυτόν, και λόγω των δομικών αποκλίσεων που χαρακτηρίζουν μια σχέση κέντρου - περιφέρειας, στην Σερβία, «ο σοσιαλισμός δεν εισήχθη και δεν μπορούσε να εισαχθεί ως κριτική της βιομηχανικής κοινωνίας.» Αντίθετα, ο σοσιαλισμός στην Βαλκανική χερσόνησο, ήρθε περισσότερο σαν *συνταγή εκσυγχρονισμού*¹⁰⁵ και όχι σαν απάντηση, σε μια κοινωνία στο κατώφλι της νεωτερικότητας. Κατά την άποψή μας, πέρα από την βασική αναφορά της σοσιαλιστικής ιδεολογίας στην προς ανατροπή καπιταλιστική σχέση κεφαλαίου εργασίας, το βασικό πρόταγμα της συναδέλφωσης των λαών και της διεθνιστικής προοπτικής, τον καιρό που η πολιτική μορφή του ομογενοποιημένου έθνους κράτους, ήταν ιδέες που διαχύθηκαν οριζόντια ανάμεσα στους κύκλους των Βαλκάνιων σοσιαλιστών και των κινημάτων που τους πλαισίωσαν.

II. Από τον Μάρκοβιτς στον Τούτσοβιτς – Μια σύντομη βιογραφία του σπουδαίου Σέρβου μαρξιστή των αρχών του 20ου αιώνα

Η πολιτική δράση και η εκδοτική δραστηριότητα του Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς τον έφεραν αντιμέτωπο τα τελευταία πέντε χρόνια της ζωής του με μια σειρά κατασταλτικών κινήσεων από την μεριά των φιλελεύθερων και των πολιτικών του εχθρών (πχ. Γιβάνοβιτς, Τζόρτζεβιτς), οδηγώντας τον στην εξορία, την απαγόρευση κυκλοφορίας των εφημερίδων και την φυλάκιση του, γεγονός που δυσχέρανε την

104 Αυτόθι, σελ. 3.

105 Αυτόθι, σελ. 10.

υγεία του με αποτέλεσμα τον θάνατό του από φυματίωση (1875). Το ριζοσπαστικό – σοσιαλιστικό κίνημα όμως ιδρυτής του οποίου υπήρξε, συνέχισε να αυξάνει την πολιτική του επιρροή υπό την ηγεσία του στενού του συνεργάτη Νικόλα Πάσιτς, οδηγώντας έτσι στην επίσημη ίδρυση του κόμματος *Narodna Radikalna Stranka* (Λαϊκό Ριζοσπαστικό Κόμμα) το 1881, τρία μόλις χρόνια μετά από την ίδρυση του ανεξάρτητου Σερβικού κράτους (1878, Συνέδριο του Βερολίνου). Ήδη μετά τον θάνατο του Μάρκοβιτς ο σέρβικος ριζοσπαστισμός είχε αρχίσει να υφίσταται μια εσωτερική διαίρεση ανάμεσα στην πιο επαναστατική μερίδα υπό τον ομοϊδεάτη τού Μάρκοβιτς, Ντιμίτριε Τσέρνιτς, και της περισσότερο θεσμικής – κοινοβουλευτικής στροφής την οποία ακολούθησε ο Πάσιτς. Κατά τον βιογράφο του Τούτσοβιτς, Πόποβιτς, ο μετασχηματισμός του ριζοσπαστικού κόμματος σε ένα αστικό κόμμα σφραγίστηκε με την “εκκαθάριση” της φράξιας του Τσένιτς, από την οποία και έπειτα αυτό άρχισε να «ανεβαίνει την σκάλα προς μια οριστική κατάκτηση της εξουσίας».¹⁰⁶ Η κοινοβουλευτική και θεσμική στροφή επομένως οδήγησε τον σερβικό ριζοσπαστισμό να απεκδυθεί τις σοσιαλιστικές ιδέες και μέσα λιγότερο από τρεις δεκαετίες, το Λαϊκό Ριζοσπαστικό Κόμμα κατέληξε να χαρακτηριστεί από τον Τούτσοβιτς ως «ο πιο εκφραστικός και βάνανυσος εκπρόσωπος της ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης».¹⁰⁷

Το σοσιαλιστικό κίνημα, η άλλοτε αριστερή “πτέρυγα” του Ριζοσπαστικού Κόμματος, προσπάθησε την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα να αντικαταστήσει το “επαναστατικό υποκείμενο” της θεωρίας του Μάρκοβιτς που ήταν ο αγρότης και ο τεχνίτης, με τον εργάτη, περνώντας έτσι από τις λέσχες αλληλοβοήθειας στις πρώτες εργατικές ενώσεις. Το 1893, η αριστερή πτέρυγα της Ένωσης Εργατών του Βελιγραδίου αποχωρίστηκε από το ριζοσπαστικό εργατικό κίνημα. Οι Κώστα Γιοβάνοβιτς, Γιόβαν Σκέρλιτς και Ντράγκισα Λάπεβιτς ηγήθηκαν του κινήματος.¹⁰⁸ Οι αλληπάλληλες προσπάθειες συγκρότησης ενός νέου Εργατικού Κόμματος που επαναλήφθηκαν σε πολλές περιπτώσεις ανάμεσα στο διάστημα 1889 – 1900,¹⁰⁹ δεν

106 Popović Nikola M., *Dimitrije Tucović. Njegov život i rad*, Beograd: Izdavaka knjižara Skerlić, 1934, (ελλ: Dimitrije Tucović. Η ζωή και το έργο του), σελ. 19.

107 Παρατίθεται στο *Borba*, τεύχος. VII, σελ. 445.

108 Popović, ο.π. σελ. 21.

109 Jadžić Baković Miloš, “Dimitrije Tucović I Srpske Socialdemokratija u vreme balkanskih ratova i prvog Svetovog Rata, Perspektive”, no. 8. 2014. (ελλ: Ο Dimitrije Tucović και η σερβική σοσιαλδημοκρατία τον καιρό των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου), σελ. 3.

ευοδώθηκαν, αφενός λόγω της ισχυρής αντίστασης που συνάντησαν από τους πολιτικούς αντιπάλους των σοσιαλιστών (φιλελεύθεροι και ριζοσπάστες), αφετέρου επειδή η παρουσία της δυναστείας των Ομπρένοβιτς¹¹⁰ λειτούργησε ως τροχοπέδη στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας, οδηγώντας την οικονομία σε κρίση, η οποία με την σειρά της την προσέδεσε στην εξάρτησή της από το αυστρουγγρικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα η ανάπτυξη ενός βιομηχανικού προλεταριάτου να καθυστερήσει.

Μέσα από αυτούς τους μετασχηματισμούς του σερβικού σοσιαλισμού, χαρακτηριστικότερος από τους οποίους είναι η ξεκάθαρη μαρξιστική στροφή, η απομάκρυνση από τον ρωσικό λαϊκισμό και η προσέγγιση της γερμανόφωνης σοσιαλδημοκρατίας της εποχής (Γερμανικό και Αυστριακό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα), ο σοσιαλισμός του 20ού αιώνα θα γεννήσει μια νέα πολιτική φιγούρα, ίσως έναν από τους σημαντικότερους Σέρβους μαρξιστές της εποχής του: τον Ντιμίτριε Τούτσοβιτς. Όπως θα δούμε, ενώ το Ριζοσπαστικό Κόμμα, είχε πλέον απορρίψει το επαναστατικό όραμα του Μάρκοβιτς για ένωση των Βαλκάνιων Σλάβων σε μια ομοσπονδία, ο Τούτσοβιτς, είναι αυτός που θα πιάσει το φεντεραλιστικό “νήμα” και θα διαμορφώσει την πολιτική ατζέντα του ΣΣΔΚ γύρω από το πρόταγμα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας, ως την μοναδική λύση του δυσεπίλυτου εθνικού ζητήματος στην πολυεθνική Βαλκανική χερσόνησο.

Ντιμίτριε Τούτσοβιτς: ο σπουδαιότερος Σέρβος μαρξιστής του 20ου αιώνα

Η πρώτη, και μέχρι σήμερα η μοναδική, πλήρης πολιτική βιογραφία του Τούτσοβιτς, που δημοσιεύτηκε από τον φιλόσοφο και καθηγητή πανεπιστημίου Νικλοα Μ. Πόποβιτς, εκδόθηκε τη χρονιά που σηματοδοτούσε την εικοστή επέτειο από τον θάνατό του (1934). Γραμμένο με την επιθυμία να δείξει όλη τη ζωή και πολιτικά το έργο του Ντιμίτριε Τούτσοβιτς, το έργο του Πόποβιτς διαπνέεται από έναν απaráμιλλο θαυμασμό για το πολιτικό πρόσωπό του, και αποτελεί έναν φόρο τιμής στην πολιτική κληρονομιά που άφησε στην σερβική αριστερά του 20ου αιώνα.

Ο Ντιμίτριε Τούτσοβιτς γεννήθηκε στην περιοχή Užice την 1η Μαΐου του 1881, από πατέρα ιερέα και μητέρα από οικογένεια εμπόρων. Τα περισσότερα

110 Aleksandar Obrenović, βασιλιάς της Σερβίας από το 1889 μέχρι το 1903.

αδέρφια πέθαναν στην εφηβεία τους λόγω ευλογιάς, και ο ίδιος ο Ντιμίτριε, έφερε και στην ενήλικη ζωή τα σημάδια της ασθένειας αυτής στο πρόσωπό του. Κατά την διάρκεια της φοίτησής του στο Δημοτικό ακόμα, γνώρισε τον μετέπειτα φίλο και δάσκαλό του Ράντοβαν Ντράγκοβιτς, μια γνωριμία που τον διαμόρφωσε σαν άνθρωπο. Ο ίδιος ανέφερε στο έργο του την γνωριμία αυτή καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του, και μάλιστα όταν ο Ντράγκοβιτς πέθανε πρόωρα, ο Τούτσοβιτς είχε αναφωνήσει: «Οι καλύτεροι πεθαίνουν πρώτοι – αυτή τη φορά επιβεβαιώθηκε».¹¹¹

Από μαθητής ο Τούτσοβιτς ήρθε σε επαφή με τις πρώτες σοσιαλιστικές ιδέες, από τον ήδη σοσιαλιστή και δάσκαλό του Ντράγκοβιτς και ξεκίνησε να συμμετέχει ενεργά στην μαθητική λέσχη του Užice, “Πρόοδος” (Napredak), ενώ έμαθε Γερμανικά προκειμένου να διαβάζει την σοσιαλιστική εφημερίδα *Die Neue Zeit*.¹¹²

Το 1899 (αφού είχε τελειώσει την Έκτη Δημοτικού) ο Τούτσοβιτς μετακόμισε στο Βελιγράδι προκειμένου να συνεχίσει τις σπουδές του, «ένας άνθρωπος με όλα τα εφόδια που μπορεί να μπει αμέσως στην δημόσια ζωή».¹¹³ Στο τέλος του Γυμνασίου, έγινε μέλος της μαθητικής Σοσιαλιστικής Ομάδας του Πανεπιστημίου· από τους πρώτους φοιτητές της Νομικής Σχολής το 1901, της Velika Škola (Μεγάλη Σχολή) ο Τούτσοβιτς αναδιοργάνωσε πολιτικά την πανεπιστημιακή σοσιαλιστική ομάδα: «Δεν άντεχε την ιδεολογική ασάφεια που βασιλεύε στην ομάδα, και ειδικά η δουλειά που γινόταν φαινόταν να συμβαίνει λόγω κάποιας μόδας παρά λόγω πεποίθησης.»¹¹⁴ Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, εξελίχθηκε ως ηγέτης της Σοσιαλιστικής λέσχης και εισήγαγε την μαρξιστική μέθοδο ανάλυσης ως αναπόσπαστο μέρος του λόγου της ομάδας. Ταυτόχρονα με τις σπουδές του στην Νομική – από την οποία αποφοίτησε με άριστα το 1906 – και την συμμετοχή του στην φοιτητική λέσχη, ο Τούτσοβιτς έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην μετατροπή της Εργατικής Ένωσης του Βελιγραδίου (Beogradsko radniko društvo) σε ένα σύγχρονο, ισχυρό συνδικάτο, στο οποίο σύντομα διετέλεσε αντιπρόεδρος. Τον επόμενο χρόνο, με τον – άρρωστο πλέον – δάσκαλο και σύντροφό του Dragονίτς, εξέδωσαν το πρώτο φύλλο της

111 Ρορονίτς, ο.π. σελ. 6.

112 Αυτόθι. σελ. 10. Η εφημερίδα *Die Neue Zeit*, ήταν η θεωρητική εφημερίδα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD), η οποία μαζί με τα Σοσιαλιστικά Μηνιαία Τετράδια (*Sozialistische Monatshefte*) αποτελούσαν τυπικά το όργανο του κόμματος μέχρι και το 1917.

113 Αυτόθι. σελ.11.

114 Αυτόθι. σελ.15.

σοσιαλιστικής εφημερίδας *Radničke Novine* (5 Ιανουαρίου 1902), την επιμέλεια του οποίου συνέχισαν μαζί έως και τον θάνατό του, στο τέλος του 1905.

Λίγες βδομάδες πριν το πραξικόπημα του Μαΐου 1903 και την δολοφονία του Ομπρένοβιτς, ο αναβρασμός στο Βελιγράδι ήταν έντονος, με φήμες για στρατιωτικό νόμο να εξαπλώνονται σε όλη την πόλη. Ένα μεγάλο κύμα βίαιων διαδηλώσεων σοσιαλιστών φοιτητών αλλά και εργατών της Ένωσης, με αίτημα την μη κατάργηση του Συντάγματος, και ηγέτη τον Τούτσοβιτς, τον οδήγησε να μεταναστεύσει για κάποιο καιρό στην Βιέννη, ως καταζητούμενος από την αστυνομία¹¹⁵. Αποσκοπούσε ταυτόχρονα, να έρθει σε επαφή με τους Αυστριακούς σοσιαλιστές (Αυστρομαρξιστές) τους οποίους έως τότε διάβαζε. Ωστόσο, όπως διαβάζουμε στον Πόποβιτς, οι προνομιούχοι, “καλοαναθρεμμένοι” και πλούσιοι Αυστριακοί σοσιαλδημοκράτες, δεν διέθεταν χρόνο να αφιερώσουν σε έναν νεαρό μετανάστη, και παρ’ όλες τις προσπάθειες του Τούτσοβιτς, δεν καταφέρνει να μιλήσει με κάποιον, παρά μόνο την Πρωτομαγιά, όπου συνάντησε τους Βίκτορ Άντλερ και Όττο Μπάουερ, με τους οποίους η ιδεολογική συνάφεια επρόκειτο να είναι εμφανής την επόμενη δεκαετία. Ωστόσο, ο Τούτσοβιτς δεν κατάφερε να “παρακινήσει” τους Αυστριακούς να ασχοληθούν με την κατάσταση στην Σερβία, και για αυτό, μαζί με τους συντρόφους του, κατέφυγε εν συνεχεία στην Ελβετία.

Το πραξικόπημα του Μαΐου εισάγει μια νέα φάση του κοινοβουλευτισμού και της αστικής δημοκρατίας στην Σερβία· ήδη τον Ιούλιο του 1903, η Κεντρική Επιτροπή της Εργατικής Ένωσης, τα συνδικάτα και οι σοσιαλιστικές ομάδες, συνήλθαν σε ένα Συμβούλιο στο οποίο ιδρύθηκε το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το οποίο ήδη από τα πρώτα έτη κλονίζεται από ιδεολογικές διαμάχες περισσότερο “αστικοδημοκρατικών” λογικών, έναντι του ορθόδοξου Μαρξισμού που πρεσβεύει ο Τούτσοβιτς. Την περίοδο μεταξύ 1906 – 1907, ο Τούτσοβιτς υπηρέτησε στον στρατό αρχικά και έπειτα μετέβη στο Βερολίνο για διδακτορικές σπουδές. Η εμπειρία που απέκτησε εκεί μέσω της επαφής με τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες, δίνουν μια νέα οργανωτική πνοή στο ΣΣΔΚ, το οποίο ο Τούτσοβιτς αναλαμβάνει με την επιστροφή του στο Βελιγράδι τον Μάρτιο του 1908. Οι ενέργειες του Τούτσοβιτς επικεντρώθηκαν στον περιορισμό και τον έλεγχο των

115 Αρχές Ιουνίου του ίδιου έτους, στην έναρξη του δικαστηρίου με τους συλληφθέντες διαδηλωτές, ο δικαστής κατονόμασε ως πρωτεργάτη τον Τούτσοβιτς.

μικροαστών και μεταρρυθμιστών εντός του κόμματος και στην ενίσχυση και εκπαίδευση του προλεταριάτου με σκοπό την απόκτηση ταξικής συνείδησης (ίδρυση Σοσιαλιστικού Σχολείου), στην διαμόρφωση δηλαδή ενός ισχυρού Προλεταριακού Κόμματος. Τον Απρίλιο του 1908, όπως έγραφε στο όργανο του κόμματος: «Αν ο άμεσος στόχος μας είναι να βελτιώσουμε την υλική θέση της εργατικής τάξης και να την ανεβάσουμε πνευματικά σε υψηλότερο επίπεδο, τότε ο απώτερός μας στόχος είναι: η καταστροφή της δυστυχίας, η κατάκτηση ενός νέου κόσμου όπου δεν θα υπάρχουν ταξικοί διαχωρισμοί ή δυστυχία από τη μια και η χλιδή από την άλλη, η είσοδος της ανθρωπότητας στο ανθισμένο πεδίο της υλικής ευημερίας και του πνευματικού φωτός».¹¹⁶

Ο Τούτσοβιτς αναδείχθηκε πολύ γρήγορα στην ηγεσία του κόμματος κατακτώντας την ιδεολογική ηγεμονία επί των πολιτικών του αντιπάλων· το 1911, ήταν γραμματέας του ΣΣΔΚ, γραμματέας του Εργατικού Επιμελητηρίου, συνεκδότης της *Radničke Novine*¹¹⁷, και ένας από τους τρεις εκδότες του θεωρητικού σοσιαλιστικού περιοδικού *Borba*, γεγονός που συγκέντρωσε εσωκομματική κριτική εναντίον του ως προς την συγκέντρωση των εξουσιών στα χέρια του. Λίγους μήνες μετά τις επιτυχημένες εκλογές του Απριλίου του 1912 και την είσοδο δύο βουλευτών του ΣΣΔΚ στην Βουλή, των Ντράγκισα Λάπεβιτς και Τρίσα Κάτσελεροβιτς, το ΣΣΔΚ ήρθε αντιμέτωπο με την πρόκληση του πολέμου· ο Τούτσοβιτς, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και παρακάτω, εξ αρχής ήταν υπέρμαχος της αντιπολεμικής θέσης, ενώ ως την μόνη λύση για την σοσιαλιστική ανάπτυξη των βαλκανικών λαών θεωρούσε την αποτίναξη της Οθωμανικής κυριαρχίας και την ένωσή τους σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία. Την θέση αυτή, υιοθέτησε και ολόκληρο το ΣΣΔΚ, τον Αύγουστο του 1912. Ο Τούτσοβιτς, έχοντας κατανοήσει λόγω της μαρξιστικής του κατάρτισης, την αδηφάγα φύση του κεφαλαίου να αναζητά νέες αγορές, είχε από πολύ νωρίς δει ότι οι ιμπεριαλιστικές αξιώσεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην Βαλκανική χερσόνησο και οι πολιτικές των βαλκανικών αστικών τάξεων και κυβερνήσεων οι οποίες τις καλωσόριζαν, εναποθέτοντας τις ελπίδες τους σε αυτές για ανεξαρτησία από την Οθωμανική κυριαρχία και καπιταλιστική ανάπτυξη, επρόκειτο να καταλήξουν σε πολεμική σύρραξη.

116 Απόσπασμα από άρθρο του στην εφημερίδα *Radničke Novine*, 29 Μαρτίου, 1 και 3 Απριλίου 1908, όπως παρατίθεται στον Ρορονιέ, ο.π. σελ. 42.

117 Αρχισυντάκτης της εφημερίδας ήταν ο σοσιαλιστής Ντούσαν Πόποβιτς.

Ταυτόχρονα, με την διείσδυση της Δύσης, είχε διακρίνει αρκετά χρόνια πριν το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων, ότι ο διαμοιρασμός του πολυεθνικού ψηφιδωτού της Οθωμανικής Μακεδονίας ανάμεσα στους Βαλκάνιους συμμάχους, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από ειρηνικές διαδικασίες δεδομένων των ανταγωνιστικών επεκτατικών εθνικιστικών σχεδίων τους. Επικεντρώθηκε λοιπόν στην κινητοποίηση των δυτικοευρωπαϊών σοσιαλδημοκρατών ενάντια στις ιμπεριαλιστικές κινήσεις των κρατών τους, και στην συμφωνία των Βαλκάνιων σοσιαλδημοκρατών, να αγωνιστούν για μια Βαλκανική Ομοσπονδία, συνδέοντας έτσι όπως αναφέρθηκε και παραπάνω την φεντεραλιστική σοσιαλιστική κληρονομιά του Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς, με τα προτάγματα του ορθόδοξου μαρξισμού.

Η αντιπολεμική θέση του Τούτσοβιτς διέτρεχε όλη την πορεία του· ήδη από την επανάσταση των Νεότουρκων¹¹⁸ και έπειτα, και τις κατασταλτικές επιχειρήσεις τους στην περιοχή των Βαλκανίων, προσπαθούσε να τονίσει στους Σοσιαλδημοκράτες της Ευρώπης, ότι έπονται ένοπλες συρράξεις, οι οποίες πρέπει να αποφευχθούν. Στον αναβρασμό λίγο πριν το ξέσπασμα του πρώτου Βαλκανικού, και ενώ ο αλβανικός λαός βρισκόταν σε πολύμηνη αναταραχή, με αίτημα την αυτονομία του, ο Τούτσοβιτς συγκάλεσε αντιπολεμική συγκέντρωση στο Βελιγράδι στις 26 Αυγούστου του 1912, στην οποία καλούσε τον σερβικό λαό να αποτρέψει τον επικείμενο πόλεμο.

Με την κήρυξη των πολέμων ο Τούτσοβιτς και η πλειοψηφία των Σέρβων σοσιαλδημοκρατών βρέθηκαν στο μέτωπο. Ωστόσο, κατά τον δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο κατά τη διάρκεια της σερβο-βουλγάρικης σφαγής στη Μπρεγκάλνιτσα, ο Τούτσοβιτς, αρνήθηκε να πολεμήσει εναντίον των Βούλγαρων “αδερφών” του και δήλωσε στον διοικητή της μεραρχίας ότι προτιμούσε τον θάνατο. Σύμφωνα με τον Πόποβιτς, για την στάση του αυτή κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, ο Τούτσοβιτς απέκτησε ασυνήθιστα υψηλή φήμη και αναγνώριση στα μάτια της διεθνούς αριστεράς.

118 Ο Τούτσοβιτς, σε αντίθεση με τους Ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες, αντιτάχθηκε σθεναρά στην επανάσταση των Νεότουρκων, καθώς δεν είδε σε αυτήν ένα μαζικό κίνημα, αλλά μια αιματηρή συνωμοσία «λίγων χορτάτων και μεθυσμένων αξιωματικών, των πιο επιφανών γιων της τουρκικής αστικής τάξης και του τουρκικού εθνικισμού». Ρορονιό, σελ. 129. Η αντίθεση αυτή εντασσόταν όπως θα δούμε και παρακάτω στην συνολικότερη διαμάχη της Σερβικής Σοσιαλδημοκρατίας με το γερμανόφωνο τμήμα της Δεύτερης Διεθνούς ως προς το μέλλον της Βαλκανικής χερσονήσου, και την προάσπιση από τους δεύτερους της διατήρησης του status quo στην περιοχή.

Σχετικά με την συμμετοχή του στους πολέμους, και σε μια κριτική που άνοιξε μετέπειτα εντός της Skupština (Εθνοσυνέλευση), αλλά και ευρύτερα της βαλκανικής σοσιαλδημοκρατίας, που ήθελε τον Τούτσοβιτς να έχει συμμετάσχει ως πατριώτης στους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο βιογράφος του, Πόποβιτς, προσεγγίζει το ζήτημα ως εξής: το γεγονός ότι ούτε από την εσωκομματική αντιπολίτευση, ούτε από την πλευρά του “αυστηρού κριτή” Μπλαγκόφ, των Βούλγαρων στενών σοσιαλιστών, αλλά και δεδομένων των συγχαρητηρίων που δέχθηκαν οι Σέρβοι και Βούλγαροι σοσιαλιστές από την Δεύτερη Διεθνή, για την αντιπολεμική τους στάση, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η συμμετοχή του Τούτσοβιτς στους Βαλκανικούς θεωρήθηκε ως στάση σωστή. Σε στιγμές ο ίδιος αρνήθηκε να συμμετάσχει σε “αδελφοκτόνους σφαγές”, ενώ ήδη από το μέτωπο, και μετέπειτα με την μπροσούρα *Σερβία και Αλβανία*, την οποία θα αναλύσουμε παρακάτω, κατέκρινε συστηματικά τον κατακτητικό πόλεμο που διεξήγε το σερβικό κράτος. Όσον αφορά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στον οποίο η Σερβία δεν εισήλθε ως εισβολέας, αλλά ως χώρα που δέχθηκε την επίθεση της Αυστροουγγαρίας, ο Τούτσοβιτς συμμετείχε, καθώς επιθυμούσε «να μοιραστεί την μοίρα του με τον λαό», με την εργατική τάξη που επιστρατεύτηκε στον πόλεμο. Όπως ο ίδιος είχε δηλώσει:

«Αυτός ο πόλεμος επιβλήθηκε στη Σερβία από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας. Υπερασπιζόμενοι τη Σερβία, υπερασπιζόμαστε την εθνική μας ανεξαρτησία και όλες τις πολιτικές μας ελευθερίες και τα δημοκρατικά μας επιτεύγματα σε αυτήν. Το μέλλον του σοσιαλισμού στη Σερβία εξαρτάται επίσης από την έκβαση αυτού του πολέμου. Και γι' αυτό και εγώ, όπως όλα τα αξιοσέβαστα μέλη του κινήματος, ικανά να πολεμήσουν, πρέπει να είμαι στις μαχητικές μονάδες»¹¹⁹

Ο Τούτσοβιτς, έπεσε νεκρός λίγο μετά το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, στην μάχη της Kolubara, μεταξύ της Σερβίας και της Αυστρίας, στις 7 [20] Νοέμβρη του 1914, στον λόφο του Vrape Brdo.¹²⁰ Κατά τον Πόποβιτς, ο θάνατος του Ντιμίτριε Τούτσοβιτς ήταν συνέπεια της μαρξιστικής κατανόησής του και της

119 Πορονιό ο.π. σελ. 56.

120 Για τον θάνατό του, ο Ν. Πορονιό γράφει: «Το Vrape Brdo ήπιε το αίμα του αίματος των εργατών, το χυμό από το πιο όμορφο λουλουδί ανάμεσα στα ανθρώπινα μυαλά». ο.π. σελ. 60.

συνειδητής του απόφασης να υπηρετήσει και να θυσιαστεί για την “αποστολή” της εργατικής τάξης.¹²¹

121 Αυτόθι. σελ. 146.

III. Το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και οι προκλήσεις για την σοσιαλδημοκρατία

Η ήδη μειωμένη σοσιαλιστική δραστηριότητα η οποία είχε παταχθεί πλήρως από το αυταρχικό καθεστώς υπό τον Βλάνταν Τζόρτζεβιτς (1897 – 1900), αναπτερώθηκε όταν το 1902 κυκλοφόρησε η σοσιαλιστική εφημερίδα *Radničke Novine*,¹²² ενώ ταυτόχρονα ένα κάλεσμα 19 εργατικών ενώσεων και οργανώσεων οδήγησαν στην ίδρυση του Κεντρικού Εργατικού Συμβουλίου (Centralni Odbor) κατά την οποία ξεχώρισαν οι Radovan Dragonić, Ντιμίτριε Τούτσοβιτς και Τρίσα Κάτσλεροβιτς. Η επιτροπή έβαλε το πλαίσιο και ανέλαβε την διοργάνωση των εργατικών αντιδυναστικών διαδηλώσεων του 1903.

Η χρονιά του 1903, σηματοδοτήθηκε από την σημαντικότερη ανατροπή που είχε αντιμετωπίσει το σερβικό Βασίλειο από την ίδρυση του έως τότε: την βίαιη δολοφονία του βασιλικού ζεύγους Ομπρένοβιτς που σήμανε ουσιαστικά το τέλος της δυναστείας τους.¹²³ Ο σερβικός κοινοβουλευτισμός πέρασε έτσι σε μια νέα φάση,¹²⁴ ενώ η περίοδος 1903 – 1914 έχει χαρακτηριστεί ως η “χρυσή περίοδος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας”¹²⁵, βασικά χαρακτηριστικά της οποίας ήταν: η επαναφορά του κοινοβουλευτισμού, η σταδιακή απελευθέρωση της σερβικής οικονομίας από την Αυστροουγγρική εξάρτηση και η εγκαθίδρυση μιας τυπικής αστικής δημοκρατίας, χωρίς βέβαια να περιλαμβάνει την καθολική ψηφοφορία, κάτι το οποίο αποτέλεσε πάγιο αίτημα της σοσιαλδημοκρατίας.¹²⁶

Το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (Srpska Socijal Demokratska Stranka)¹²⁷ εκμεταλλευόμενο την πολιτική κρίση που προξένησε η *συνωμοσία των αξιωματικών*, αφοτόυ η *Radničke Novine*, «κάλεσε την εργατική τάξη να οργανωθεί

122 Η εφημερίδα είχε αρχίσει ήδη να εκδίδεται από το 1902. Για την πρώτη της κυκλοφορία, διαβάζουμε στον Ρορονίτς: «Η είδηση ότι υπάρχουν ήδη πολλά συνδικάτα στο Βελιγράδι εκπλήσσει ευχάριστα τον Ντράγκοβιτς και του δίνει κίνητρο για περαιτέρω δουλειά. Στην ιστορία της Σερβίας, δύο πραγματικά σπάνιοι μεγάλοι άντρες πιάνονται τώρα χέρι χέρι. Στις 5 Ιανουαρίου 1902 η «Radnika Novina» αντήχησε στους δρόμους του Βελιγραδίου! Αυτό το πρώτο τεύχος μιας αμιγώς προλεταριακής εφημερίδας επιμελήθηκε και θα εκδοθεί συνεχώς μέχρι τις 27 Δεκεμβρίου 1905 από δύο όντα, αλλά μια βούληση, μια αποφασιστικότητα, ένα μυαλό — ο Radovan Dragonić και ο Ντιμίτριε Τουσόβιτς». ό.π., σελ. 21

123 Πραξικόπημα του Μαΐου, και δολοφονία από συνωμότες.

124 Ουσιαστικά, ο κοινοβουλευτικός επανιδρύθηκε, ενώ τα πολιτικά κόμματα επανήλθαν στο πολιτικό προσκήνιο και νέα δημιουργήθηκαν.

125 Sundhaussen Holm, *Geschichte Serbiens: 19.-21. Jahrhundert*, ο.π. σελ. 205.

126 Jadžić, ό.π., σελ. 2 – 3.

127 Το 1909 μετονομάστηκε σε Srpska Socijaldemokratska Partija (SSDP).

πολιτικά και οικονομικά σε μια καθαρά ταξική βάση»¹²⁸, ιδρύθηκε στις 20 Ιούλη (2 Αυγούστου) 1903. Η πολιτική στρατηγική που χαράχτηκε στο πρόγραμμα του ιδρυτικού συνεδρίου του κόμματος¹²⁹ ακολούθησε τα ίχνη της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Ως συνιστώσα πλέον της Δεύτερης Διεθνούς,¹³⁰ ο σέρβικος σοσιαλισμός διήλθε μέσα από μια διαδικασία μετάβασης προς τον ορθόδοξο ευρωπαϊκό μαρξισμό. Άμεσος προγραμματικός στόχος του κόμματος ήταν η όξυνση της ταξικής πάλης και η χειραφέτηση της εργατικής τάξης, με σκοπό την οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Το νεοσύστατο κόμμα καλούνταν να αντιμετωπίσει μια σειρά προκλήσεων. Η πρώτη εσωτερική πρόκληση, αφορούσε στο γνωστό δίλημμα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού “Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση”· ήδη από την ίδρυσή του, το κόμμα εισήλθε σε μια τριετή πολιτική κρίση, κατά η οποία μπορεί να περιγραφεί ως μια μάχη ηγεσίας και κυριάρχησης της επαναστατικής λύσης (Τούτσοβιτς, Ντράγκοβιτς, Λάπεβιτς, Πόποβιτς), οδηγώντας έτσι σε απομακρύνσεις και διαγραφές της μεταρρυθμιστικής του πτέρυγας (Σκέρλικ, Νοβάκοβιτς κ.ά).¹³¹ Η δεύτερη πολιτική πρόκληση, η οποία αποτελούσε

128 Ρορονιό, ό.π. σελ. 33.

129 Το πρόγραμμα και το καταστατικό του κόμματος παρέμειναν αμετάβλητα μέχρι το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το ιδρυτικό πρόγραμμα του ΣΣΔΚ ήταν αντίγραφο του προγράμματος της Ερφούρτης της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Καταδίκασε την πολιτική των αστικών κομμάτων ως έκφραση των ταξικών συμφερόντων της αστικής τάξης, απαίτησε την κοσμοκτόνητα των σχολείων, την ισότητα των γυναικών, την υιοθέτηση εργατικής νομοθεσίας που θα περιορίζει τις ώρες εργασίας, θα απαγορεύει τη νυχτερινή εργασία των παιδιών, θα ρυθμίζει τις πληρωμές των μισθών και εξασφάλισε εβδομαδιαία ανάπαυση. βλ. Jadžić, ο.π. σελ. 4.

130 Κατά τον Žarković, η νέα γενιά Σέρβων σοσιαλιστών, που εμφανίστηκε την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα (Ντράγκισα Λάπεβιτς, Κώστα Γιοβάνοβιτς, Γιόβαν Σκέρλιτς), ήθελε να εδραιώσει τον πυρήνα του αληθινού αυθεντικού ευρωπαϊκού σοσιαλισμού στη Σερβία, με βάση το μοντέλο του πρόσφατα κανονικοποιημένου “Μαρξισμού της Δεύτερης Διεθνούς”. Εκείνο το πνευματικό εγχείρημα της ευρωπαϊκής αριστεράς, «από τον Μαρξ στον μαρξισμό» έλαβε χώρα αμέσως μετά το θάνατο του Marx και σε αυτό συμμετείχαν μερικοί από τους σημαντικότερους μαρξιστές θεωρητικούς (Ενγκελς, Κάουτσκι, Μπέρνσταϊν). βλ. Žarković Petar, ο.π. σελ. 24.

131 Μέρος της εσωτερικής πολιτικής διαμάχης η οποία διήρκεσε έως και το 1910, αποτελούσε η συζήτηση γύρω από την σχέση των συνδικαλιστικών οργάνων και της πολιτικής επιτροπής του κόμματος ως προς την λήψη αποφάσεων και την εκπροσώπηση. Οι αποφάσεις του Ογδόου Κομματικού Συνεδρίου έδωσαν τέλος στην διαμάχη αυτή και ήταν οι εξής: “Οι αποφάσεις του Ογδόου Κομματικού Συνεδρίου συνοψίζονται στο εξής ψήφισμα: 1. Τα κύρια όργανα της σοσιαλδημοκρατίας, η *Radnicke Novine* και ο *Borba*, είναι τα κοινά όργανα ολόκληρου του κινήματος, του κόμματος και του συνδικάτου. 2. Η Διοίκηση του Κύριου Συνδικάτου Εργαζομένων εκλέγει μεταξύ των μελών της τη Διοίκηση του Κύριου Κόμματος και την Κύρια Κομματική Διοίκηση για τη Διοίκηση του Κύριου Συνδικάτου Εργαζομένων δύο μέλη το καθένα που θα είναι τακτικά μέλη των αντίστοιχων διοικήσεων. 3. Όλες οι ομοσπονδιακές συνδικαλιστικές οργανώσεις του Κύριου Συνδικάτου Εργαζομένων θα εκπροσωπηθούν στο συνέδριο του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, με έναν αντιπρόσωπο να εκλέγεται στις κύριες ετήσιες συνελεύσεις. 4. Τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων του Κόμματος και του Κύριου Συνδικάτου Εργαζομένων και οι οικονομικοί έλεγχοι έχουν δικαίωμα αμοιβαίας συμμετοχής στα συνέδρια του κόμματος και των συνδικάτων. 5. Εκτός από αυτούς τους μόνιμους

αναμφίβολα μέρος της επίλυσης του εθνικού ζητήματος, αφορούσε στην “υιοθέτηση” του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου σε μια οικονομία που παρέμενε αγροτική· το μοντέλο του *αγροτικού σοσιαλισμού* του Μάρκοβιτς, είχε απορριφθεί πλήρως από τους Σέρβους μαρξιστές, κεντρικό διακύβευμα της πολιτικής των οποίων αποτελούσε η επιτάχυνση της ανάπτυξης της χώρας και η αποτίναξη της οικονομικής εξάρτησης από τις μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Η πρόοδος και η οικονομική ανάπτυξη, ήταν, λοιπόν, για τους Σέρβους μαρξιστές αναγκαία οχήματα στον δρόμο για την σοσιαλιστική οικοδόμηση, ζήτημα το οποίο εγγραφόταν στο γενικότερο ζήτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης των βαλκανικών λαών. Η πολιτική λύση στο ζήτημα της προόδου, ανάμεσα σε άλλα, θα υπαγόταν στο πρόταγμα για μια Βαλκανική Ομοσπονδία όπως θα δούμε στην συνέχεια.

δεσμούς, η Γενική Διοίκηση του Κόμματος, που αναπτύσσει και εφαρμόζει τις τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας, θα πραγματοποιεί κοινές συνεδριάσεις με τη διοίκηση του Κύριου Συνδικάτου Εργαζομένων όποτε υπάρχουν γενικοί αγώνες με συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίοι πρέπει να διεξάγονται από κοινά ταμεία. Το ίδιο απαιτούν οι κομματικές οργανώσεις και τα συνδικαλιστικά συμβούλια του εσωτερικού.”Ρορονιέ, ο.π. σελ.49.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ¹³²

Ι. Θεωρητικά θεμέλια της Ομοσπονδίας στα πλαίσια του Βαλκανικού Ζητήματος

Ο φεντεραλισμός του Μάρκοβιτς, ο οποίος ταλαντευόταν ανάμεσα στον ρωσικό ναροντικισμό και τον μαρξισμό, εμπεριείχε μια σαφή προτεραιοποίηση της σερβικής εθνικής ολοκλήρωσης, κριτικά και ενάντια στον αλυτρωτισμό της ανασύστασης της αυτοκρατορίας του Ντούσαν, χωρίς όμως μια κατεύθυνση πλήρους συναδέλφωσης και ισότητας των βαλκανικών λαών. Στην γενική του προσέγγιση, ο Μάρκοβιτς αναφερόταν κυρίως στην συναδέλφωση των Σλάβων των Βαλκανίων, χωρίς να συμπεριλαμβάνει την περίπτωση των Αλβανών, των Ελλήνων και των Τούρκων.¹³³ Η ιδέα της συνομοσπονδίας του Μάρκοβιτς, επομένως, είχε έναν Σερβοβουλγάρικο πυρήνα, που προϋπέθετε την συνεργασία του σερβικού και του βουλγαρικού λαού, η οποία αργότερα θα εξαπλωνόταν και στα υπόλοιπα απελευθερωμένα βαλκανικά κράτη. Ωστόσο, στον McClellan διαβάζουμε ότι σε άρθρο του στην εφημερίδα *Radenik* το 1874 ο Μάρκοβιτς γράφει για την πιθανότητα συμπερίληψης και των μη σλαβικών βαλκανικών πληθυσμών.¹³⁴

Ταυτόχρονα, ενώ η άποψη των Μαρξ και Ένγκελς για την ομοσπονδιακή κρατική μορφή εξαρτιόταν¹³⁵ από το ειδικό παράδειγμα, οι ίδιοι διατηρούσαν την θέση ότι το βασικό συμφέρον του προλεταριάτου ήταν η εθνική ενοποίηση (κάτι το οποίο εφαρμοζόταν πρωτίστως στο γερμανικό παράδειγμα), και ότι η ομοσπονδοποίηση θα έπρεπε να εξεταζόταν σε δεύτερο χρόνο. Τοποθετούσαν, δηλαδή, το στάδιο του εθνικού κράτους, ως προϋπόθεση για το πέρασμα σε μια ομοσπονδιακή δημοκρατία, προκειμένου να έχει ήδη συγκροτηθεί μια ενιαία εργατική τάξη με κοινό ταξικό και συνειδησιακό επίπεδο.”

132 Στα γραπτά των Σέρβων σοσιαλιστών χρησιμοποιείται τότε ο όρος ομοσπονδία (*federacija*) τότε συνομοσπονδία (*confederacija*).

133 “Marxismus, Balkanöderung & Arbeiterbewegung”, Teil. 1, Organisation arbeiter – innen – kampf, 2001.σελ. 65.

134 McClellan, σελ. 186.

135 Στον φεντεραλισμό του Bakunin για παράδειγμα, ο Engels έβλεπε διάσπαση των επαναστατικών δυνάμεων, ενώ στο ιρλανδικό παράδειγμα, ο Marx έβλεπε την ομοσπονδοποίηση θετικά ως κίνηση προς την ενοποίηση και την συναδέλφωση του ιρλανδικού με το αγγλικό προλεταριάτο. βλ. “Marxismus, Balkanöderung & Arbeiterbewegung”, ό.π., σελ. 35.

Περισσότερο επηρεασμένη λοιπόν από τον Μπακούνιν, ως προς το ζήτημα του φεντεραλισμού, η θεωρία του Μάρκοβιτς έβαλε τους πρώτους σπόρους μιας σοσιαλιστικής πρόσληψης της Βαλκανικής Συνομοσπονδίας, ως *ταυτόχρονη* επίλυση του κοινωνικού (σοσιαλισμός) και του εθνικού (εθνική αυτοδιάθεση) στα Βαλκάνια. Με αυτήν την κληρονομιά, και με αφορμή το Μακεδονικό ζήτημα, πρώτοι οι Βούλγαροι σοσιαλιστές (Μπλεγκόεφ)¹³⁶ και αμέσως μετά το νεοσύστατο Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, προχώρησαν στην διαμόρφωση ενός πολιτικού προγράμματος με κέντρο την ομοσπονδιοποίηση των απελευθερωμένων βαλκανικών κρατών, μέσω της σοσιαλιστικής επανάστασης, ως μοναδική αντιπολεμική λύση και προϋπόθεση προόδου και ανάπτυξης των βαλκανικών λαών.

II. Βαλκανική Ομοσπονδία και Σερβική Σοσιαλδημοκρατία

Τα πρώτα χρόνια από την ίδρυση του ΣΣΔΚ, το εθνικό ζήτημα στα Βαλκάνια βρισκόταν σε μια διαρκή διαπραγμάτευση ανάμεσα στις ευρωπαϊκές και τις εγχώριες πολιτικές δυνάμεις. Αρχικά, η διαδικασία αποτίναξης της Οθωμανικής κυριαρχίας από την χερσόνησο, με κυριότερο επίδικο το βιλαέτι της Μακεδονίας και του Κοσόβου, δεν είχε ολοκληρωθεί. Δεύτερον, τα ανεξάρτητα βαλκανικά κράτη, είχαν ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα διαμορφώσει την αλυτρωτική τους ατζέντα, η οποία όπως είδαμε, τα καθιστούσε διαρκώς σε ανταγωνιστική μεταξύ τους σχέση, η κορύφωση της οποίας οδηγούσε σε πόλεμο. Τέλος, ως αναπόσπαστο μέρος του Ανατολικού ζητήματος, οι εξελίξεις στην Βαλκανική χερσόνησο αποτελούσαν αντικείμενο αντικρουόμενων συμφερόντων των ευρωπαϊκών καπιταλιστικών/ ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και της τσαρικής Αυτοκρατορίας.¹³⁷

136 Ο Παύλος Αργυριάδης (Paul Argyriades) σοσιαλιστής από την Καστοριά, ο οποίος έζησε στο Παρίσι και εξέδιδε σοσιαλιστικό περιοδικό, υιοθέτησε την ιδέα του Blagoev. Το 1894 ιδρύθηκε στο Παρίσι μια Λίγκα για μια Βαλκανική Συνομοσπονδία, ο πρώτος πρόεδρος της οποίας ήταν ο Αργυριάδης, ο οποίος στην ιδρυτική συνάντηση τόνισε την έντονη αλληλοεξάρτηση του μέλλοντος της Βαλκανικής χερσονήσου με το Μακεδονικό ζήτημα και τις εξελίξεις τις σχετικές με την Μακεδονία. Η μόνη ειρηνική λύση φαινόταν να είναι η αυτονομία της Μακεδονίας και η συμπερίληψή της σε μια Βαλκανική Συνομοσπονδία μαζί με την Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία, Σερβία, Βοσνία – Ερζεγοβίνη, Μοντενέγκρο, Αλβανία, Θράκη, τα παράλια της Μικράς Ασίας, την Αρμενία και την Κωνσταντινούπολη ως ελεύθερη πόλη και πρωτεύουσα της Συνομοσπονδίας. Η Λίγκα δεν ήταν ποτέ ανοιχτά σοσιαλιστική, αλλά υποστηρίχθηκε και καθοδηγήθηκε από σοσιαλιστές. βλ. Mirjana Zorić, “Balkanska Federacija – Istorija jedne ideje”, στο *Vojno Delo*, 70 (4), Ιανουάριος 2018, 493 – 564.

137 Κυρίαρχος ανταγωνισμός ήταν αυτός μεταξύ της Αυστρίας και της Ρωσίας, η ηγεμονία των οποίων στα Βαλκανικά κράτη (Βοσνία, Σερβία, Βουλγαρία) ήταν συνεχής διαμάχη. Η πρώτη δε,

Όσον αφορά στο πρώτο ζήτημα, οι Σέρβοι σοσιαλδημοκράτες είχαν αποφασίσει ρητά για την προαγωγή της επανάστασης (και όχι ενός πολέμου) ως μόνη αποδεκτή λύση στο ζήτημα της ανεξαρτητοποίησης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹³⁸ Στο δεύτερο ζήτημα, που αφορούσε την εθνική συγκρότηση των βαλκανικών κρατών, οι σοσιαλιστές των Βαλκανίων προέταξαν ως μόνη ειρηνική λύση, την συγκρότησή τους σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία. Το παραπάνω περιγράφει εύστοχα ο Τρότσκι, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Πράβντα* [Pravda]: «Η κρατική ενότητα της Βαλκανικής χερσονήσου μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους: είτε από τα πάνω (έμφαση δική μου Ε.Σ.), με την επέκταση ενός βαλκανικού κράτους, όποιου αποδειχθεί ισχυρότερο, εις βάρος των πιο αδύναμων – κι αυτός είναι ο δρόμος του πολέμου (έμφαση δική μου Ε.Σ.), της εξολόθρευσης και της καταπίεσης των ανίσχυρων εθνών, ένας δρόμος που παγιώνει το μοναρχισμό και το μιλιταρισμό – είτε από τα κάτω, μέσω της συνένωσης των ίδιων των λαών – αυτός είναι ο δρόμος της επανάστασης, ο δρόμος που σημαίνει την ανατροπή των βαλκανικών δυναστειών και το ξεδίπλωμα του λαβάρου της Βαλκανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας».¹³⁹

Το πρόταγμα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας συνεπώς, ως συνάρθρωση του κοινωνικού και του εθνικού ζητήματος, επαναφέρθηκε στο πολιτικό προσκήνιο από τους Σέρβους και Βούλγαρους σοσιαλιστές, ως πολιτική απάντηση τόσο στον εγχώριο σωβινισμό των κρατών τους, όσο και στις ιμπεριαλιστικές βλέψεις του τσαρισμού και της Ευρώπης.¹⁴⁰

Με αφετηρία λοιπόν το 1903 και την εξέγερση των Μακεδόνων αυτονομιστών (ΕΜΕΟ), το Μακεδονικό ζήτημα τοποθετήθηκε στο κέντρο της σερβικής και βουλγάρικης σοσιαλδημοκρατίας, ως ένα ζήτημα, η επίλυση του

ανήκε στις μεγάλες εκείνες δυνάμεις που προωθούσαν την διατήρηση του status quo στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως την μόνη τροχοπέδη στην ανάπτυξη της τσαρικής αυτοκρατορίας νότια και ανατολικά και την απόκτηση πρόσβασης στην θάλασσα (Μαύρη Θάλασσα, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη).

138 Επέμειναν σε μια αντιπολεμική θέση, σύμφωνα με την οποία θα εναντιώνονταν σε οποιαδήποτε προσπάθεια της αστικής τάξης να “απελευθερώσει” βαλκανικά εδάφη από την Οθωμανική κυριαρχία.

139 Τρότσκι, ο.π. σελ. 86.

140 Χαρακτηριστικό απόσπασμα του Λάπτσεβιτς σχετικά: «Η Σερβική Σοσιαλδημοκρατία [...] παλεύοντας τόσο ενάντια στην τουρκική βία όσο και ενάντια στον σωβινισμό και τις κατακτητικές ορέξεις και των Σέρβων και των Βουλγάρων και των Ελλήνων, καθώς και ενάντια στις κατακτητικές και ιμπεριαλιστικές προθέσεις στα Βαλκάνια από την Αυστροουγγαρία, τη Ρωσία, την Ιταλία και την Αγγλία». Λάπτσεβιτς, ο.π. σελ. 8.

οποίου προμήνυε την έξαρση του ενδοβαλκανικού ανταγωνισμού. Το ΣΣΔΚ, λίγες μόλις ημέρες από την ίδρυσή του, διοργάνωσε στις 24 Αυγούστου στο Βελιγράδι, μια |μεγαλειώδη συνάντηση υπέρ του επαναστατικού κινήματος στις Μακεδονικές επαρχίες, και σφράγισε την υποστήριξή του σε αυτό με σχετικό ψήφισμα (resolucija).¹⁴¹ Στο εν λόγω ψήφισμα, διακηρυσσόταν η επανάσταση ως η μόνη λύση για τους “λαούς της Τουρκίας”, η οποία αφενός θα αποτίναζε το φεουδαρχικό καθεστώς που λειτουργούσε αναχαιτιστικά ως προς την πρόοδο και τον πολιτισμό, και αφετέρου θα οδηγούσε την “Παλαιά Σερβία” και την Μακεδονία στην απόκτηση της αυτονομίας τους, και στην υπαγωγή τους σε μια Συνομοσπονδία των Βαλκανίων.

Στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Συνέδριο της Στουτγάρδης (1907) λοιπόν, το ΣΣΔΚ τοποθέτησε έντονα την αναγκαιότητα της διεθνούς στήριξης στον δρόμο της συγκρότησης μιας ομοσπονδιακής στήριξης, και κρίθηκε σκόπιμο να συγκλειστεί ένα Βαλκανικό Σοσιαλδημοκρατικό Συνέδριο, προκειμένου τα Βαλκανικά Σοσιαλιστικά Κόμματα να εργαστούν από κοινού προς αυτήν την κατεύθυνση.¹⁴²

Μέχρι και την σύγκληση τελικά του πρώτου Βαλκανικού Συνεδρίου, οι εξελίξεις στην περιοχή είχαν προσδώσει (ακόμα) μια επιτακτικότητα στην επίλυση του Βαλκανικού Ζητήματος· η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνη από την Αυστροουγγαρία (Οκτώβρης 1908), η επανάσταση των Νεότουρκων (Ιούλιος 1908) η ανακήρυξη της Βουλγαρίας ως ανεξάρτητο Βασίλειο υπό τον τσάρο Φερδινάνδο Α', όξυναν περαιτέρω τις ήδη υπάρχουσες διαμάχες και η ατμόσφαιρα προμήνυε έναν επικείμενο πόλεμο. Επιστρέφοντας από τις σπουδές του στο Βερολίνο και ενώ είχε εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, ο Τούτσοβιτς, ανέλαβε τον Μάρτιο του 1908 γενικός γραμματέας του κόμματος, με πλήρη συνείδηση ότι ο καπιταλισμός στην Ευρώπη είχε περάσει πλέον στο στάδιο του ιμπεριαλισμού. Για τον λόγο αυτόν, διαισθανόταν τον επικείμενο πόλεμο στα Βαλκάνια και επιδόθηκε αμέσως στην αντιπολεμική προπαγάνδα και την σύσφιξη των σχέσεων των Βαλκανικών Σοσιαλδημοκρατικών Κομμάτων. Η ανάγκη για ένωση των βαλκανικών λαών, στο πλαίσιο μιας Βαλκανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας,

141 Лапчевић Драгиша, *Рат и Српска Социјална Демократија*, Београд: б.и. 1925, σελ. 7 – 8 (ελλ: Λάπτσεβιτς Ντράγκισα, *Ο Πόλεμος και η Σερβική Σοσιαλδημοκρατία*)

142 Ο δρ. Νέντελκο Κοσάνιν, μέλος του ΣΣΔΚ, ανέλαβε τον ρόλο της σύγκλησης της εν λόγω διάσκεψης. Αυτόθι. Σελ. 26.

ήταν πλέον επιτακτικότερη από ποτέ, εφόσον η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης αποτελούσε μια επιθετικότατη κίνηση απέναντι στο σερβικό κράτος. Συνεπώς στην αντιπολεμική του στάση, όπως θα αναλύσουμε και παρακάτω, ο Τούτσοβιτς καταδίκασε την προσάρτηση και το ΣΣΔΚ επέμεινε στην θέση της μη στρατιωτικής παρέμβασης του σερβικού κράτους, παρέχοντας παράλληλα υποστήριξη στον λαό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στον αγώνα για τη δική του απελευθέρωση.¹⁴³ Το όραμα των Βαλκάνιων σοσιαλιστών χαιρέτισε το ίδιο έτος (1908) και ο Κάουτσκι, σε άρθρο του στο σοσιαλιστικό περιοδικό *Der Kampf* (Ο Αγώνας),¹⁴⁴ στο οποίο καταπιάστηκε εξονυχιστικά με το κοινωνικό και εθνικό ζήτημα των βαλκανικών λαών. Απορρίπτοντας την εθνικιστική και κατακτητική πολιτική των βαλκανικών μοναρχιών, σύμφωνα με τον Κάουτσκι, οι σοσιαλιστές των Βαλκανίων όφειλαν πρωτίστως να προετοιμάσουν το έδαφος για τον ταξικό ανταγωνισμό, καθώς το βαλκανικό προλεταριάτο βρισκόταν “σε εμβρυακή φάση”.¹⁴⁵

Το πρώτο Βαλκανικό Σοσιαλδημοκρατικό Συνέδριο συγκλείστηκε τελικά από τον Τούτσοβιτς,¹⁴⁶ στις 25 – 27 Δεκεμβρίου 1909 [7 – 9 Ιανουαρίου 1910], με συμμετέχοντες τα Σοσιαλιστικά Κόμματα της Σερβίας, της Βουλγαρίας,¹⁴⁷ της Μακεδονίας, της Τουρκίας, της Κροατίας, της Σλαβονίας, της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, της Ρουμανίας και του Μαυροβουνίου.¹⁴⁸ Οι συμμετέχοντες καταδίκασαν την εθνικιστική πολιτική των βαλκανικών μοναρχιών, αλλά και τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Η ανάγκη δημιουργίας μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας αποτυπώθηκε στο *Ψήφισμα του πρώτου συνεδρίου των*

143 Dimitrijević, Sergije, *Socijalistiki radniki pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd: Nolit, 1982, σελ. 191 – 194, όπως παρατίθεται στον Jadžić, ο.π. σελ. 5.

144 Το άρθρο με τίτλο “Die nationalen Aufgaben der Sozialisten unter den Balkanslawen” (ελλ: Η εθνική αποστολή των σοσιαλιστών ανάμεσα στους Σλάβους των Βαλκανίων), δημοσιεύτηκε στο θεωρητικό περιοδικό της Αυστριακής Σοσιαλδημοκρατίας *Der Kampf*, τον 1η Δεκέμβρη 1908.

145 Σύμφωνα με τους Ζίγκοβιτς και Πλάβσιτς, ο φεντεραλισμός του Κάουτσκι για την Βαλκανική Ομοσπονδία, δεν συνέκλινε απόλυτα θεωρητικά με το πρόταγμα των Τούτσοβιτς και Μπλαγκόεφ, όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι οικονομικές ολιγαρχίες και η αστική τάξη, θα αντιμετωπιστεί και τελικά θα συμμετάσχει στον δρόμο προς την ομοσπονδία. βλ. Α. Živković και D. Plavšić, *The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation, 1871 – 1915*, στο *Revolutionary History*, vol. 8, no. 3, Porcupine Press, Socialist Platform Ltd, 2003, σελ. 153.

146 Μέσα σε ενάμιση χρόνο υπό την ηγεσία του Τούτσοβιτς, την περίοδο του συνεδρίου είχε σχεδόν διπλασιάσει στο Βελιγράδι και σε ολόκληρη τη χώρα σχεδόν τριπλασιάσει τα μέλη του.

147 Λόγω της έντονης κρίσης της βουλγάρικης σοσιαλδημοκρατίας ανάμεσα στους “Στενούς” και τους “Ανοιχτούς”, μόνο η πρώτη τάση καλέστηκε στο συνέδριο.

148 Οι Έλληνες σοσιαλιστές δεν παρευρέθηκαν σε κανένα από τα Συνέδρια της περιόδου 1909 – 1912, και αρκούνταν στην αποστολή ενός τηλεγραφήματος που χαιρέτιζε σοσιαλιστικά τα παρευρισκόμενα κόμματα και οργανώσεις.

σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Βαλκανικής στο Βελιγράδι.¹⁴⁹ Όπως αναφέρει το ψήφισμα, οι εθνικές φιλοδοξίες των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, μπορούν να πραγματοποιηθούν: «μόνο αν αυτοί συνδυάσουν τις οικονομικές τους δυνάμεις σε μια ολότητα, καταργήσουν τα τεχνητά χαραγμένα σύνορα και καταστήσουν τους εαυτούς τους ικανούς να ζήσουν μαζί σε απόλυτη αμοιβαιότητα και σε ενωμένη άμυνα ενάντια στον κοινό κίνδυνο»¹⁵⁰ Ως προς το πολιτικό σκέλος, το συνέδριο δεσμεύτηκε να στηρίζει την κατεύθυνση αυτή, φιλοδοξώντας να οδηγήσει τους λαούς σε μια «απόλυτα δημοκρατική λαϊκή αυτοκυβέρνηση και εθνική ανεξαρτησία».¹⁵¹

Το άρθρο του Τούτσοβιτς στην εφημερίδα *Die Neue Zeit*,¹⁵² σχετικά με την έκβαση του Συνεδρίου και τις αποφάσεις που είχαν παρθεί, χαρακτηρίζεται από το επικριτικό του ύφος προς τους Ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες λόγω – κατά την άποψή του – της υποτίμησης με την οποία αντιμετωπίζουν το Βαλκανικό ζήτημα, αλλά, ακόμα περισσότερο, λόγω της τάσης τους να υιοθετούν την θέση διατήρησης του *status quo* στα Βαλκάνια, και προμηνύει την επικείμενη διαφιλονικία του Τούτσοβιτς με την αυστριακή αοσιαλδημοκρατία στο Συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς στην Κοπεγχάγη (1910).¹⁵³ Οι Αυστρομαρξιστές (π.χ. ο Ρέννερ) προσέγγιζαν το εθνικό ζήτημα περισσότερο στην πολιτιστική του διάσταση, με βάση την αρχή των εθνοτήτων, και όχι τόσο με την ομοσπονδιακή λύση της άμεσης δημοκρατίας και της πλήρους εθνικής αυτοδιάθεσης όπως πρότεινε η σερβική

149 Το ψήφισμα δημοσιεύθηκε σε τρεις γλώσσες (Γαλλικά, Γερμανικά και Αγγλικά) στο ενημερωτικό δελτίο του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Γραφείου. Για το επόμενο συνέδριο το οποίο είχε προγραμματιστεί για το 1911 στην Σόφια, έπρεπε να υπάρξει ένα αναλυτικό πρόγραμμα το οποίο θα επεξεργαζόταν τις πολιτικές και εθνικές απαιτήσεις και διεκδικήσεις καθώς και ένα σχέδιο για την περαιτέρω οργάνωση των σχέσεων και των συνδέσεων των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Βαλκανικής χερσονήσου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ολόκληρο το ψήφισμα μπορεί να διαβάσεις κανείς στο Žinković και Plavšić, ο.π. σελ. 164 – 166. Το πρωτότυπο στα Σέρβικα μπορεί κανείς να το βρει στο Lapčević, ο.π. σελ. 27 – 30.

150 Μεταφρασμένο από το αγγλικό κείμενο, Žinković και Plavšić, ο.π. σελ. 165.

151 Αυτόθι.

152 Το όργανο του SPD. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στις 11 Μαρτίου 1910, λίγους μήνες πριν το Διεθνές Συνέδριο στην Κοπεγχάγη. Για το πλήρες άρθρο σε αγγλική μετάφραση, βλ. Žinković και Plavšić, σελ. 167 – 174. Στο άρθρο αυτό, ο Τούτσοβιτς, επικρίνει ανοιχτά όσους συντρόφους του βλέπουν την εθνική απελευθέρωση των βαλκανικών λαών ως όχημα της επικράτησης του τσαρισμού, και εντάσσει την εναντίωση στον τσαρισμό στην γενικότερη εναντίωση στον ιμπεριαλισμό.

153 Το Συνέδριο έλαβε χώρα στις 28 Αυγούστου – 3 Σεπτεμβρίου 1910.

σοσιαλδημοκρατία.¹⁵⁴ Τελικά, στο εν λόγω συνέδριο, το ΣΣΔΚ κατηγόρησε ανοιχτά το Αυστροουγγρικό Κόμμα ότι υποστήριζε την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι αυτό βοήθησε την επίσημη πολιτική της αστικής τάξης της Βιέννης. Ο λόγος των Σέρβων σοσιαλδημοκρατών ενάντια στην κρίση προσάρτησης, ήταν έντονα αντιαποικιακός· αυτή η βαθιά αντίληψη του Τούτσοβιτς, για την ιμπεριαλιστική φάση της αποικιοκρατικής πολιτικής του 20ού αιώνα διέτρεξε, όπως θα δούμε παρακάτω, και όλο το έργο του, *Σερβία και Αλβανία*, στο οποίο εναντιώθηκε στην κατακτητική πολιτική του σερβικού κράτους.

Παράλληλα, το εθνικό ζήτημα των Βαλκανίων από σοσιαλιστική σκοπιά, δεν έβρισκε σύμφωνους το σύνολο των Σέρβων σοσιαλιστών· χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα κόμματα των Νοτιοσλάβων υπήκοων της Αυστροουγγαρίας. Στο συνέδριο των Νοτιοσλαβικών Σοσιαλδημοκρατικών Κομμάτων στο Τίβολι (1909) πρόκριναν η αυβουργική μοναρχία να περάσει μέσα από μια σειρά μεταρρυθμίσεων σε μια δημοκρατική συνομοσπονδιακή μορφή με βάση την αρχή εθνοτήτων, η οποία θα εκτείνεται στην γεωγραφική επικράτεια της τωρινής μοναρχίας. Ουσιαστικά η εν λόγω προσέγγιση, χαρακτηριζόταν από *Γιουγκοσλαβισμό*, αλλά αφορούσε ουσιαστικά τους Σλάβους εντός της επικράτειας της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας. Από την άλλη, η συζήτηση για την ένωση των βαλκανικών λαών σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία, δεν προσέγγιζε το ζήτημα των συνόρων όπως η πρώτη. Ουσιαστικά, το πρόταγμα των Σέρβων και Βούλγαρων σοσιαλιστών εμπεριείχε την κατάργηση των συνόρων. Μπροστά σε αυτήν την διαφορά προσεγγίσεων, ο Τούτσοβιτς, τόνισε την σημασία πρωτίστως της εθνικής αυτοδιάθεσης και της απαλλαγής των καταπιεσμένων από τον ευρωπαϊκό καπιταλισμό λαών από την αποικιοκρατική κυριαρχία, ως προϋπόθεση για την αυτόνομη οικονομική τους ανάπτυξη και δευτερευόντως το ζήτημα του πολιτισμικού προσδιορισμού που αφορά στο εθνικό ζήτημα.

Το όραμα της συναδέλφωσης των βαλκανικών λαών, προϋπέθετε λοιπόν την διεθνή και διεθνιστική συνεργασία της σοσιαλδημοκρατίας. Για τον λόγο αυτό, η καθολική εναντίωση στις ιμπεριαλιστικές κινήσεις κάθε κράτους του οποίου το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ήταν μέρος της Διεθνούς, αποτελούσε επιτακτικό

154 Συγκεκριμένα ο Ρέννερ ήταν ενάντιος της μαρξιστικής ανάλυσης για το κράτος, στον βαθμό που κατά την άποψή του η οικονομία ωφελούσε την αστική τάξη, ενώ το συγκεντρωτικό κράτος το προλεταριάτο. Βλ. *Marxismus, Balkanföderation & Arbeiterbewegung*, ο.π. σελ. 76.

καθήκον. Η Βαλκανική Ομοσπονδία και η εθνική ολοκλήρωση των βαλκανικών λαών δεν ήταν απλώς ένα τοπικό ζήτημα ανάμεσα σε μια “ημιθανή” Οθωμανική Αυτοκρατορία και ένα συνονθύλευμα “υπανάπτυκτων” και “οπισθοδρομικών” κρατών. Ήταν ταυτόχρονα, η μόνη εγγύηση για την αποφυγή ενός πολέμου, ο οποίος γρήγορα ξεπέρασε το τοπικό επίπεδο και απέκτησε παγκόσμιες διαστάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ

Όπως ήδη αναφέραμε, το ΣΣΔΚ διατηρούσε σθεναρή αντιπολεμική στάση, καθ' όλη την διάρκεια της πολιτικής του πορείας. Στο κομματικό συνέδριο (28 Σεπτεμβρίου [10 Οκτωβρίου] 1908) που ακολούθησε την επεκτατική κίνηση της Αυστροουγγαρίας στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη, ο Τούτσοβιτς δήλωσε: «ποτέ δεν σταμάτησε το κόμμα μας να πολεμάει τις милитаристικές σοβινιστικές τάσεις που θέλανε τον λαό στον στρατό και τον πόλεμο, και από την πλευρά μας το κόμμα μας τον ήθελε στην εξέγερση και την επανάσταση ως το μόνο μέσο ενός καταπιεσμένου λαού».¹⁵⁵ Ταυτόχρονα, παρά τις πολιτικές διαμάχες εντός της Δεύτερης Διεθνούς γύρω από το ζήτημα της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού¹⁵⁶ και τους τρόπους με τους οποίους κάθε σοσιαλδημοκρατική δύναμη όφειλε να αντιπαρατεθεί με τις ιμπεριαλιστικές κινήσεις των κρατών στα οποία παρενέβαινε, τα διεθνή συνέδρια της Στοκχόλμης (1907) και της Κοπεγχάγης (1910) υιοθέτησαν μια αντιπολεμική – αντιμилитаристική ατζέντα. Ωστόσο, τα μέσα με τα οποία ο πόλεμος θα εμποδιζόταν παρέμεναν ασαφή· το δίλημμα ανάμεσα στο επαναστατικό πρόταγμα και τη μεταρρυθμιστική πρόταση της αντεπαναστατικής μειοψηφίας παρέμεινε ανοιχτό.¹⁵⁷

Την κρίση προσάρτησης της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης (1908) ακολούθησε ο Ιταλοτουρκικός πόλεμος (1911)· οι Σέρβοι σοσιαλδημοκράτες διαισθανόταν όλο και πιο έντονα το επικείμενο ξέσπασμα ενός πολέμου στα Βαλκάνια.¹⁵⁸

Στις 25 Αυγούστου 1912, ο Τούτσοβιτς, μέσω άρθρου του με τίτλο, *Όταν παντού γύρω μας έχει φωτιά, μπορούμε να μείνουμε σιωπηλοί;*, στην *Radničke Novine*, συγκάλεσε αντιπολεμική συγκέντρωση στο Βελιγράδι, τονίζοντας ότι αν τα βαλκανικά έθνη δεν ενωθούν κάτω από μια ομοσπονδιακή δημοκρατία, θα καταστραφούν ολοσχερώς κάτω από τα “ιμπεριαλιστικά σαγόνια” της Ιταλίας, της

155 Lapčević, ο.π. σελ. 11

156 Για την διαμάχη Τούτσοβιτς και του αυстроμαρξιστή Ρέννερ εδώ, δες Αυτόθι. κεφάλαιο 2β.

157 Η μερίδα αυτή υποστήριζε ότι η σοσιαλδημοκρατία όφειλε να κηρύξει γενική απεργία σε ενδεχόμενο ξέσπασμα του πολέμου (πχ. Γαλλική σοσιαλδημοκρατία). Οι δύο βουλευτές του ΣΣΔΚ έκαναν σφοδρή κριτική στον милитарισμό και την κυβέρνηση του Πάσιτς, και επεσήμαναν την ανάγκη ένωσης των βαλκανικών εθνών σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία. Επιπλέον, εναντιώθηκαν στην ύπαρξη μόνιμου στρατού και καταψήφισαν το δάνεια, σε μια βάση επιχειρηματολογίας που τόνιζε την πολυέξοδη φύση των πολεμικών προετοιμασιών, ως μια διαδικασία περαιτέρω προλεταριοποίησης των λαϊκών στρωμάτων, και αποδυνάμωσης της σερβικής οικονομίας. βλ. Lapčević, σελ. 44.

158 Στην skupština τον Ιούνιο του 1912, ήδη είχε εγκριθεί το πρώτο πολεμικό δάνειο ύψους 21.000.000 δηναρίων.

Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας.¹⁵⁹ Στην αντιπολεμική διαδήλωση που ακολούθησε, ο Τούτσοβιτς συμπύκνωσε το αντιπολεμικό του πρόταγμα στα εξής λόγια: «Εμείς οι σοσιαλδημοκράτες διαφέρουμε από την αστική τάξη στην άποψή μας για την εθνική ελευθερία. Γιατί η αστική τάξη θέλει ελευθερία για τον λαό της με τίμημα να καταστρέψει την ελευθερία των άλλων λαών. Εάν η Μακεδονία προσχωρούσε στη Βουλγαρία, τότε για κάθε Βούλγαρο που θα απελευθερωνόταν, θα υπήρχε ένας ή περισσότεροι σκλαβωμένοι Σέρβοι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Τούρκοι κ.λπ. Αν η Παλαιά Σερβία προσχωρούσε στη Σερβία, τότε θα υπήρχαν πάλι δύο σκλαβωμένοι Αλβανοί, Τούρκοι κ.λπ. για κάθε ελεύθερο Σέρβο. Θέλουμε την ελευθερία του λαού μας χωρίς να καταστρέφουμε την ελευθερία των άλλων. Αυτός ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη δημιουργία μιας ενιαίας πολιτικής οντότητας στα Βαλκάνια στην οποία όλοι οι λαοί θα είναι απολύτως ίσοι: Σέρβοι, Βούλγαροι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Μαυροβούνιοι και Τσιγγάνοι...»¹⁶⁰

Λίγες μέρες αργότερα, ύστερα από κομματική συνδιάσκεψη του ΣΣΔΚ και ενώ τα βαλκανικά συμμαχικά κράτη βρίσκονταν πλέον στο κατώφλι κήρυξης του πολέμου ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τονίστηκε για ακόμη μια φορά η επιτακτικότητα της ανάγκης για σύγκληση ενός δεύτερου Βαλκανικού Σοσιαλδημοκρατικού Συνεδρίου. Το κόμμα ανέλαβε για άλλη μια φορά την πρωτοβουλία αυτή, δεδομένου ότι η κομματική διαίρεση των Βούλγαρων σοσιαλδημοκρατών, ήταν καθηλωτική για το κίνημα, εφόσον οι “Στενοί” και οι “Πλατιοί” δεν συμβιβάζονταν με την ιδέα να παρευρεθούν από κοινού στις βαλκανικές διασκέψεις, ενώ όπως εύστοχα απορεί ο Λάπεβιτς, παρευρίσκονταν από κοινού στις διεθνείς διασκέψεις.¹⁶¹ Μια σειρά επιστολών προς τα Βαλκανικά Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα (4 [17] Σεπτεμβρίου 1912), ακολούθησε τρεις μέρες μετά από μια επιστολή προς το διεθνές σοσιαλιστικό γραφείο. Οι Σέρβοι σοσιαλιστές απαιτούν από την πολιτική επιτροπή της Διεθνούς να πάρει θέση στην διαμάχη των βουλγάρικων κομμάτων και την ενημερώνουν για τις προσπάθειες

159 Ροπονιό, ο.π. σελ. 132.

160 “Nastava suvremene povijesti Jugoistocne Europe” Dodatni nastavni materijal III. Čitanka, Balkanski Ratovi, ο.π. σελ. 46. Για τους πλήρεις λόγους που έβγαλαν ο Τούτσοβιτς και ο Λαρενιό στην αντιπολεμική συγκέντρωση, βλ. Λαρενιό, ο.π. σελ. 45 – 56.

161 Ο Τούτσοβιτς, ως γενικός γραμματέας του κόμματος εκείνη την περίοδο, απέστειλε επιστολές σε όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα των Βαλκανίων, και επιπλέον μια επιστολή στους “Στενούς” της Βουλγαρίας, προκειμένου να τους επισημάνει την επιτακτικότητα της κατάστασης, και την ανάγκη για ενότητα όλων των δυνάμεων της σοσιαλδημοκρατίας. βλ. Λαρενιό, ο.π. σελ. 35

σύγκλησης ενός δεύτερου βαλκανικού συνεδρίου. Προσπαθώντας να αφυπνίσει την διεθνή κοινότητα ο Τούτσοβιτς γράφει: «Ο κίνδυνος πολέμου πλανάται πάνω από τα βαλκανικά έθνη και απειλεί να ξεκινήσει στρατιωτικές εκστρατείες ανά πάσα στιγμή. [...] Είναι αρκετά αξιόπιστη η είδηση που κυκλοφόρησε στο παγκόσμιο κοινό, ότι έχει επιτευχθεί συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων της Σερβίας, της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και του Μαυροβουνίου, τόσο ως προς την πιθανή διαίρεση των επαρχιών της ευρωπαϊκής Τουρκίας όσο και ως προς την πολεμική τους συνεργασία. Στα βαλκανικά βασίλεια γίνονται πολεμικές προετοιμασίες [...] οι εχθροπραξίες μπορούν να συμβούν στο συντομότερο δυνατό χρονικό διάστημα».¹⁶² Κλείνοντας, ο Τούτσοβιτς δηλώνει ότι το ΣΣΔΚ θα τηρήσει το αντιπολεμικό του καθήκον ως μέλος της Δεύτερης Διεθνούς, ενώ περιμένει την ανάλογη επαγρύπνηση από αυτήν.

Όπως γράφει ο Πόποβιτς, οι παραπάνω εκκλήσεις εκ μέρους του ΣΣΔΚ δεν ήταν κάτι παραπάνω από “φωνή βοώντος εν τη ερήμω”. Τα βαλκανικά κόμματα δεν αποκριθήκαν, ενώ το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο ανέθεσε την σύγκληση της δεύτερης βαλκανικής διάσκεψης στον Κρίστου (Christian) Ρακόφσκι.¹⁶³ Μετά από πολυήμερη ολιγορία, το ΣΣΔΚ έλαβε ένα “ασαφές” τηλεγράφημα από το Βουκουρέστι όπου βρισκόταν ο Ρακόφσκι, το οποίο όπως γράφει ο Λάπεβιτς, εξέλαβε – δεδομένης της ασάφειας – ως πρόσκληση σε συνάντηση στην Ρουμανία. Στην καθυστερημένη αυτή πρόσκληση του Ρακόφσκι, απάντησε ο ίδιος ο Λάπεβιτς (26 Σεπτεμβρίου 1912 [9 Οκτωβρίου]) , ενώ πλέον είχαν ξεκινήσει οι πρώτες μάχες του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου στο Μαυροβούνιο:

«Σπεύδω να απαντήσω στο τηλεγράφημά σας: ότι είναι απολύτως αδύνατο να έρθουμε. Κυριολεκτικά όλοι οι σύντροφοί μας είναι στα σύνορα και αυτοί οι λίγοι που περιμένουμε κάθε ώρα κάθε ευκαιρία, δεν μπορούμε ούτε μια στιγμή να εγκαταλείψουμε τις δουλειές μας [...] με εξαιρετικές προσπάθειες αλλά και με τεράστια ευθύνη ενώπιον του Κόμματος. Λυπούμαστε που το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο καθυστέρησε με αυτό το θέμα, όταν το ενημερώσαμε έγκαιρα για τον επικείμενο κίνδυνο πολέμου. Ο πόλεμος όμως

162 Lapević, σελ. 38 – 39

163 Ο Kristiu Rakovsky (1873 – 1941), ηγέτης των Ρουμάνων σοσιαλιστών, ανήκε στην ευρύτερη σοσιαλιστική τάση των Βαλκανίων μαζί με την αριστερή πτέρυγα των “Ανοιχτών” της Βουλγαρίας, την αριστερή πτέρυγα της ΕΜΕΟ, και την Federacion του Anraam Benaraja. Όπως είδαμε η δεύτερη τάση απαρτιζόταν από τους Σέρβους σοσιαλδημοκράτες και τους “Στενούς” Βούλγαρους σοσιαλιστές.

ξεκίνησε χθες από την πλευρά της Μαυροβουνίου και τα άλλα συμμαχικά βασίλεια αναμένεται να την ακολουθήσουν ανά πάσα στιγμή».¹⁶⁴

Μόνο μετά το ξέσπασμα του πολέμου φάνηκε να ανταποκρίνεται το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο· τόσο αυτό, όσο και το Αυστριακό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, κάλεσε τους Σέρβους σοσιαλιστές σε συνάντηση, παίρνοντας και αυτοί την απάντηση από τον Τούτσοβιτς, δηλαδή ότι η πλειοψηφία τους βρισκόταν ήδη στα σύνορα. Ταυτόχρονα, τόνισε για άλλη μια φορά την αντιπολεμική στάση του ΣΣΔΚ και την ανάγκη για ενότητα του διεθνούς προλεταριάτου ενάντια και απέναντι στον πόλεμο.¹⁶⁵ Το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο, προχώρησε στην κυκλοφορία ενός μανιφέστου, με τίτλο *Στους εργαζόμενους όλων των χωρών*, στο οποίο εξέφρασε την βαθύτατη αποστροφή του για την «φρικτή δολοφονία των ανθρώπων» στα Βαλκάνια. Στο άρθρο σκιαγραφήθηκαν πρωτίστως οι βαλκανικές αστικές τάξεις και η τσαρική αυτοκρατορία, και δευτερευόντως οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας, ως οι βασικοί υπαίτιοι που υπονόμευσαν και εκμεταλλεύτηκαν το λαϊκό αίτημα για εθνική αυτοδιάθεση των βαλκανικών λαών,¹⁶⁶ εκτρέποντάς το σε έναν καταστροφικό πόλεμο. Η ανάγκη ανάληψης δράσης από την μεριά των σοσιαλιστών παρουσιάστηκε επιτακτική: «Το σοσιαλιστικό προλεταριάτο πρέπει να υψώσει τη φωνή του με τον μεγαλύτερο τόνο και να καταθέσει με τη στάση του ότι δεν μπορεί να εμπλακεί στην πολιτική των σκληρών και αιματηρών συγκρούσεων».¹⁶⁷

Βλέποντας πλέον η Διεθνής τον κίνδυνο ξεσπάσματος ενός διευρυμένου, παγκοσμίου πολέμου προέβη τελικά στην κήρυξη ενός έκτακτου συνεδρίου στις 11 – 13 Νοέμβρη 1912 στην Βασιλεία. Το ΣΣΔΚ, μην μπορώντας να παρευρεθεί, απέστειλε ένα επιπλέον τηλεγράφημα: «Το ΣΣΔΚ στέλνει πάλι στο κογκρέσο ένα τηλεγράφημα: την ώρα που τα μέλη του, κυριολεκτικά όλα, χύνουν το αίμα τους στα βαλκανικά βράχια και ταΐζουν τα πτώματα με τα πτώματα τους στα χωράφια και τις χαράδρες ανάμεσα στις πέντε θάλασσες, το ΣΣΔΚ χαιρετίζει το συνέδριο με μια

164 Lapević, ο.π. σελ. 42.

165 Αυτόθι. Σελ. 83 – 85.

166 Μια αντίφαση που κατά την άποψή μας ταλάνιζε την διεθνή σοσιαλδημοκρατία σχετικά με την φύση του πρώτου βαλκανικού πολέμου, ήταν η διάστασή του η οποία εξέφραζε μια κίνηση των βαλκανικών λαών προς την αποτίναξη των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής της οθωμανικής αυτοκρατορίας στην κατεύθυνση της εθνικής τους αυτοδιάθεσης και ανεξαρτησίας. Αυτή η διάσταση χαιρετίστηκε εν μέρει στην εν λόγω διακήρυξη, ωστόσο η εκμετάλλευσή της από την αστική τάξη έπρεπε να μπλοκαριστεί.

167 Αυτόθι. σελ. 87

ευχή: οι υπόλοιποι του κόσμου να γλιτώσουν από τη φρίκη των Βαλκανίων. αφήστε την παγκόσμια ειρήνη να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια παγκόσμια επανάσταση.»¹⁶⁸ Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και το μανιφέστο που προέκυψε από τον εν λόγω συνέδριο, το οποίο συνέχισε πάνω σε μια πολιτική γραμμή καταδίκης του πολέμου και των πολεμικών προετοιμασιών των ιμπεριαλιστικών κρατών· προέτασσε επίσης, το χρέος των βαλκανικών λαών να αντιταχθούν στον εθνικιστικό παροξυσμό των κρατών τους και να κηρύξουν την συναδέλφωση «όλων των βαλκανικών λαών, συμπεριλαμβανομένων των Αλβανών, των Τούρκων και των Ρουμάνων».¹⁶⁹ Ωστόσο, οι διακηρύξεις της Διεθνούς ως προς το ζήτημα της Ομοσπονδίας των βαλκανικών κρατών, παρέμεναν γενικόλογες και ασαφείς· οι διαφωνίες και οι εσωτερικές διαμάχες της Διεθνούς γύρω από τα φλέγοντα θέματα της αντιπολεμικής ατζέντας (εκτροπή σε επανάσταση ή γενική απεργία), του ζητήματος της καταδίκης της αποικιοκρατίας και του χαρακτήρα μιας ομοσπονδιακής λύσης στα Βαλκάνια σαφώς δεν είχαν ούτε επιλυθεί, ούτε προσπεραστεί.¹⁷⁰ Κατά τον Ντάουγκς, όλες οι αναφορές της σοσιαλδημοκρατίας στην επίλυση του Βαλκανικού ζητήματος παρέμειναν θεωρητικές και δεν αποτυπώθηκαν με συγκεκριμένους όρους. Παρέμεναν, κατά την άποψή του απλά εργαλεία προπαγάνδας στο πλαίσιο άλλων πολιτικών δράσεων ή χρησίμευαν ως ιδεολογική οριοθέτηση από τους πολιτικούς αντιπάλους.¹⁷¹

Αυτό, μπορεί εν μέρει να εξηγήσει και την καθυστερημένη κινητοποίηση της όταν οι Βαλκάνιοι ομόλογοί τους προειδοποιούσαν για την ανάγκη ανάληψης αντιπολεμικής δράσης. Παρ' όλες τις παραπάνω αντιφάσεις, το συνέδριο της Βασιλείας μπορεί να συνοψιστεί σε δύο βασικά συνθήματα: “Πόλεμος στον πόλεμο!” και “Τα Βαλκάνια στους βαλκανικούς λαούς!”¹⁷² τα οποία ταυτόχρονα αρθρώθηκαν σε μια σειρά αντιπολεμικών διαδηλώσεων που διοργάνωσαν τα Ευρωπαϊκά Σοσιαλδημοκρατικά Κόμματα.

168 Lapević, ο.π. σελ. 90

169 “Marxismus”, ο.π. σελ. 269 – 273

170 Αυτόθι. σελ. 128.

171 Walter Dausch, *Balkanföderation, Balkankriege und Internationale: Sozialdemokratie in Südosteuropa 1908-1914* στο Sandrine Mayoraz, Frithjof Benjamin Schenk, Ueli Mäder (Hg.), *Hundert Jahre Basler Friedenskongress (1912-2012). Die erhoffte Verbrüderung der Völker*, Zürich: Basel, 2015, σελ. 109-118.

172 Αυτόθι.

Το ΣΣΔΚ κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων

Ακόμα και μέσα στο ίδιο το ΣΣΔΚ, η αντιμετώπιση του ξεσπάσματος του πρώτου βαλκανικού πολέμου συνοδεύτηκε από ακόμη μια εσωτερική διαμάχη· η “αντιφεουδαρχική” και η εθνικοαπελευθερωτική διάσταση του πολέμου οδήγησε ορισμένα μέλη του κόμματος, συμπεριλαμβανομένου και του βουλευτικού μέλους του ΣΣΔΚ Τρίσα Κατσλέροβιτς, να υιοθετούν μειωμένη κριτική απέναντι στον πόλεμο¹⁷³ ή ακόμα και να χαιρετίζουν το ξέσπασμά του με ενθουσιασμό.¹⁷⁴ Με τον Τούτσοβιτς, να έχει μεταβεί στο μέτωπο, ο Ντούσαν Πόποβιτς, διατελούσε χρέη γενικού γραμματέα, ο οποίος δεν ανήκε στην αυστηρά ειρηνιστική μερίδα του κόμματος, εφόσον έβλεπε τον πόλεμο ως δυνητική επανάσταση.¹⁷⁵

Κατά την διάρκεια του 1913, και ενώ οι συνεδριάσεις στην Skupština είχαν πλέον ενεργοποιηθεί ξανά και ο Κατσλέροβιτς είχε επιστρέψει από το μέτωπο, τα δύο βουλευτικά μέλη του ΣΣΔΚ (Κατσλέροβιτς¹⁷⁶ και Λάπεβιτς) συνέχισαν με μια σφοδρή αντιπαράθεση ενάντια στον πόλεμο και επιδόθηκαν σε μια βουλευτική και προπαγανδιστική προσπάθεια αντίστασης,¹⁷⁷ την οποία συνόδευσαν πολυάριθμα

173 Η απόφαση ήταν αμφιλεγόμενη. Δεν ήταν τελικά ο πόλεμος μια επαναστατική πράξη; Ο ένας από τους δύο βουλευτές, ο Τ. Κατσλέροβιτς, απείχε από την ψηφοφορία για τα πολεμικά ομόλογα στη skupština, το σερβικό κοινοβούλιο, ενώ ο γραμματέας του κόμματος και αρχισυντάκτης της κομματικής εφημερίδας, Ντ. Πόποβιτς, παραιτήθηκε. βλ. Daugšch, ο.π. σελ. 109 – 110.

174 Παράλληλα, όπως γράφει ο Λάπεβιτς, η πλειοψηφία των Σέρβων σοσιαλδημοκρατών βρέθηκε εξαρχής στο μέτωπο λόγω της επιστράτευσης καθώς το παρουσιάζει. Σε επιστολή του στο Διεθνές σοσιαλιστικό γραφείο στις 31 Οκτώβρη [12 Νοέμβρη] 1912 διαβάζουμε: “όλοι οι σύντροφοί μας πιάστηκαν αιχμάλωτοι και πήγαν στον πόλεμο και έμεινα μόνος με άλλους δύο-τρεις που αφέθηκαν ελεύθεροι από το στρατό είτε λόγω ανεπάρκειας ετών είτε λόγω στρατιωτικής ανικανότητας. Και χρειαζόμαστε εδώ κάθε ώρα: να κρατάμε τα αρχεία και την περιουσία του κόμματος και του σωματείου, να συντάσσουμε το κομματικό σώμα, να διεξάγουμε κοινοβουλευτική και κοινοτική δράση, να φροντίζουμε τους συγγενείς των συντρόφων μας που βρίσκονται στον πόλεμο, να υποδεχόμαστε τραυματίες και τους ακρωτηριασμένους συντρόφους ...” Lapčević, ο.π. σελ. 89 – 91.

175 Όμως ο Ντούσαν Πόποβιτς και ο Τρίσα Κατσλέροβιτς παραβίασαν αυτήν την απόφαση, από τις πρώτες μέρες του πολέμου, μόλις έπεσε το κανόνι. Ως αρχισυντάκτης της «Radničke Novina», ο Πόποβιτς γράφει ένα άρθρο στο οποίο αποδεικνύει ότι ο βαλκανικός πόλεμος δεν είναι πόλεμος αλλά επανάσταση. Οι Πάβλε Πάβολοβιτς, Μίλος Τίμοτις και Ντράγκισα Λάπεβιτς, ως μέλη της διοίκησης του κόμματος, δεν συμφωνούν με αυτή την άποψη και, όπως η πλειοψηφία, αρνούνται να δημοσιεύσουν το άρθρο. Ο Ντούσαν Πόποβιτς, εν μέρει εξαιτίας αυτού του άρθρου και εν μέρει για άλλους λόγους, αποχωρεί ξανά από τη σύνταξη της «Radnikih Novine». βλ. Ρορονιέ, ο.π. σελ. 56 – 57.

176 Ο Κατσλέροβιτς, με την εμπειρία του πολέμου πλέον, είχε αλλάξει στάση και ήταν υπέρμαχος της αποστράτευσης και της παύσης των πολεμικών συγκρούσεων.

177 Οι Σέρβοι σοσιαλιστές διακινούσαν την εφημερίδα του κόμματος στο μέτωπο, μοιράζοντας την σε χιλιάδες στρατιώτες, η οποία, κατά τα έγγραφα του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Γραφείου, πέτυχε μεγάλη επιρροή ανάμεσα στις μάζες. Βλ. “Marxismus”, ο.π. σελ. 143.

συλλαλητήρια. Η πολιτική τους τοποθέτηση κινήθηκε γύρω από τρία βασικά ζητήματα: 1. την ειρήνη, 2. την άνευ όρων αποστράτευση και 3. την συμφωνία των βαλκανικών κρατών και την ένωσή τους σε μια ομοσπονδία.¹⁷⁸

Η έκβαση του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου κάθε άλλο παρά καθυσήχασε τους Σέρβους σοσιαλδημοκράτες, καθώς οι επεκτατικές κινήσεις στις οποίες είχαν επιδοθεί τα μέχρι πρότινος συμμαχικά κράτη ήταν ολοφάνερο ότι θα οδηγήσουν τελικά σε μια ενδοβαλκανική σύγκρουση. Ούτως ή άλλως, η πάγια θέση του ΣΣΔΚ, ήταν εξαρχής ότι μια εθνική απελευθέρωση “από τα πάνω” που θα οδηγούσε σε μικρά, αδύναμα και κατακερματισμένα βαλκανικά κράτη, θα αποτελούσε συνεχώς πολεμική αντιδικία. Σε δήλωση του Λάπεβιτς στην Skupština το 1912 διαβάζουμε: «διαιρώντας τα Βαλκάνια σε μεμονωμένες μικρές χώρες, εσείς (εννοεί τη σερβική κυβέρνηση και την αστική τάξη) θα δημιουργήσετε πηγές για νέες προστριβές μεταξύ των βαλκανικών λαών [...] Οι Σέρβοι θα συνεχίσουν να απελευθερώνουν τους Σέρβους υπό τη Βουλγαρία κυριαρχούν, και οι Βούλγαροι θα πάνε να ελευθερώσουν Βούλγαρους υπό Σερβική κυριαρχία. Και τότε θα προκαλεί συνεχείς τριβές».¹⁷⁹

Οι εξελίξεις λοιπόν που ακολούθησαν την συνθήκη του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913) γρήγορα επαλήθευσαν τις προβλέψεις της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας. Την σερβοβουλγαρική μάχη της Μπρεγκάλνιτσα ακολούθησε μια νέα κρίση στο βόρειο τμήμα της Αλβανίας· οι δύο βουλευτές του κόμματος παρουσίασαν δημόσια πληροφορίες και στοιχεία για τα εγκλήματα του σερβικού στρατού κατά του αλβανικού λαού, τα οποία προκάλεσαν σφοδρές αντιδράσεις από βουλευτές πολιτικών κομμάτων και την αστική κοινή γνώμη.¹⁸⁰ Οι αποκαλύψεις για τις

178 “Marxismus”, σελ. 142 – 143.

179 S. Dimitrijević, *Socijalistiki radniki pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd: Nolit, 1982, όπως παρατίθεται στο Jadžić, ο.π. σελ. 6

180 Σε επιστολή του προς το διεθνές σοσιαλιστικό γραφείο στις 16 [29] Σεπτεμβρίου 1913, το ΣΣΔΚ αναφέρει σχετικά με την εκστρατεία στην Αλβανία: «Μόλις αποστρατεύτηκαν τα περισσότερα στρατεύματα και μόλις, μετά από έντεκα μήνες, το Κόμμα μπόρεσε να έρθει σε επαφή με ακόμη ευρύτερες μάζες και να αναπτύξει ολόκληρη τη δραστηριότητά του, αυτές τις μέρες βρισκόμαστε ξανά στην παλιά δυστυχή κατάσταση: η Σερβία μπήκε στον τρίτο πόλεμο, με την Αλβανία, ο στρατός κινητοποιήθηκε ξανά, χωριά και πόλεις άδειασαν και εργαστήρια και εργοστάσια ερήμωσαν! Αν δεν κάνουμε λάθος, αυτός ο πόλεμος υποκινήθηκε πλαγίως. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Αλβανοί ενθαρρύνθηκαν από την Αυστροουγγαρία και την Ιταλία και άνοιξαν τις ορέξεις τους για επέκταση των νότιων, ανατολικών συνόρων τους. Όμως, όπως μας φαίνεται, η φιλοδοξία της Σερβίας να μετακινηθεί προς τα δυτικά και να κατακτήσει τα λιμάνια της Αδριατικής Θάλασσας, τρέφεται με πολύ ζήλο από τις δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας και της δίνει την ευκαιρία να πραγματοποιήσει την επιθυμία της για ένα λιμάνι. Εάν ήταν αλήθεια ότι η

φρικαλεότητες που διέπραξε στο αλβανικό μέτωπο ο σερβικός στρατός, πήραν, όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, διεθνείς διαστάσεις, μέσω διεθνών πολεμικών ανταποκριτών και της επιτροπής Carnegie, οι ειδήσεις συγκλόνισαν την διεθνή πολιτική σκηνή, λίγους μήνες μόλις πριν το ξέσπασμα του πιο αιματηρού πολέμου σε ευρωπαϊκό έδαφος. Σε μια βαθιά ανάλυση της φύσης της σέρβικης εκστρατείας, προχώρησε στις αρχές του επόμενου έτους (Ιανουάριος 1914), ο Ντιμίτριε Τούτσοβιτς, με την μπροσούρα του *Σερβία και Αλβανία*, που θα αναλύσουμε περαιτέρω στο επόμενο κεφάλαιο.

Η συνεπής και πλειοψηφικά υιοθετημένη αντιπολεμική στάση του ΣΣΔΚ, και ειδικά το γεγονός ότι αυτό αποτέλεσε το μόνο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Δεύτερης Διεθνούς που επέμεινε σε αυτήν, και κατά το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έχει απασχολήσει σαν συζήτηση την ιστοριογραφία της σέρβικης αριστεράς. Ο Σάρινγκερ στο περιοδικό *Marxismus*, αναλύοντας την στάση αυτή, εντοπίζει την βάση πάνω στην οποία τελικά υιοθετήθηκε καθόλη την διάρκεια θητείας του ΣΣΔΚ (1903 – 1914) σε μια σειρά λόγων.¹⁸¹ Πρώτον, στην απουσία ενός ευρύτερου στρώματος εργατικής αριστοκρατίας εντός της σοσιαλδημοκρατίας το οποίο πολιτικά αποτυπωνόταν στο Γερμανικό και το Αυστριακό

Γερμανία είχε καταλήξει σε συμφωνία με την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία για το θέμα της Μικράς Ασίας και ότι στη συμφωνία αυτή δεν συμπεριελάμβαναν με τους συμμάχους του την Αυστροουγγαρία και την Ιταλία, τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η τριμερής συμμαχία, ειδικά η Γαλλία, ότι καταλαμβάνοντας μεγαλύτερο μέρος της ακτής ή την τελική διαίρεση της Αλβανίας μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας, η Αυστροουγγαρία και η Ιταλία θα έχαναν την ηγεμονία τους στην Αδριατική Θάλασσα και έτσι θα καθίσταντο λιγότερο ικανές για ενδεχόμενες μετακινήσεις στόλου στη Μεσόγειο Θάλασσα. Οι σερβικοί δυναστικοί κύκλοι δέχονται με μεγάλη χαρά κάθε ενθάρρυνση να βαδίσουν στην Αλβανία και να καταλάβουν το λιμάνι της Αδριατικής Θάλασσας, και στο ότι συνοδεύονται από την έγκριση ολόκληρης της αστικής τάξης... Την επιστράτευση και τον πόλεμο, που έγινε τόσο γρήγορα αποδεκτός και προσεγγίστηκε με εξαιρετική ετοιμότητα που έδειξαν οι διοικητικοί κύκλοι, περιμέναμε με διαμαρτυρία και αποφασιστική αντίθεση. Χθες είχαμε ένα συλλαλητήριο, το οποίο έπρεπε να ασχοληθεί με το θέμα της εξαιρετικά μεγάλης ανεργίας, που σημειώθηκε μετά τους πολέμους. Το συλλαλητήριο είχε προγραμματιστεί και το θέμα καθορίστηκε πριν την διατεταγμένη επιστράτευση και την έναρξη του πολέμου. Όταν όμως συγκεντρώθηκαν οι μάζες, τότε η συγκέντρωση μετατράπηκε σε θυελλώδη διαμαρτυρία ενάντια στην πολιτική που προκαλεί πολέμους και οδηγεί τους λαούς σε σφαγή. [...] Η εργατική τάξη δηλώνει την αποφασιστική της αντίθεση στην πολιτική που οδηγεί τον σερβικό λαό στην παγίδα για τα ιδιοτελή συμφέροντα του μοναρχισμού, της милитарιστικής κλίκας, της καριεριστικής γραφειοκρατίας και της εγωιστικής και ληστρικής αστικής τάξης. Σας ενημερώνουμε για αυτό το ψήφισμα και, ταυτόχρονα, προσθέτουμε: ότι αγωνιούμε να μην έχουμε σοβαρές διεθνείς επιπλοκές, που θα μπορούσαν να απειλήσουν την παγκόσμια ειρήνη, με την ευκαιρία αυτού του νέου πολέμου. Φοβόμαστε ότι αυτό το σερβικό σφαγείο των Αλβανών δεν ενθαρρύνεται ιδιαίτερα, για να οδηγήσει σε πιο μαζικά, παγκόσμια γεγονότα, που σχετίζονται με τη Μεσόγειο και τη Μικρά Ασία. Οι κίνδυνοι πρέπει φυσικά να αντιμετωπιστούν. Εμείς, από την άλλη, θα ασκήσουμε επιμελώς το σοσιαλιστικό μας καθήκον στο μέλλον, όπως κάναμε μέχρι τώρα». Lapevici, ο.π. σελ. 114 – 117.

181 "Marxismus", ο.π. σελ. 144 – 145

Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ως ρεφορμισμός. Δεύτερον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι αποτέλεσαν ουσιαστικό πεδίο εξάσκησης της αντιπολεμικής και αντιμιλιταριστικής πολιτικής, στην οποία έπαιξε κατά τον Σάρινγκερ, καθοριστικό ρόλο η ηγεσία από την βαθιά επαναστατική συνείδηση του Τούτσοβιτς. Τρίτον, στην πορεία του σέρβικου σοσιαλισμού, ο οποίος πολιτικά διαχωρίστηκε από τον φιλελευθερισμό και τον μικροαστισμό. Εδώ θα προσθέσουμε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει άλλωστε, στις διαγραφές που προχώρησε το ΣΣΔΚ των πρεσβευτών των ρεφορμιστικών και φιλελεύθερων τάσεων, ήδη στην πρώτη του τριετία.

Ωστόσο, η Ντουμπράφκα Στογιάνοβιτς, βάσει μιας αναθεωρητικής στροφής στην ιστοριογραφία, αμφισβητεί τα παραπάνω, ανάγοντας την αντιπολεμική στάση της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας σε οικονομικούς λόγους και λόγους πολιτικού εισοδισμού. Κατά την άποψή της, το ΣΣΔΚ χαρακτήριζε συχνά η στάση ενός πολιτικού πραγματισμού, υποστηρίζοντας την με μια σειρά παραδειγμάτων.¹⁸² Αρχικά, υποστηρίζει ότι η πολιτική του κόμματος απέναντι στην Αλβανία και η σκληρή στάση κατά της κυβερνητικής πολιτικής μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι οι σοσιαλδημοκράτες περίμεναν ότι η αντίθεσή τους στη νέα κινητοποίηση το φθινόπωρο του 1913 θα τους προσέδινε ένα ευρύ πολιτικό εκτόπισμα ανάμεσα σε έναν κουρασμένο, εξαθλιωμένο και εξουθενωμένο λαό. Η στάση του ΣΣΔΚ απέναντι στον ίδιο τον πόλεμο, με πλήρη σεβασμό στις αρχές που καθιερώθηκαν στα συνέδρια της Διεθνούς. Επιπλέον, προσθέτει ότι η στάση του ΣΣΔΚ απέναντι στον πόλεμο είχε επίσης ένα ρεαλιστικό πλεονέκτημα, για το οποίο έγραψε ανοιχτά ο Τούτσοβιτς το 1911 στο άρθρο του, *Πόλεμος και σοσιαλδημοκρατία*: «Οι μάζες θα θυμούνται μετά τον πόλεμο των προφητικών λόγων της σοσιαλδημοκρατίας, και αν μας μισούσαν περισσότερο στον πόλεμο, παραπλανημένοι από [...] σοβινιστική διάθεση, θα μας σεβαστούν και θα μας αγαπήσουν περισσότερο μετά τον πόλεμο».¹⁸³ Τέλος, η Στογιάνοβιτς, υποστηρίζει ότι η αντίθεση στον πόλεμο από την μεριά του ΣΣΔΚ, εδράζεται περισσότερο πάνω στην οικονομική ανικανότητα του σερβικού κράτους να ανταπεξέλθει στις υπέρογκες πολεμικές δαπάνες: «Γι' αυτό

182 Dubravka Stojanović, “Prilog prouavanju politike srpske socijaldemokratske partije u vremenu ratova 1912 – 1918” *Tokovi*, 1–2, Beograd, 1992, σ. 203–213. (ελλ.: Συμβολή στη μελέτη της πολιτικής του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος κατά τους πολέμους του 1912-1918), σελ. 206.

183 Από το άρθρο του Tucović, στην *Radničke Novine*, 11. 10. 1911, τ. 228, όπως παρατίθεται στην Stojanović, ο.π. σελ. 207.

ήρθαν σε σύγκρουση με τις κυρίαρχες εθνικές αντιλήψεις, γιατί πίστευαν ότι η Σερβία δεν έχει ούτε οικονομική ούτε κοινωνική ούτε βιολογική δύναμη για τα εξαντλητικά καθήκοντα της εθνικής πολιτικής. Αυτή η στάση απέναντι στον πόλεμο συνδέεται περαιτέρω με τη στάση απέναντι στα αποτελέσματα του πολέμου.»¹⁸⁴

184 Αυτόθι. Σελ. 208.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ ΤΟΥ ΤΟΥΤΣΟΒΙΤΣ

«Σερβία και Αλβανία: μια κριτική συμβολή ενάντια στην κατακτητική πολιτική της Σέρβικης μπουρζουαζίας»¹⁸⁵

Τον Ιανουάριο του 1914, και ενώ τα εναπομείναντα σερβικά στρατεύματα είχαν αποσυρθεί από τα εδάφη του αναγνωρισμένου αλβανικού κράτους¹⁸⁶, ο Τούτσοβιτς προσέγγισε διεξοδικά, σε μια εκτενή του μπροσούρα¹⁸⁷, το ζήτημα της σέρβικης κατακτητικής πολιτικής στα αλβανικά εδάφη. Ήδη από το μέτωπο του πολέμου, στέλνοντας γράμματα στην σοσιαλιστική εφημερίδα *Radničke Novine*, είχε περιγράψει λεπτομερώς τις εθνοκαθαρτικές πρακτικές του άτακτου και τακτικού σέρβικου στρατού. Όπως γράφει, ο στόχος της μπροσούρας του ήταν «να χρησιμεύσει στην ιστορική αποστολή του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στα Βαλκάνια», τονίζοντας ότι η σωστή πληροφόρηση του προλεταριάτου σχετικά με τις σχέσεις της Αλβανίας και της Σερβίας, ήταν αναγκαία για την εναντίωσή του στις επεκτατικές κινήσεις της εγχώριας αστικής τάξης.¹⁸⁸

Ι. Σχετικά με τη ζωή των Αλβανών

Η μπροσούρα χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο της μπροσούρας, με τίτλο, *Σχετικά με την ζωή των Αλβανών*, ο Τούτσοβιτς επιχειρεί να αναλύσει την κοινωνική οργάνωση των αλβανικών φύλων εφαρμόζοντας μια υλιστική προσέγγιση, εστιάζοντας ταυτόχρονα σε μια πολεμική ενάντια στην επίσημη εθνικιστική προπαγάνδα του πολιτικού του εχθρού Στόγιαν Πρότιτς (Balkanicus) και του Βλάνταν Τζόρτζεβιτς, τα έργα των οποίων αναπαρήγαγαν

185 Ο τίτλος του βιβλίου στην σερβοκροατική γλώσσα είναι: *Srbija i Albanija, jedan prilog kritici zavojevake politike srpske buržoazije*. Επανεκδόθηκε το 1946 με πρόλογο του Milovan Đilas. Το βιβλίο έχει μεταφραστεί είναι η Γερμανική, από τον Robert Elsie. Διαθέσιμο στο: http://www.albanianhistory.net/1914_Tucovic/de/index.html.

186 Το μεγαλύτερο μέρος του βιλαετιού του Κοσόβου, παρέμεινε και μετά την συνθήκη του Λονδίνου στο Βασίλειο της Σερβίας.

187 Το βιβλίο εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1914, στο Βελιγράδι, από τις εκδόσεις Sava Radenković i brata. Ταυτόχρονα στα τεύχη του Ιανουαρίου (1η και 16η) του περιοδικού *Borba*, ο Τούτσοβιτς έγραψε μια σειρά άρθρων με τίτλο *Αλβανικά γραπτά*, τα οποία αποτελούσαν ορισμένα μέρη του βιβλίου του. Ο πρόλογος του βιβλίου υπεγράφη από τον Τούτσοβιτς με ημερομηνία 1η Ιανουαρίου 1914.

188 D. Tucović, *Srbija i Albanija, jedan prilog kritici zavojevake politike srpske buržoazije*, Beograd Zemun: Mostart, 2011 σελ. 13 – 14.

ρατσιστικά στερεότυπα για τον αλβανικό λαό, με σκοπό την νομιμοποίηση ενός κατακτητικού πολέμου εις βάρος του. Ένα βασικό επιχείρημα του σέρβικου εθνικισμού αποτελούσε το γεγονός ότι φτωχοποιημένοι αλβανικοί πληθυσμοί μετανάστευσαν από τις οροσειρές της Αλβανίας, στις εύφορες περιοχές της Μακεδονίας (μέρη του βιλαετιού του Κοσόβου), μια περιοχή που, όπως είδαμε, αποτελούσε ύψιστη προτεραιότητα του σέρβικου αλυτρωτισμού. Αναλύοντας την “πρωτόγονη” ζωή της αλβανικής κοινωνίας ως ιστορικό προϊόν της μετατόπισης του κέντρου βάρους των παγκόσμιων εμπορικών θαλάσσιων δρόμων από την Μεσόγειο (Αδριατική) στον Ατλαντικό, η οποία την απομόνωνσε πολιτισμικά, ο Τούτσοβιτς θεωρεί ως “φυσικό επακόλουθο” την μετανάστευση φτωχοποιημένων πληθυσμών σε πιο εύφορα εδάφη¹⁸⁹, ειδικά στα πλαίσια του οθωμανικού “φεουδαρχικού συστήματος”, υπό το οποίο οι πληθυσμοί “δεν ήταν δεμένοι με το έδαφος μέσω της ιδιοκτησίας”, γεγονός που κατά την άποψη του διευκόλυνε τις μετακινήσεις. Ωστόσο, αμφισβητεί έντονα την άποψη κατά την οποία οι μετακινήσεις αυτές, εκτόπισαν εξ ολοκλήρου το σέρβικο στοιχείο, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι την ίδια περίοδο υπήρχε ούτως ή άλλως μια μετακίνηση σλαβικών φύλων προς τα βόρεια, η οποία, κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, ακολουθούσε την οπισθοχώρηση των αυστριακών στρατευμάτων από τις νότιες περιοχές της Παλαιάς Σερβίας.¹⁹⁰ Επικαλούμενος την ιστορικότητα της μετανάστευσης και των πληθυσμιακών εκτοπίσεων, ο Τούτσοβιτς αντέτεινε: «Αν τελικά όντως ίσχυε ότι το σέρβικο στοιχείο εκτοπίστηκε από το αλβανικό, τότε θα ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία, που η επέλαση κάποιων οργανωτικά ανώτερων φύλων [...] εκτοπίζουν έναν λαό από την περιοχή από την οποία κατάγεται; Δεν έχουν εξίσου και οι σλαβικοί λαοί εκτοπίσει - με μέσα τα οποία η Ιστορία δεν θα χαρακτήριζε ως ευγενή - τους αυτόχθονες πληθυσμούς αυτών των περιοχών;»¹⁹¹. Με την παραδοχή ότι ο αλβανικός πολιτισμός χαρακτηριζόταν από μια “οπισθοδρομικότητα”¹⁹² σε σχέση με τον σέρβικο, θεωρεί ότι ο εθνικισμός των περιοχών αυτών από αλβανικούς πληθυσμούς, δεν θα μπορούσε να προβάλλει ως κίνδυνος ενσωμάτωσης του σέρβικου

189 Αυτόθι. Σελ 18 – 19.

190 Αυτόθι.

191 Αυτόθι. Σελ. 18.

192 Ο Τούτσοβιτς αναφέρεται στον “Αλβανικό Πρωτογονισμό” ως αποτέλεσμα της Οθωμανικής πολιτικής στην περιοχή, η οποία συντέλεσε στην πολιτιστική απομόνωση της Αλβανικής κοινωνίας.

στοιχείου. Για τον Τούτσοβιτς ήταν το οθωμανικό καθεστώς το οποίο στάθηκε τροχοπέδη στην εμπορική και πολιτιστική ανάπτυξη των αλβανικών φύλων. Το διοικητικό σύστημα των μπέηδων δυσχέραινε την ανάπτυξη των κοινωνικών ομάδων της υπαίθρου, ενώ εγκαθίδρυε ένα εκμεταλλευτικό σύστημα ενάντια στους αγροτικούς πληθυσμούς το οποίο τους καθήλωνε σε μια διαρκή εξαθλίωση. Ειδικότερα, κάνοντας μια διάκριση ανάμεσα σε έναν “επιστημονικό” και σε έναν πιο “πρωτόγονο” δρόμο ανάπτυξης ενός κράτους, σχολιάζει ότι τα νεοσχηματισθέντα βαλκανικά κράτη ακολούθησαν το δεύτερο δρόμο, βαδίζοντας στα χνάρια της οθωμανικής κληρονομιάς -γεγονός που μπορεί περιγραφεί γλαφυρά από ένα λαϊκό ρητό: «οι τάφοι και οι άγχωνες είναι καλύτεροι δάσκαλοι από τα νέα ιδρύματα».¹⁹³

Μελετώντας βαθύτερα την κοινωνική οργάνωση των αλβανικών φυλών και το κοινοτικό σύστημα απόδοσης δικαιοσύνης το οποίο βασίζεται στην *βεντέτα*, ο Τούτσοβιτς παρατηρεί μια κατάσταση συνεχούς διαμάχης μεταξύ τους στον βαλκανικό χώρο. Με την επικράτηση της ανισομερούς ιδιοκτησίας της γης και κατ’ επέκταση την εξάπλωση του τσιφλικιού, της χρηματικής οικονομίας και των εμπορικών σχέσεων, οι αλβανικές φυλές είχαν πλέον απωλέσει την ενότητα και την ομοιογένειά τους. Όπως αρκετές φορές σημειώνει στο κείμενό του, τα βασικά συστατικά στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης των αλβανικών φύλων, η φυλετική οργάνωση και η βεντέτα χρησιμοποιούνται κατά κόρον ως επιχείρημα το οποίο τα κατατάσσει ως τον πολιτισμικά κατώτερο βαλκανικό λαό. Έναν λαό που βρίσκεται πολιτισμικά “αιώνες πίσω”, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Τούτσοβιτς εξάγοντας ωστόσο αυτό το συμπέρασμα από μια διαφορετική αφετηρία. Απέναντι στις κυρίαρχες ρατσιστικές συλλογιστικές, και από αντιμπεριαλιστική σκοπιά, ο Τούτσοβιτς επιμένει στην υλιστική του αντίληψη και σε μια ιδέα σταδίων κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης τα οποία ακολούθησε η εξέλιξη όλων των λαών, κατά την οποία ένα σύνολο ευνοϊκών συνθηκών ωθούν έναν συγκεκριμένο λαό σε ανάπτυξη, στα πλαίσια αυτής της ιστορικο-υλιστικής τροχιάς. Έτσι καταρρίπτει την ρατσιστική, ουσιοκρατική θεώρηση των Σέρβων εθνικιστών διανοουμένων, κατά τους οποίους ο “αλβανικός πρωτογονισμός” έχει την βάση του σε φυλετικά χαρακτηριστικά.¹⁹⁴ Ο ίδιος γράφει: «Η κοινωνική οργάνωση, οι μορφές κοινοτικής

193 Αυτόθι. Σελ. 21.

194 «Αλλά ο πρωτογονισμός και η υπανάπτυξη δεν είναι μέτρα της ικανότητας της πολιτιστικής ζωής και της ανάπτυξης γενικότερα, όπως υποτίθεται εύκολα στην πολιτική βιβλιογραφία της

ζωής συμβαδίζουν με τις οικονομικές αλλαγές. είναι αποτέλεσμα, σε καμία περίπτωση αιτία. Το πώς και πόσο γρήγορα η διαδικασία προσαρμογής των μορφών της κοινωνίας στις μορφές εργασίας και παραγωγής εξαρτάται από πολλούς άλλους ιστορικούς παράγοντες».¹⁹⁵ Συγκεκριμένα, παρουσιάζει το ζήτημα της βεντέτας ως ένα άμεσο αποτέλεσμα της μεταβατικής φάσης κατά την οποία βρίσκεται η αλβανική κοινωνική οργάνωση, κατά την οποία οι παλιές σχέσεις εξουσίας μετασχηματίζονται και αντικαθίστανται από νέες. Παραθέτοντας τον Ένγκελς, ο Τούτσοβιτς φωτίζει μια άλλη όψη της φυλετικής οργάνωσης, εκείνη της αταξικής κοινωνίας η οποία καταρρέει και “υποβαθμίζεται” με την έλευση της προοδευτικής ταξικής κοινωνίας, με την τελευταία να είναι – σύμφωνα με τον Ένγκελς – αυτή που εγκαινιάζει την “καθολική απληστία”, την “φιλαργυρία” και υπονομεύουν αρετές της κοινοτικής ζωής.¹⁹⁶ Εύστοχα αναλύει την σύνδεση της παραγωγής εθνικιστικής ιδεολογίας με την αποικιοκρατική πολιτική ενός κράτους: «Στις καπιταλιστικές χώρες αυτή η βιβλιογραφία είναι εξίσου παλιά με την καπιταλιστική πολιτική καταπίεσης. Όταν τα συμφέροντα των καπιταλιστικών τάξεων διέταξαν τα ευρωπαϊκά κράτη να ξεκινήσουν μια πολιτική αποικιακής καταπίεσης, η αγορά βιβλίων κατακλύστηκε από έργα όπως τα γραπτά σαν του Balkanicus ή του Βλάνταν».¹⁹⁷

Ο Τούτσοβιτς δεν παρέλειψε στο έργο του, εκτός από την ανάδειξη ορισμένων αρετών της αλβανικότητας, άρρηκτα συνδεδεμένων με την κοινοτική οργάνωση, όπως η τιμή, η φιλοξενία και η περηφάνια, να αποδομήσει τον ανυπόστατο ισχυρισμό του Balkanicus, κατά τον οποίο η αλβανική πνευματικότητα, ήταν τόσο υπανάπτυκτη που απέτυχε να υμνήσει ακόμα και ξακουστούς ήρωές της, όπως ο Σκεντέρμπεης, παραθέτοντας σχετικό αλβανικό τραγούδι το οποίο έμαθε κατά την παραμονή του στο Ελμπασάν.¹⁹⁸ Συχνό φαινόμενο δύο αντιμαχόμενων

ιμπεριαλιστικής αστικής τάξης. Διότι ακόμη κι αν κάποιοι λαοί, ευλογημένοι από ευνοϊκές ιστορικές συνθήκες που αναπτύχθηκαν ταχύτερα από άλλους, βρίσκονται στην κορυφή του πολιτισμένου κόσμου, ενώ άλλοι παραμένουν στην πρωτόγονη κατάσταση, όλα αυτά δεν δίνουν στους υποστηρικτές της καπιταλιστικής καταπιεστικής πολιτικής το δικαίωμα να οπισθοδρομικοί, αδύναμοι, ακαταμάχητοι λαοί ως πιο αδύναμη, πιο ανίκανη, κατώτερη φυλή, για να τους αρνηθεί κάθε πολιτιστική ικανότητα και να τους κηρύξει διαρκώς ανήλικους που έχουν ανάγκη την «πολιτιστική» τους κηδεμονία». βλ. Tucović, ο.π. σελ. 44 – 45.

195 Αυτόθι. σελ. 26

196 Αυτόθι. σελ. 23

197 Αυτόθι. σελ. 35 – 36.

198 Αυτόθι. σελ. 31.

εθνικισμών, αποτελούν οι αμφιβολίες σχετικά με την καταγωγή επιφανών εθνικών προσωπικοτήτων - “ηρώων”. Ο Balkanikus όπως γράφει ο Τούτσοβιτς, θεωρεί ότι η μαχητικότητα του Σκεντέρμπεη οφείλεται στην καταγωγή του από την σέρβικη Vojislava.¹⁹⁹ Ο Τούτσοβιτς αντίθετα, βασιζόμενος σε στοιχεία του ιστορικού Γιόβαν Τόμιτς, επισημαίνει ότι πολλές διακεκριμένες προσωπικότητες του σερβικού ξεσηκωμού του 1804, ήταν αλβανικής καταγωγής, ενώ σύμφωνα με πολλές έρευνες, όπως αναφέρει, το ίδιο ισχύει και για τον Καρατζόρτζε Πέτροβιτς.²⁰⁰

II. Η αυτονομία της Αλβανίας

Όπως είδαμε, στις αρχές του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου η εκστρατεία του σερβικού στρατού στις αλβανικές περιοχές απέκτησε, σε μεγάλο βαθμό, τον χαρακτήρα της καταστολής των εξεγέρσεων των αλβανικών πληθυσμών με αίτημα την αυτονομία. Συγκεκριμένα για το σερβικό κράτος, οι αυτονομιστικές κινήσεις των αλβανικών πληθυσμών ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σήμαιναν, αρχικά, την αποσταθεροποίηση της δεύτερης και συνεπώς την ήττα της στον δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο. Όταν όμως η αυτονομιστική κίνηση οδήγησε στην συγκρότηση ενός ανεξάρτητου εθνικού αλβανικού κράτους, αυτό αποτέλεσε ένα πλήγμα στις εδαφικές αξιώσεις του σερβικού κράτους, που ήταν η κατοχή και κυριαρχία των λιμανιών της Αδριατικής θάλασσας, και στις περιοχές του πρώην βίλαετιού του Κοσόβου οι οποίες κατοικούνταν από σερβόφωνο πληθυσμό κ.ά. Στο δεύτερο κεφάλαιο της μπροσούρας λοιπόν, με τίτλο, *Η αυτονομία της Αλβανίας*, ο Τούτσοβιτς αναλύει εις βάθος την αυτονόμηση της Αλβανίας καθώς και τις ρίζες της στην φεουδαρχική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά την άποψή του, η φεουδαρχική δομή του οθωμανικού τρόπου διοίκησης, είχε ως βασική συνέπεια την ύπαρξη πολυάριθμων περιοχών εντός της, οι οποίες λειτουργούσαν με ένα μεγάλο βαθμό αυτονομίας: «Όπως οι δουλοπάροικοι παρατάσσονται ο ένας μετά τον άλλο στο φεουδαρχικό οικονομικό σύστημα, ο ένας συνορεύει με τον άλλο, αλλά ο καθένας αντιπροσωπεύει μια ξεχωριστή μονάδα για τον εαυτό του και τον

199 Αυτόθι. σελ. 43.

200 Ιδρυτής της δυναστείας των Karađorđević και αρχηγός της σερβικής επανάστασης του 1804 – 1813 εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

οικονομικό οργανισμό, έτσι και στο φεουδαρχικό κράτος είναι υπάρχει κατά κάποιο τρόπο ένα είδος κράτους μέσα στο κράτος».²⁰¹

Το βασικό επιχείρημα του Τούτσοβιτς στο κεφάλαιο αυτό είναι ότι μια φεουδαρχική κρατική οργάνωση, είναι καταδικασμένη να μην μπορεί να εισχωρήσει αποτελεσματικά στις επιμέρους σχέσεις κυριαρχίας που αναπτύσσονται κατά τόπους της κρατικής επικράτειας. Οι συνιστώσες του κρατικού ελέγχου βρίσκονται σε εξωτερικές, “μηχανικές συνδέσεις” μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η βλάβη μιας από αυτές, να ακυρώνει την λειτουργία ολόκληρου του συστήματος. Το παραπάνω χαρακτηριστικό της οθωμανικής φεουδαρχικής διοίκησης, έδωσε την δυνατότητα σε πολλές περιοχές της Βαλκανικής χερσονήσου, να διοικούνται με ένα μεγάλο βαθμό αυτονομίας.²⁰² Πολλές περιοχές λοιπόν, κατά τον Τούτσοβιτς, διατηρούσαν μια “μηχανική” σύνδεση με την οθωμανική διοίκηση, η οποία περιοριζόταν σε στρατιωτικές και φορολογικές υποχρεώσεις. Αυτή η μηχανική σύνδεση παρείχε τη δυνατότητα διοίκησης σε έναν ντόπιο επικεφαλής, καθιστώντας τις περιοχές υπό την εποπτεία του ουσιαστικά αυτόνομες. Όπως παρατηρεί, στην Βαλκανική χερσόνησο, η εν λόγω αυτονομία περιοχών παρατηρούνταν στις ορεινές περιοχές της κεντρικής και Βόρειας Αλβανίας, στο ορεινό Μαυροβούνιο, αλλά και στις νοτιότερες ορεινές περιοχές (πχ. Της Πίνδου, του Ολύμπου). Χαρακτηριστικό λοιπόν των διάφορων απομονωμένων αλβανικών φυλών, ήταν ότι ο διοικητής τους, ήταν ουσιαστικά και ο αρχηγός της φυλής, φαινόμενο που διατηρήθηκε έως και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, και, πάνω στην εμπειρία αυτή, χτίστηκε το μετέπειτα κίνημα αυτονομίας της Αλβανίας: «Δεδομένου ότι κανένα κίνημα στην ιστορία δεν εμφανίστηκε έξω από τη δική τους ιστορία, τα αλβανικά κινήματα και οι φιλοδοξίες για αυτονομία στηρίχθηκαν επίσης στην ιστορία των αυτόνομων συνθηκών, δανείστηκαν τα αιτήματά τους και τα θεώρησαν ως ιδανικό».²⁰³ Η σταδιακή αποσάθρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδήγησε σε συγκεντροποίηση της διακυβέρνησης· η αυτονομία των φυλετικών αρχηγών περιορίστηκε και στην θέση τους διορίστηκαν διοικητές του οθωμανικού καθεστώτος. Αυτή η έντονη διοικητική αλλαγή στα μέσα του 19ου αιώνα σε συνδυασμό με την εθνική αφύπνιση της

201 Αυτόθι. σελ. 44 – 45.

202 Αυτόθι. σελ. 44 – 45.

203 Αυτόθι. σελ. 46.

Βαλκανικής χερσονήσου, αλλά και της μετανάστευσης αλβανικών πληθυσμών προς την Ιταλία και άλλες περιοχές, οδήγησε στην διαμόρφωση των βασικών αιτημάτων του αλβανικού αυτονομιστικού κινήματος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, ότι τα πρώτα αιτήματα που διαμορφώθηκαν από τον Αλβανικό Σύνδεσμο (Λίγκα) το 1878, αφορούσαν στην επαναφορά της αλβανικής διοικητικής ανεξαρτησίας, δηλαδή στον μη διορισμό από τον Σουλτάνο αξιωματούχων – διοικητών των αλβανικών περιοχών και φυσικά στην απαλλαγή από την φορολογία. Τα αιτήματα συνέπιπταν δηλαδή με τα φυλετικά προνόμια που ασκούσαν την τοπική αυτονομία σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση από τον 18ο αιώνα και πρωτίτερα, προσλαμβάνοντας, ωστόσο, σταδιακά μια νέα, νεωτερικού προσανατολισμού δυναμική εθνικής αυτονομίας απέναντι στην οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, η εθνοτική επανακωδικοποίηση των αιτημάτων αυτών ανεξαρτησίας του αλβανικού φυλετισμού, ο οποίος αδιαμφισβήτητα σήμαινε και εσωτερικές σχέσεις εκμετάλλευσης, αρθρωνόταν κατά κύριο λόγο από τις βόρειες απομονωμένες ορεινές αλβανικές περιοχές. Τα κατώτερα στρώματα, υπό την επιρροή των αρχηγών τους, θεωρούσαν το “νέο” οθωμανικό μοντέλο διοίκησης ως αιτία της εξαθλίωσης και, ενωμένοι με τους φυλετικούς αρχηγούς υιοθετούσαν το αίτημα της αποκατάστασης της φυλετικής οργάνωσης. Ταυτόχρονα, το αίτημα για κατάργηση της φορολογίας προωθούνταν αποκλειστικά από τους μπέηδες, οι οποίοι φιλοδοξούσαν να εγκαθιδρύσουν το δικό τους φορολογικό σύστημα προς ίδιον συμφέρον.²⁰⁴ Στην συμφωνία της Σκόδρας, του 1880, τα αιτήματα για αυτονομία που κυριάρχησαν, απέκτησαν τελικά έναν χαρακτηριστικά νεωτερικό χαρακτήρα, καθώς αρθρώθηκαν κυρίως από πληθυσμούς της Νότιας και της Κεντρικής Αλβανίας, οι οποίοι είχαν αποστασιοποιηθεί από το μοντέλο της φυλετικής οργάνωσης. Η συμφωνία κατάφερε την απόσυρση των οθωμανικών στρατευμάτων από μεγάλο μέρος των αλβανικών εδαφών, ενώ πέτυχε σε μεγάλο βαθμό την διοικητική αυτονομία της Αλβανίας. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Τούτσοβιτς αντιτιθέμενος ταυτόχρονα στην αφήγηση του σερβικού εθνικισμού που σκιαγραφούσε τον Αλβανικό λαό ως ανάξιο να συγκροτήσει ένα εθνικό κίνημα, οι επιδιώξεις της Συμφωνίας της Σκόδρας, «είναι πιο ριζοσπαστικές από τις απαιτήσεις των εξεγέρσεων του σερβικού λαού για αυτονομία το 1793 και το 1804, και από όλες τις σημαντικές απόψεις συμπίπτουν με

204 Αυτόθι. σελ. 49.

τις σερβικές απαιτήσεις που αποφασίστηκαν από τη Συνέλευση του Kragujevac την 1η Ιανουαρίου του κρίσιμου έτους 1813». ²⁰⁵ Ωστόσο, ο Τούτσοβιτς σε αυτό το σημείο, κάνει μια σημαντική παρατήρηση. Ενώ η Σερβική Επανάσταση διαχύθηκε στις εξαθλιωμένες αγροτικές μάζες, που όντας χριστιανικές, ήταν εναντιωμένες στους Οθωμανούς αξιωματούχους και σε “έντονη ταξική αντίθεση με τους Οθωμανούς Σπαχήδες”, στην περίπτωση της Αλβανίας, έχουμε ως φορείς του κινήματος ανώτερες τάξεις, καθώς οι μπέηδες ήταν εξισλαμισμένοι Αλβανοί. Κατά την άποψη του Τούτσοβιτς λοιπόν, η κοινή εθνοτική προέλευση των αλβανικών πληθυσμών και των αρχουσών τάξεων, υπερκέρασε τον μεταξύ τους ταξικό ανταγωνισμό, και αποτέλεσε τροχοπέδη στην διάχυση μιας επαναστατικής διαδικασίας εντός των φτωχών αγροτικών μαζών. Στο ίδιο μήκος κύματος, αυτό της διαίρεσης των καταπιεσμένων εντός των Βαλκανίων, κινήθηκαν οι σχέσεις μουσουλμάνων Αλβανών και χριστιανών στην περιοχή, καθώς η αρχική σύγκλιση μεταξύ τους, που έτεινε να εδραιωθεί μέσω της Λίγκας, ανακόπηκε από τα ουσιαστικά διαφορετικά συμφέροντα των βαλκανικών λαών και της Πύλης. Ο Τούτσοβιτς περιέγραψε αυτή τη συνθήκη ως τον εγκλωβισμό της Αλβανίας ανάμεσα στο σφυρί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το αμόνι και των βαλκανικών εθνικισμών. Στο πρώτο συνέβαλαν ορισμένες κινήσεις της Σερβίας και του Μαυροβουνίου ενάντια σε χωριά αλβανικών πληθυσμών. Τελικά η Λίγκα κατεστάλη βίαια από την Πύλη το 1881.

Στην δεύτερη υποενότητα του κεφαλαίου αυτού, ο Τούτσοβιτς προσεγγίζει σε βάθος το ζήτημα της εθνικής ενότητας ως προαπαιτούμενο για την διάχυση ενός κινήματος αυτονομίας και απόσχισης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στα πλαίσια της συγκρότησης μιας κοινής εθνικής ταυτότητας. Το ουσιαστικό “χάσμα” εντοπίζεται όπως είδαμε και παραπάνω, ανάμεσα στους κατοίκους του Βορρά και του Νότου, με κυρίαρχες τις φυλές των Γκέγκηδων και των Τόσκηδων, αντίστοιχα. Για τον Τούτσοβιτς, η άνιση κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των δύο αυτών φυλετικών ομάδων, αποτυπώνεται ως ένα χάσμα εντός του κινήματος για την αυτονομία, το οποίο οφείλει να γεφυρωθεί. Ακολουθώντας τα θεωρητικά χνάρια του αυστρομαρξιστή Όττο Μπάουερ, ο Τούτσοβιτς θέτει ως προϋπόθεση για την συγκρότηση της αλβανικής εθνικής ταυτότητας, μια “κοινή πολιτιστική ζωή”.

205 Αυτόθι.

Προκειμένου να επιτευχθεί λοιπόν η πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ώσμωση των διαφορετικών αλβανικών φύλων, θα πρέπει το παραδοσιακό μοντέλο του απομονωτισμού της φυλετικής οργάνωσης να εγκαταλειφθεί: «Αντίστοιχα, οι διαφορές στη γλώσσα και τη θρησκεία, στις πολιτικές επιδιώξεις και επιρροές κ.λπ. αντικατοπτρίζουν την αποξένωση των φυλών και την έλλειψη αμοιβαιότητας και συναναστροφής στην αλβανική ζωή».²⁰⁶

Παρά το ζήτημα του πολιτισμικού και εθνοτικού χάσματος όμως, ο Τούτσοβιτς, αντιμετωπίζει την εξέλιξη του αιτήματος της αυτονομίας υλιστικά· αυτό το χάσμα λοιπόν, είναι για τον συγγραφέα ένα στάδιο ωρίμανσης της ίδιας της ιδέας της αυτονομίας. Στο σημείο αυτό ο Τούτσοβιτς διατυπώνει ένα αιχμηρό αντεπιχείρημα στις εθνοφυλετικές προσεγγίσεις όσον αφορά στην εθνική υπόσταση ενός λαού. Απέναντι στο “πρόβλημα” της εθνικής συγκρότησης της Αλβανίας και την άρνηση της δυνατότητας αυτής σε μια ρατσιστική βάση από την σέρβικη κυριαρχία, αντιτάσσει τα εξής: «Πάνω απ' όλα, πρέπει να συγκρουστεί με ένα ψευδο-επιστημονικό ισχυρισμό που μας έχει σερβιριστεί εκατοντάδες φορές από την εκστρατεία του σερβικού στρατού στην Αλβανία [...] Τα στοιχεία που κάνουν ένα έθνος έθνος και τους παράγοντες που καθορίζουν τις προϋποθέσεις για μια κοινή κρατική ζωή, κανένας σοβαρός άνθρωπος δεν μπορεί να τα ανακαλύψει μετρώντας κρανία ή διεξάγοντας φυλετική έρευνα, καθορίζονται από την ιστορία και την κοινωνικοποίηση. Πρέπει κανείς να μελετήσει τη ζωή των ανθρώπων ανατέμνοντας τους κοινωνικούς θεσμούς και τις σχέσεις τους!»²⁰⁷

III. Ο αγώνας για κυριαρχία στην Μεσόγειο

Στο τρίτο κεφάλαιο της προσούρας, ο Τούτσοβιτς προχωρά σε μια ανάλυση του ανταγωνισμού γύρω από την κυριαρχία στην Μεσόγειο, και κατ' επέκτασιν στην Αδριατική θάλασσα, μέσα από την ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού. Κατά τον 14ο αιώνα, τα σημαντικότερα λιμάνια της Αδριατικής βρίσκονταν υπό την κυριαρχία των αναπτυγμένων εμπορικών κρατών της Ιταλίας (Δημοκρατία της Βενετίας, Δημοκρατίας της Πίζας, κ.ά.)· η Μεσόγειος και συνεπώς η Αδριατική, αποτελούσε

206 Αυτόθι. σελ. 51.

207 Αυτόθι. σελ. 52.

τον βασικό εμπορικό σύνδεσμο Δύσης και Ανατολής. Ουσιαστικά τα “αδιάσειστα” επιχειρήματα του σερβικού αλυτρωτισμού βασιζόταν αφενός ενάντια στην οθωμανική κατάκτηση των εδαφών του μεσαιωνικού βασιλείου, που σήμανε και το τέλος του, και αφετέρου, στην “σερβικότητα” της περιοχής του Κοσόβου, αλλά και των ακτών της Αδριατικής. Στην συγκεκριμένη ενότητα λοιπόν, ο Τούτσοβιτς αφηγείται την μετάβαση από τον πρώιμο εμπορικό καπιταλισμό, κυρίαρχοι του οποίου αρχικά στην περιοχή της Αδριατικής ήταν οι ιταλικές δημοκρατίες, προς το καθεστώς της αποικιοκρατίας, και την μετατόπιση του κέντρου βάρους των εμπορικών θαλάσσιων δρόμων και των αγορών προς τον Ατλαντικό, κάτι που «στερεί πλέον από την Μεσόγειο την παγκόσμια βαρύτητά της».²⁰⁸ Η εμπορική σημασία της Μεσογείου, επανήλθε με την διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ (1856) και την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών από την Κεντρική Ευρώπη προς την Ασία. Λαμβάνοντας υπόψη τις περιγραφές του Τούτσοβιτς για την ιμπεριαλιστική επέκταση αλλά και τους ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων για κυριαρχία στην Μεσόγειο, αξίζει να παρατηρήσουμε δύο σημεία: πρώτον, ο ανταγωνισμός για την Μεσόγειο, κατανοείται και αναλύεται από τον Τούτσοβιτς υπό το πρίσμα του Ανατολικού ζητήματος. Δεύτερον, ο Σέρβος συγγραφέας έχει επαρκή εποπτεία της “παγκοσμιότητας” των καπιταλιστικών σχέσεων, καθώς το δυτικό κεφάλαιο αρχίζει να εξαπλώνεται εκ νέου δυναμικά στην Ασία και την Αφρική, λίγες μόλις δεκαετίες πριν συγγράψει την εν λόγω μπροσούρα. Ταυτόχρονα, όμως, ο Τούτσοβιτς παρατηρεί το εύθραυστο των νέων διεθνών αγορών και την επικινδυνότητα που φέρει για τα νεοσύστατα κράτη η ιμπεριαλιστική εξάπλωση. Τις παραπάνω παρατηρήσεις, συμπυκνώνει το παρακάτω απόσπασμα:

«Τα κολοσσιαία σχέδια για την επέκταση των σιδηροδρόμων από την Ευρώπη, μέσω της Εγγύς Ανατολής, ανατολικότερα όχι μόνο περιόρισαν τα οικονομικά συμφέροντα των ενδιαφερόμενων κρατών, αλλά απείλησαν επίσης να αλλάξουν την πολιτική ισορροπία δυνάμεων και επιρροής στην Ασία. Ο σιδηρόδρομος της Βαγδάτης, για παράδειγμα, που τώρα αμφισβητείται μεταξύ Γερμανίας και Αγγλίας, έχει περιγραφεί από έναν συγγραφέα ως “Άξονας γύρω από τον οποίο λαμβάνει χώρα η πολιτική ζωή της Ευρώπης”. Κάθε αλλαγή γίνεται κίνδυνος για τα αποκτηθέντα αγαθά, παράλληλα βέβαια αναπτύσσεται το συμφέρον

208 Αυτόθι. σελ. 65 – 66.

της ιμπεριαλιστικής Ευρώπης, και το ενδιαφέρον της ακόμα και για την παραμικρή αλλαγή στην περιοχή αυτή».²⁰⁹

Ο Τούτσοβιτς στην επόμενη ενότητα, προχωράει σε μια καθοριστική συνιστώσα του πολιτικού παρόντος και μέλλοντος του αλβανικού κράτους: την διείσδυση δύο μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας. Η Μεσόγειος μπορεί λοιπόν να είχε χάσει την βαρύτητα που είχε ως προς το ρόλο της στο παγκόσμιο εμπόριο, ωστόσο το τμήμα της Αδριατικής, και γενικότερα το δυτικό τμήμα της Βαλκανικής χερσονήσου, παρέμεινε πεδίο ανταγωνισμού για τις κυρίαρχες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της περιοχής.²¹⁰ Μέσα από την ανάλυση του εν λόγω ανταγωνισμού, εντοπίζεται εδώ μια αμφίσημη σχέση: αφενός, οι δύο Δυνάμεις, ως μέλη της Τριπλής Συμμαχίας, αγωνίζονται να κρατήσουν εκτός της κυριαρχίας της Αδριατικής και των βαλκανικών ακτών μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις όπως η Βρετανία και η Ρωσία, αφετέρου υφίσταται και ένας ανταγωνισμός μεταξύ τους σχετικά με την κατανομή των σφαιρών επιρροής. Όσον αφορά στην πολιτική της Αλβανίας, ο ανταγωνισμός αυτός αποτελεί μια συνεχή σύγκρουση: «Καθώς οι διπλωμάτες και των δύο κρατών ανταλλάσσουν διακηρύξεις “πλήρους συμφωνίας” και “αμοιβαίας εμπιστοσύνης”, οι πράκτορες τους αλληλοσκοτώνονται, πολεμώντας για κάθε σχολείο, επισκοπή, χωριό, τόπο εκμετάλλευσης και επιρροής».²¹¹ Εν προκειμένω, και οι δύο Δυνάμεις, για διαφορετικούς λόγους η καθεμία, επικέντρωσαν την αποικιακή τους πολιτική στην περιοχή των Βαλκανίων. Η Αυστροουγγαρία, είχε ήδη από τον 19ο αιώνα, κάνει σαφείς τις αποικιοκρατικές της βλέψεις στα Βαλκάνια και είχε κατοχυρώσει την επιρροή της, ενώ ταυτόχρονα στις αρχές του ίδιου αιώνα, είχε υπό την κατοχή της μεγάλο μέρος ιταλικών εδαφών. Όπως γράφει ο Τούτσοβιτς, οι ηγεμόνες της Αυστροουγγαρίας διατηρούσαν την άποψη ότι τα βαλκανικά εδάφη, ήταν “προορισμένα να γίνουν αποικίες της αυτοκρατορίας”, ενώ “η Θεσσαλονίκη θεωρούνταν όλο και περισσότερο ως το νότιο λιμάνι της μοναρχίας”. Μέρος της εν λόγω αποικιακής πολιτικής, ήταν και οι προσπάθειες μεταρρυθμίσεων στην Μακεδονία, καθώς και τα σχέδια για κατασκευή σιδηροδρομικών δικτύων στην Σερβία, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Τούτσοβιτς. Παράλληλα, η ταχεία ανάπτυξη της Ιταλίας και η ανάδειξη της σε

209 Αυτόθι., σελ. 67.

210 Αυτόθι. Σελ. 68.

211 Αυτόθι. σελ. 69.

υπολογίσιμη δύναμη της Αδριατικής με εξίσου επεκτατικές αξιώσεις στα δυτικά παράλια των Βαλκανίων, εγκαινίασε ουσιαστικά τον “ένδοσυμμαχικό” ανταγωνισμό, με την Αυστροουγγαρία να ελέγχει – ήδη από το συνέδριο του Βερολίνου – την περιοχή της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, και την Ιταλία να “ανταποκρίνεται στις συμμαχικές φιλοδοξίες”. Έπειτα από αλλεπάλληλες ήττες κατά τις απόπειρες αποικιακής επέκτασης της Ιταλίας στις βόρειες αφρικανικές ακτές, η Ιταλία επικεντρώθηκε στην προσπάθεια κατοχύρωσης της κυριαρχίας της Αδριατικής και των βαλκανικών περιοχών, εντάσσοντας αρχικά, στο “αποικιακό της πρόγραμμα” την περιοχή του Μαυροβουνίου και έπειτα κομβικές συνιστώσες των εμπορικών δικτύων.²¹² Ο Τούτσοβιτς προσπαθεί να τονίσει την δύναμη της διεύθυνσης του αποικιοκρατικού κεφαλαίου σε μια αγροτική περιοχή, αντιπαραβάλλοντας την υποτέλειά στην οποία υποβάλλει έναν λαό με αυτήν της οθωμανικής κατοχής, και γράφοντας: «Οι ήρωες του Μαυροβουνίου, που δεν μπόρεσαν καν να διωχθούν από τις οροσειρές τους από τους Τούρκους, υπέκυψαν στη δύναμη του κεφαλαίου και έτσι σήμερα εργάζονται στα αμερικανικά ορυχεία για τις ιταλικές καπιταλιστικές εταιρείες και τους Μαυροβούνιους υποτελείς τους».²¹³

Η συνεχής ιμπεριαλιστική σύγκρουση για επικράτηση στην Αλβανία λοιπόν, κατέληξε σε διπλωματική διευθέτηση των σφαιρών επιρροής: η Αυστροουγγαρία θα επικεντρωνόταν στο βόρειο τμήμα της Αλβανίας και η Ιταλία στο νότιο. Ωστόσο, σύμφωνα με το πώς είχε διαμορφωθεί το εδαφικό ζήτημα των Βαλκανίων έως και τις αρχές του 20ου αιώνα, κατά το οποίο η έξοδος προς την Αδριατική είχε αποκλειστεί για τα νεοσύστατα Βαλκανικά κράτη, κεντρικό επίδικο της πολιτικής των δύο δυνάμεων ήταν πλέον η αυτονομία της Αλβανίας, ως μια “ανοιχτή πόρτα, για την υλοποίηση της παλιάς βαλκανικής τους πολιτικής”.²¹⁴

Γιατί όμως ήταν η κυριαρχία στην Αδριατική τόσο σημαντική για τους βαλκανικούς λαούς; Ο Τούτσοβιτς στο τελευταίο μέρος του τρίτου κεφαλαίου, επιχειρεί να απαντήσει στο εν λόγω ερώτημα. Όπως ήδη αναφέραμε, ο ίδιος έβλεπε τον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Βαλκανική χερσόνησο, ως ένα

212 Κατάληψη λιμανιού Μπαρ. Ο Τούτσοβιτς αναφέρεται στην ναυτιλία της Λίμνης Skadarsee (στην Σκόδρα), την σιδηροδρομική γραμμή Μπαρ - Βιρπαζάρ, και το μονοπώλιο του καπνού.

213 Αυτόθι, σελ. 71

214 Αυτόθι, σελ. 72

αδιάσπαστο μέρος του Ανατολικού ζητήματος, το οποίο περιελάμβανε σαφώς και βρισκόταν σε άμεση αλληλεπίδραση με τον σχηματισμό των βαλκανικών εθνικών κρατών. Η παραπάνω άποψη, όπως ο ίδιος γράφει, ήταν ήδη τον καιρό της συγγραφής της μπροσούρας του, διαδεδομένη στα Βαλκάνια· ο βαθμός όμως της επιρροής που ασκούσαν οι εμπορικές σχέσεις Ανατολής – Δύσης, βάση των οποίων αποτελούσε η Αδριατική, δεν λαμβανόταν, κατά την άποψή του, υπόψη στις γεωπολιτικές αναλύσεις που αφορούσαν στην περιοχή.²¹⁵ Σε αυτό το σημείο, ο Τούτσοβιτς, επιχειρεί λοιπόν μια ιστορική ανάλυση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της περιοχής, από τα μεσαιωνικά λιμάνια των δυτικών ακτών της Βαλκανικής χερσονήσου, έως και τις μέρες κατά τις οποίες ο ίδιος γράφει. Σε αυτό το σημείο, αναφέρει την σημασία που τα εμπορικά λιμάνια των δυτικών ακτών και οι χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι που ξεκινούσαν από αυτά, είχαν για την πολιτική ζωή του σερβικού λαού, καθώς και ότι η εμπορική ανταλλαγή αυτή “διέγειραν την φαντασία των λαϊκών ποιητών”. Οι ακτές της Αδριατικής, οι περιοχές που βρίσκονταν “στα δυτικά σύνορα της εθνογραφικής μας²¹⁶ επέκτασης”, διατηρούσαν και την πιο ζωντανή πολιτική ζωή, συμπέρασμα το οποίο, όπως γράφει ο συγγραφέας, δεν προκύπτει μεν από αρχειακές πηγές, αλλά μπορεί εύκολα να εξαχθεί και “από τον απλό λαό”.

IV. Σερβία και Αλβανία

Στο τελευταίο και πιο σημαντικό κεφάλαιο του έργου του Τούτσοβιτς, αναλύεται σε βάθος, όπως αναφέραμε στην εισαγωγή, η επεκτατική πολιτική του σερβικού κράτους τοποθετημένη εντός ενός πλαισίου αποικιοκρατικού πολέμου και αναλύεται η εκστρατεία στην Αλβανία και παρουσιάζεται η βασικότερη συνιστώσα της πολιτικής ατζέντας της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας σχετικά με την ενοποίηση των βαλκανικών λαών σε μια Αμεσοδημοκρατική Βαλκανική Ομοσπονδία.

Κατακτητικές τάσεις της μπουρζουαζίας μας

215 Αυτόθι. σελ. 75 – 76.

216 Εννοεί του σερβικού στοιχείου.

Ο Τούτσοβιτς ξεκινάει με μια δεύτερη βασική θέση των θεωρητικών αντιπάλων του, του Balcanicus και του Βλάνταν, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η Ιταλία και η Αυστροουγγαρία ενδιαφέρονται για την αυτονομία της Αλβανίας, μόνο προς όφελός τους και όχι προς όφελος του αλβανικού λαού.²¹⁷ Ο συγγραφέας σκιαγραφεί την θέση αυτή ως εντελώς παράδοξη. Το παράλογο για τον ίδιο, έγκειται στο πώς είναι δυνατόν κανείς να τάσσεται ενάντια στην κατακτητική πολιτική δύο κρατών (εν προκειμένω της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας), και να υπερασπίζεται ταυτόχρονα την κατακτητική πολιτική του σερβικού κράτους. Ουσιαστικά, αμέσως μετά “αποκαλύπτει” το πολιτικό σκεπτικό των Σέρβων εθνικιστών: «εφόσον είναι προδιαγεγραμμένο για την Αλβανία να υποδουλωθεί, είναι προτιμότερο ο κατακτητής να είναι η Σερβία, παρά οι δύο μεγάλες δυνάμεις».²¹⁸ Η επιχειρηματολογία του Πρότιτς βασίζεται στο ότι ο σερβικός λαός ήδη κατοικεί σε διαφορετικές διοικητικές μονάδες της Αυστροουγγαρίας, γεγονός που κατά την άποψή του υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο και ο αλβανικός λαός θα μπορούσε επίσης να περάσει κάτω από την σερβική κυριαρχία· ο Τζόρτζεβιτς μάλιστα πρότεινε η Αλβανία να διαμοιραστεί με την βοήθεια των ευρωπαϊκών δυνάμεων ανάμεσα στην Σερβία, την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο. Για τον Τούτσοβιτς όμως, είναι προφανής η ιμπεριαλιστική πολιτική των δύο Δυνάμεων (Αυστροουγγαρία και Ιταλία) στην περιοχή της Αλβανίας· η παρουσίαση δε των Μεγάλων Δυνάμεων ως αν αυτές να ήταν πολιτικοί “προστάτες” είναι, κατά την άποψή του, γνωστό πλέον πως πρόκειται για ένα “πολιτικό ψέμα”, ενώ η εμπλοκή τους κόστισε στους βαλκανικούς λαούς, κατά τους αγώνες για την ανεξαρτησία τους, περισσότερα θύματα. Αποσιωπούν λοιπόν οι κύριοι εκπρόσωποι της σερβικής κυρίαρχης αφήγησης, το πιο βασικό στοιχείο της γεωπολιτικής συνθήκης της εποχής, ενώ ταυτόχρονα εκφράζουν ακόμα την προσδοκία μιας βαλκανικής αστικής τάξης από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις να ωφεληθούν αυτές τα βαλκανικά κράτη εδαφικά. Ο Τούτσοβιτς γράφει:

«Η σερβική αστική τάξη, που διακήρυξε αυτή την πολιτική, σηκώνει τώρα για πρώτη φορά το πέπλο από το πρόσωπο του σερβικού λαού ενός υποτιθέμενου καταπιεσμένου έθνους που αγωνίζεται για την απελευθέρωσή του. Στην αστική μας τάξη, οι μνήμες των προηγούμενων ιδανικών της ελευθερίας, της ισότητας και της

217 Αυτόθι. σελ. 78 – 79.

218 Αυτόθι. σελ. 78.

αδελφοσύνης έχουν ξεθωριάσει. μαζί της εξαφανίστηκε και η ικανότητα να εκτιμούν τις φιλοδοξίες του λαού για ελευθερία».

Η πολιτική μεταστροφή του σερβικού κράτους που παρατηρεί ο Τούτσοβιτς, η οποία το οδηγεί σε έναν κατακτητικό πόλεμο με “έναν πεινασμένο στρατό” και μια αστική τάξη που “διατρέχει τον κίνδυνο να στραγγαλιστεί από τους ισχυρότερους”²¹⁹ είναι αποτέλεσμα της εξάπλωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η οικονομία της Σερβίας έχει μπει στην τροχιά της αναζήτησης καπιταλιστικού κέρδους, ενώ το κράτος έχει αποκτήσει έναν “στρατιωτικό – γραφειοκρατικό” χαρακτήρα, μετασχηματισμοί οι οποίοι εγγενώς αντανakλώνται αφενός ως μια εσωτερική πολιτική απόρροια του οξυμένου ταξικού ανταγωνισμού και του “πολιτικού διαμελισμού”, αφετέρου σε μια εξωτερική πολιτική που στοχεύει στην εξάπλωση της επικράτειας, και κατά συνέπεια στην καταπίεση άλλων λαών. Είναι ένα πολιτικό στοίχημα για την σοσιαλδημοκρατία λοιπόν, σύμφωνα με τον Τούτσοβιτς να αποκαλύψει την πραγματική φύση των εθνικών ιδεών της αστικής τάξης, την τάση της δηλαδή να υποδουλώσει τόσο εσωτερικά την προλεταριακή κοινωνική τάξη, όσο εξωτερικά να υποτάξει έναν γειτονικό λαό, αρνούμενη το δικαίωμα σε αυτόν για εθνική αυτοδιάθεση. Πρόκειται λοιπόν για μια δομική σύγκρουση της σοσιαλδημοκρατίας και της αστικής τάξης ως προς το εθνικό ζήτημα: «δεδομένου ότι το προλεταριάτο είναι η μόνη κοινωνική τάξη σε ένα κράτος που δεν μπορεί να αγωνιστεί για την απελευθέρωση από το ταξικό σύστημα χωρίς να απελευθερώσει την κοινωνία στο σύνολό της, η σοσιαλδημοκρατία δεν μπορεί να αντιπροσωπεύει την ελευθερία του λαού της χωρίς να υπερασπιστεί την εφαρμογή της εθνικής απελευθέρωσης όλων των άλλων λαών».²²⁰ Αυτή η άποψη πλαισιώνεται συνολικότερα από το αντιπολεμικό πρόταγμα της σοσιαλδημοκρατίας, και συγκεκριμένα του Τούτσοβιτς και της σέρβικης σοσιαλδημοκρατίας ενάντια στον αιματηρό κατακτητικό πόλεμο ενάντια στην Αλβανία. Οι στρατιωτικές εκστρατείες και η στρατιωτικοποίηση του κράτους, ωθούν τον σέρβικο λαό σε μεγάλες θυσίες, και την οικονομία της χώρας σε συνεχή κρίση. «Γ' αυτό η σοσιαλδημοκρατία - ως ο μόνος αποφασιστικός αντίπαλος της πολιτικής καταστολής, που είναι η πηγή κάθε κακού - δεν μπορεί να αφήσει να περάσει απαρατήρητη η στιγμή που οι κυβερνώντες μας κύκλοι έφτασαν στην ξένη γη και στην ξένη ελευθερία, όταν οι

219 Εννοούνται εδώ οι Μεγάλες Δυνάμεις.

220 Αυτόθι. σελ. 82.

πρώην κήρυκες της εθνικής απελευθέρωσης, άρπαξαν τα λάβαρα της εθνικής υποτέλειας, και τα συμφέροντα του κεφαλαίου κατέκλυσαν τα συμφέροντα του έθνους. Πρέπει συνεχώς να εφιστά την προσοχή στην άρρηκτη σύνδεση μεταξύ των καταπιεστικών πολιτικών της αστικής τάξης και των σοβαρών συνεπειών και των θυμάτων των οποίων το τέλος δεν φαίνεται να έρχεται...»²²¹

Η πρόσβαση στην θάλασσα

Στο κεφάλαιο αυτό ο Τούτσοβιτς κάνει μια εκτενή ανάλυση της σερβικής οικονομίας, πιστός στην υλιστική του προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία εξηγεί την επιλογή του σερβικού κράτους να εμπλακεί σε μια εκστρατεία στα δυτικά της, με βασικό στόχο την απόκτηση πρόσβασης στην Αδριατική θάλασσα. Σύμφωνα λοιπόν με την ανάλυση αυτή, η φιλοδοξία της σερβικής κυβέρνησης βασιζόταν σε ένα εκσυγχρονιστικό και εκβιομηχανιστικό αίτημα της κατά βάση αγροτικής οικονομίας και ως μέσο επίτευξης αυτού, επιδίωκε την εξασφάλιση του εξαγωγικού της εμπορίου αποτινάσσοντας την σχέση εξάρτησης με την Αυστροουγγαρία. Όπως σημειώνει ο Τούτσοβιτς, το αίτημα αυτό προερχόταν τόσο από την αστική τάξη, όσο και από τις αγροτικές μάζες, καθώς η περιφερειακή οικονομία της Σερβίας προσπαθούσε να ορθοποδήσει από τον πρόσφατο τελωνειακό πόλεμο τον οποίον είχε διεξάγει εναντίον της η αψβουργική μοναρχία.²²² Σε παρόμοια μοίρα με τα

221 Αυτόθι. σελ. 83 – 84.

222 Ο γνωστός ως “πόλεμος των χοίρων”, την περίοδο 1906 – 1908 είναι ο τελωνειακός πόλεμος ανάμεσα στην Αψβουργική μοναρχία και την Σερβία, κατά την οποία η πρώτη επέβαλε τελωνειακό αποκλεισμό στις εξαγωγές του σερβικού χοιρινού, βασικού εξαγωγικού προϊόντος της κατά βάση αγροτικής και κτηνοτροφικής σερβικής οικονομίας. Η Σερβία άρχισε να εργάζεται για τη δημιουργία τελωνειακής ένωσης με τη Βουλγαρία (1905) και να διαπραγματεύεται με άλλες ευρωπαϊκές χώρες για δάνεια και αγορά όπλων (1906). Δεν ήταν αποδεκτό να αποκλειστεί η Διτή Μοναρχία από αυτές τις δεσμεύσεις, γι' αυτό κατέφυγε στο καθιερωμένο μέτρο του κλεισίματος των συνόρων της για την εισαγωγή και μεταφορά αγροτικών προϊόντων από τη Σερβία. Αλλά αυτή τη φορά, το Βελιγράδι απάντησε: εισήγαγε νέους, σημαντικά υψηλότερους τελωνειακούς δασμούς στα αυστρουγγρικά αγαθά. Έτσι ξεκίνησε ο «τελωνειακός πόλεμος» (1906-1911) μεταξύ Σερβίας και Αυστροουγγαρίας, που είχε τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά αίτια και που συνόψιζε όλες τις αντιφάσεις που είχαν συσσωρευτεί μεταξύ των δύο αυτών χωρών. Αν και η σύγκρουση προκάλεσε αρχικά οικονομική κρίση στη Σερβία, μετά από λίγα χρόνια ενθάρρυνε τη μερική ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας, η οποία προσπάθησε να αντισταθμίσει την έλλειψη εισαγόμενων προϊόντων. Καθώς η Σερβία πέτυχε στη συνέχεια να διαφοροποιήσει την προσφορά της για εξαγωγές και να συνάψει μια σειρά συμφωνιών με άλλες χώρες, όχι μόνο μετριάστηκαν οι συνέπειες της σύγκρουσης, αλλά ο αποκλεισμός σχεδόν έσπασε. Ο τελωνειακός πόλεμος έληξε με την έναρξη ισχύος της νέας εμπορικής συμφωνίας Αυστρο-Σερβίας, η οποία καθιέρωσε την αποκοπή του οικονομικού “ομφάλιου λώρου” μεταξύ των δύο χωρών. Βλ. Jadžić, ο.π. σελ. 3.

υπόλοιπα νεοσύστατα Βαλκανικά κράτη, το σερβικό κράτος αντιμετώπιζε ένα διογκωμένο χρέος το οποίο, τροφοδοτώντας αλληπάλληλες κρίσεις και νέους κύκλους δανεισμού, καθήλωνε την οικονομία σε μόνιμη σχέση εξάρτησης²²³ - πρωτίστως από την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Ταυτόχρονα, η καταφυγή της αστικής τάξης στην αύξηση της φορολογίας, δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί από μια αγροτική τάξη, οι τιμές των παραγόμενων προϊόντων της οποίας παρέμεναν χαμηλές, λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικότητας στην διεθνή αγορά και της μειωμένης εξαγωγικής δυνατότητας. Οι αγροτικές μάζες επομένως για τους λόγους αυτούς, αποτελώντας κατά τον Τούτσοβιτς και την εκλογική βάση της σερβικής κυβέρνησης, ασπάστηκαν τις “τρελές εθνικές ιδέες”, ελπίζοντας σε μια “απελευθέρωση της Σερβίας από την οικονομική εξάρτηση από την Αυστροουγγαρία και την ελεύθερη πρόσβαση στην θάλασσα.”²²⁴ Παρακάτω, ο Τούτσοβιτς συνδέει πολύ εύστοχα την πολεμική εκστρατεία με την οικονομική συνθήκη χρέους στην οποία βρισκόταν το σερβικό κράτος, που διαμορφώνει μια “ανώμαλη” τροχιά καπιταλιστικής ανάπτυξης: «Το υψηλό εθνικό χρέος υπήρχε πριν ακόμη γίνουν εργασίες για τη δημιουργία παραγωγικών δυνάμεων που θα διευκόλυναν την πληρωμή αυτού του εθνικού χρέους. Πρώτα μπήκε στη γη μια φονική μηχανή, μετά μια μηχανή εργασίας». Ωστόσο, στα πλαίσια αυτής της “ανώμαλης” και παράδοξης ανάπτυξης, κατά την οποία το σερβικό κράτος είναι εγκλωβισμένο σε φαύλο κύκλο δανεισμού και υπέρογκων εξόδων για στρατιωτικές δαπάνες, η ίδια η αύξηση των εξαγωγών από μόνη της και η ανισομερής σχέση της με τις εισαγωγές, παράγει ένα ακόμα αδιέξοδο ως προς την καπιταλιστική παραγωγή της χώρας: «Η ισχυρότερη αύξηση των εξαγωγών από τις εισαγωγές δεν αντανάκλασε καμία περίπτωση την ανάπτυξη της παραγωγής της χώρας μέσω της ανάπτυξης των πολιτιστικών αναγκών του λαού, αλλά, στην πραγματικότητα, μια τεχνητή αύξηση των εξαγωγών σε βάρος της ικανότητας του λαού να καλύψει τις βιοτικές του ανάγκες».²²⁵ Ο κάθε παραγωγός ξεχωριστά και η οικογένειά του, σύμφωνα με τον Τούτσοβιτς, πλήττονται βάνανυσα, αφού για να καλύψουν τις φορολογικές

223 Ο βαθμός εξάρτησης και η θέση των αναδυόμενων βαλκανικών καπιταλισμών στον διεθνή καταμερισμό, δεν είναι ομογενής και δεν εξαρτώνται μόνο από το δημοσιονομικό χρέος που τα βαλκανικά κράτη διατηρούσαν από την ίδρυσή τους. Μπορεί κανείς να μελετήσει την σχέση περιφερειακών καπιταλισμών με την εδαφική επέκταση μέσω ιμπεριαλιστικών εκστρατειών.

224 Tucović, ο.π. σελ. 86.

225 Αυτόθι. σελ. 89.

οφειλές τους αναγκάζονται να ξεπουλήσουν τα τρόφιμα και τα μέσα παραγωγής τους σε εξευτελιστικές τιμές. Επιπλέον, η κατάσταση αυτή αποδυναμώνει την παραγωγική δύναμη ολόκληρης της χώρας, καθώς τα μέσα της οικονομικής ανάπτυξης απαλλοτριώνονται και γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το ξένο κεφάλαιο, ενώ και η αύξηση των φορολογικών συντελεστών δεν μπορεί να αναπληρώσει τη γενική απώλεια κρατικών εσόδων λόγω της φθίνουσας δυναμικής της εθνικής οικονομίας, πολύ περισσότερο της υλικής και ειδικά αγροτικής παραγωγικής της βάσης. Σε αυτή την απελπιστική κατάσταση, η σερβική αστική τάξη προσπάθησε να κατασκευάσει ορισμένες τεχνητές συνθήκες ανάπτυξης της εγχώριας βιομηχανίας υψώνοντας ένα “δασμολογικό τείχος” και εγκαθιδρύοντας ένα μηχανισμό “προστατευτικών τιμολογίων”, προσπαθώντας να ρυθμίσει έτσι το συσχετισμό δύναμης μεταξύ του εγχώριου και του διεθνούς κεφαλαίου. Το οικονομικό αυτό σύστημα εισροής ξένων κεφαλαίων και αύξησης της εγχώριας παραγωγής επιβάλλει ένα καθεστώς εσωτερικής εκμετάλλευσης των ανθρώπων, κυρίως των προλεταριακών και άλλων λαϊκών μαζών, με υψηλές τιμές σε όλα τα προϊόντα που μειώνουν την αγοραστική δύναμή τους, μεγάλη διαφορά μεταξύ ονομαστικών και πραγματικών μισθών, και μονοπωλιακά υπερκέρδη που εμποδίζουν την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας προς όφελός τους.

Αναλύοντας λοιπόν τους εσωτερικούς όρους και τα όρια της καπιταλιστικής ανάπτυξης εντός της Σερβίας, ο Τούτσοβιτς επιχειρεί να εξηγήσει τα αίτια της σερβικής ιμπεριαλιστικής επέκτασης:

«Λόγω αυτής της οικονομικής και οικονομικής κατάστασης της χώρας και των συνεχών ανησυχιών κάθε κυβέρνησης, μπορεί κανείς να εξηγήσει γιατί η Σερβία προσπαθεί πάση θυσία να περάσει τα παλιά σύνορα και να φτάσει στη θάλασσα, παρά τους μεγάλους κινδύνους και τις θυσίες. Καθώς μια χώρα αναπτύσσεται βιομηχανικά, η αστική τάξη ωθεί τις κυβερνήσεις να επεκτείνουν τις αγορές και τις περιοχές εκμετάλλευσης [...] Η αποικιακή κατάκτηση, που οδήγησε στη διάσπαση της Ευρώπης σε δύο στρατόπεδα, αντιστοιχεί στις φιλοδοξίες των καπιταλιστικών τάξεων για εξασφάλιση κερδών και μονοπωλίων εκμετάλλευσης. Κάθε φορά που επισημάναμε τα οικονομικά αίτια του σημερινού πυρετού εξοπλισμού, τις συγκρούσεις συμφερόντων και την αποικιακή πολιτική κατακτήσεων, οι υπερασπιστές αυτής της πολιτικής στη Σερβία μας επέπληξαν: Πού είναι αυτή η

αναπτυγμένη βιομηχανία στη Σερβία, πού είναι η καπιταλιστική τάξη που οδηγεί στην υποταγή καλεί άλλους λαούς;»²²⁶

Στους επικριτές του, που αντέτειναν ότι η καπιταλιστική βιομηχανία στη Σερβία δεν ήταν ανεπτυγμένη, ο Τούτσοβιτς απαντά ότι πράγματι, αυτή υπολείπεται της επιθυμίας της σερβικής αστικής τάξης για επέκταση σε στεριά και θάλασσα, η σερβική κυβέρνηση όμως είναι πρόθυμη να την υπηρετήσει, διατηρώντας, αναπαράγοντας και επεκτείνοντας όλο αυτό το σύστημα στρατιωτικών και άλλων μη παραγωγικών, κοστοβόρων θεσμών και του δημόσιου εξωτερικού χρέους. Ευρύτερα, οι καπιταλιστικές τάξεις στα Βαλκάνια έχουν συμμάχους τους τις κρατικές εξουσίες, τις οποίες πιάζουν ασταμάτητα για εδαφική και εμπορική επέκταση, με στόχο την υπέρβαση των εσωτερικών τους κοινωνικών και οικονομικών αντιφάσεων. "Η πρόσβαση στη θάλασσα είναι ο μόνος τρόπος για να απελευθερωθεί το οικονομικό σύστημα «τιμολογιακής προστασίας» από το να εξαρτάται από ξένες χώρες και να μην χρειάζεται να κάνει καμία παραχώρηση σε κανέναν. Εάν η καπιταλιστική αστική τάξη δεν είναι σε θέση να ασκήσει αποφασιστική επιρροή στην κατεύθυνση της κρατικής πολιτικής, τότε κάθε κυβέρνηση θα αναγκαστεί να σταματήσει να φοβάται για τα θύματα που θα απαιτήσει η πρόσβαση στη θάλασσα, όχι μόνο για να εδραιώσει ελεύθερο εμπόριο με τον κόσμο, αλλά και για λόγους παραμονής στην εξουσία. Γι' αυτό ένας εθνικός και πατριώτης συγγραφέας είπε με σπάνια ειλικρίνεια: «Ένας πόλεμος που δεν εγγυάται την ελεύθερη πρόσβαση των σερβικών αγαθών στην παγκόσμια αγορά δεν είναι πόλεμος απελευθέρωσης!».²²⁷ Έτσι, συμπεραίνει ο Τούτσοβιτς, «η αλβανική πολιτική της σερβικής κυβέρνησης είναι μια ενσάρκωση της περιπετειώδους αλητείας ενός απελπισμένου ανθρώπου, χωρίς προοπτική επιτυχίας και χωρίς ξεκάθαρο στόχο, που σπαταλά πολύτιμες δυνάμεις για να αποφύγει τη χρεοκοπία που αντιμετωπίζει με ολόκληρη την οικονομική και πολιτική γραμμή του».²²⁸

Αποτυχημένη κατακτητική πολιτική

226 Αυτόθι. σελ. 91.

227 Αυτόθι. Σελ. 91 – 92.

228 Αυτόθι.

Στην επόμενη υποενότητα, αφού ο Τούτσοβιτς έχει ήδη καταθέσει μια σε βάθος οικονομική ανάλυση του καπιταλιστικού εκμεταλλευτικού συστήματος, κορύφωση του οποίου είναι η υποταγή “ξένων λαών” μέσω της διεξαγωγής κατακτητικών – αποικιοκρατικών πολέμων, προχωρά σε μια αποδόμηση των γεωπολιτικής φύσης επιχειρημάτων της σερβικής εκστρατείας. Για τον ίδιο πρόκειται για μια ολοτελή αποτυχία της σερβικής αστικής τάξης. Αρχικά η ίδια, λόγω της ανικανότητάς της να προάγει ένα πλαίσιο συνεργασίας των συμμαχικών βαλκανικών κρατών, απομακρύνθηκε από την πιθανότητα για πρόσβαση στην θάλασσα είτε μέσω του λιμανιού Μπαρ (Μαυροβούνιο), είτε μέσω της πεδιάδας του Βαρδάρη στην Θεσσαλονίκη: «Η σερβική αστική τάξη δεν ήταν καν αρκετά ισχυρή για να εξαλείψει τις δυναστείες της Σερβίας και του Μαυροβουνίου και να εξασφαλίσει την πολυπόθητη πρόσβαση στη θάλασσα μέσω της δικής της επικράτειας συγχωνεύοντας δύο διοικητικές περιοχές ενός και του αυτού λαού σε μια κρατική οντότητα».²²⁹ Αντίθετα λοιπόν με τις “φυσικές γεωγραφικές συνθήκες”, αλλά και με την εθνοτική κοινότητα με το λαό του Μαυροβουνίου, η σερβική κυβέρνηση επέλεξε την έξοδο προς την Αδριατική, επιλογή στην οποία ο Τούτσοβιτς εντοπίζει τρία βασικά μειονεκτήματα. Αρχικά, όπως είχε αναλυθεί στα πρώτα κεφάλαια, το κέντρο βάρους του παγκόσμιου εμπορίου είχε μετατοπιστεί από τα λιμάνια της Αδριατικής και η σημαντικότερη “διέξοδος” στις παγκόσμιες αγορές πλέον για το βαλκανικό εμπόριο, ήταν το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ο εμπορικός δρόμος που συνέδεε την Βαλκανική Χερσόνησο με την Κεντρική Ευρώπη, σε έναν άξονα Βορρά – Νότου, ήταν ανώφελο για τον Τούτσοβιτς να επιχειρηθεί να εκτραπεί “τεχνητά στην κατεύθυνση Ανατολής – Δύσης”. Όπως προσθέτει: «Εάν η σερβική κυβέρνηση, ενώ πολεμούσε στην Αλβανία, απέτυχε να δώσει στο εμπόριο μας ελεύθερη πρόσβαση μέσω της Θεσσαλονίκης, τότε ο αδελφοκτόνος πόλεμος δεν είναι μόνο έγκλημα κατά του σερβικού λαού, αλλά και έγκλημα σε βάρος άλλων».²³⁰ Τέλος, αναφερόμενος στην μελέτη του καθηγητή Τσβίιτς,²³¹ ο Τούτσοβιτς, επισήμανε και την κοστοβόρα φύση της κατασκευής ενός εμπορικού λιμανιού, για μια επιβαρυνόμενη οικονομία όσο η σερβική. Από τον τρόπο που γράφει, φαίνεται να είχε μελετήσει τις

229 Αυτόθι. σελ. 93.

230 Αυτόθι. σελ. 94

231 Σέρβος γεωγράφος και εθνολόγος που ασχολήθηκε με την ανθρωπογεωγραφία των Βαλκανικών λαών.

αποικιοκρατικές πολιτικές μεγάλων δυτικών δυνάμεων, μέσα από παραδείγματα κατακτήσεων της Γαλλίας και της Γερμανίας, και είχε μια πλήρη εικόνα αφενός της οικονομικής επένδυσης και επιβάρυνσης που η κατάκτηση μιας νέας περιοχής επέφερε σε ένα κράτος, αφετέρου της ανάγκης μόνιμης στρατιωτικής ισχύος για την καταστολή του υποταγμένου λαού. Χαρακτηριστικά γράφει, ότι η κατάκτηση της Αλβανίας, «αντιπροσωπεύει έναν οικονομικό παραλογισμό για τη Σερβία, ωστόσο, η υποδούλωση του αλβανικού λαού, ως μέσο πρόσβασης στη θάλασσα, αποδείχθηκε πολιτικός παραλογισμός».²³² Κλείνοντας την ενότητα, ο Τούτσοβιτς εκφράζει την απορία του σχετικά με την επιλογή της κυβέρνησης του Πάσιτς, να αποπειραθεί να ακολουθήσει μια ιμπεριαλιστική πολιτική, ενάντια σε ένα κράτος μάλιστα, το οποίο βρισκόταν υπό την πολιτική επιρροή των δύο μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της περιοχής. Πρόκειται για αυτόν λοιπόν για μια *contradiction in adjecto* πολιτική επιλογή, όπως χαρακτηριστικά γράφει, μια παράλογη κίνηση η οποία απέφερε τελικά ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα από τα οποία στόχευε: από την μία, απέτυχε ως προς την ίδια την διατήρηση των κατακτημένων εδαφών, και από την άλλη, εδραίωσε τελικά την κυριαρχία των ξένων δυνάμεων στην περιοχή.

Η κατοχή της Αλβανίας

Στην ενότητα αυτή το κείμενο του Τούτσοβιτς εισέρχεται σε μια λεπτομερέστερη ανάλυση της σερβικής εκστρατείας, συγκεκριμένα των μεραρχιών που πορεύθηκαν προς την Αδριατική θάλασσα. Η εκστρατεία του σερβικού στρατού, ήταν, για τον σέρβο σοσιαλιστή, ένας “περίπατος”, μία «βόλτα που θα μείνει στην ιστορία του σερβικού λαού ως η πιο αιματηρή υπενθύμιση ενός έτους αστικής πολεμικής κυριαρχίας και μια διαρκής απόδειξη της αδίστακτης στάσης του απέναντι στην ανθρώπινη ζωή».²³³ Ο Τούτσοβιτς, βασιζόμενος σε αποσπάσματα πολεμικών ανταποκριτών (πχ. του ανταποκριτή της εφημερίδας *Obzor* του Zagreb, Ντ. Μάσιτς) και μαρτυρίες σοσιαλιστών που πολέμησαν στο αλβανικό μέτωπο, παρουσιάζει με αποστροφή την στρατιωτική εκστρατεία στην Αλβανία, τονίζοντας μια ακόμα διάσταση: την εξάντληση των στρατιωτών και τους υπεράριθμους θανάτους – θυσίες

232 Αυτόθι. σελ. 96 – 97

233 Αυτόθι. σελ. 98.

τους στον βωμό της κατακτητικής πολιτικής. Οι μαρτυρίες που παρατίθενται στο κείμενο, αποτυπώνουν την εικόνα πλήρως εξαθλιωμένων μεραρχιών, οι οποίες υπέφεραν από έλλειψη βασικών εφοδίων. Χαρακτηριστικά οι μαρτυρίες αναφέρονται συχνά στην έλλειψη ψωμιού, το οποίο αποτελούσε και την κύρια τροφή των στρατιωτών. Οι ίδιοι οι στρατιώτες κουβαλώντας εξαντλημένοι τα πυρομαχικά, αναγκασμένοι σε μέρες πορείας μέσα στο χιόνι – οι περισσότεροι χωρίς να διαθέτουν παπούτσια – έπεφταν κατά την διάρκεια της διαδρομής είτε άρρωστοι, είτε νεκροί. Βασική πηγή για τις συνθήκες στις οποίες βρέθηκαν τα τμήματα εκείνα του στρατού που συμμετείχαν στην πορεία προς την θάλασσα, αποτέλεσε το άρθρο με τίτλο “τέσσερις μήνες στο Αλβανικό μέτωπο” σοσιαλιστή Κώστα Νοβάκοβιτς²³⁴, στο περιοδικό *Borba* (7 κ. Αριθμός 1.1.1914 και στο επόμενο τεύχος στις 16 Γενάρη), αποσπάσματα του οποίου χρησιμοποιεί και ο ίδιος ο Τούτσοβιτς στο έργο του.

Το άρθρο του Νοβάκοβιτς, ο οποίος στην αλβανική εκστρατεία είχε επιστρατευθεί ως αξιωματικός, μεταδίδει μια εικόνα γενικευμένης απροθυμίας των ρακένδυτων και ξυπόλητων Σέρβων στρατιωτών να υπακούσουν στις διαταγές κατά την πορεία προς την θάλασσα, και ο κύριος λόγος είναι η έλλειψη εφοδίων και οι αμέτρητες κακουχίες: «Και ο κόσμος πάει, σέρνοντας τα ιδρωμένα άλογά του, μουρμουρίζοντας κατάρες στον διοικητή, σφίγγοντας τα δόντια τους και βρίζοντας την ώρα που ήρθαν σε εκείνη τη μονάδα». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία του Νοβάκοβιτς, σχετικά με μια άτυπη “ανακωχή” στην οποία ένας φυλετικός αρχηγός των Αλβανών προέβη, μπροστά στην εξαθλιωμένη εικόνα των Σέρβων στρατιωτών.²³⁵ Ο Τούτσοβιτς μπροστά στις μαρτυρίες για χιλιάδες νεκρούς στρατιώτες, και με την πείνα και τις ασθένειες να θερίζουν, καταδικάζει ανοιχτά την σερβική κυβέρνηση για την επιμονή της σε μια εκστρατεία η οποία «έδειξε πόσο λίγο άξιζε η ζωή αυτών των στρατιωτών».

Με δεδομένες αυτές τις συνθήκες, η σερβική διοίκηση αποφάσισε να ενισχύει τα παράκτια στρατεύματά της, σέρνοντας στην καταστροφή την μια μεραρχία μετά την άλλη, οι οποίες είχαν ταυτόχρονα να αντιμετωπίσουν και την εκδικητική στάση των Αλβανών στρατιωτών εξαιτίας των φρικαλεοτήτων που είχαν

234 Ήταν μέλος του ΣΣΔΚ από τα πρώτα έτη της ίδρυσής του και συντάκτης των σοσιαλιστικών εφημερίδων και περιοδικών "[Budunost](#)", "[Radničke novine](#)", "[Radnik](#)" και "[Borba](#)".

235 Πέρα από τον Τούτσοβιτς, το αναφέρει και στο άρθρο του ο Νοβάκοβιτς. *Borba*, τ. VII, σελ. 28.

διεξαχθεί στα ανατολικά σύνορα.²³⁶ Ο Τούτσοβιτς επέλεξε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο της μπροσούρας του να σταθεί σε δύο από τις πιο αιματηρές μάχες που “σημάδεψαν” κατά την γνώμη του την σερβική εκστρατεία. Αρχικά, αναφέρεται στην γνωστή μάχη του *Brdic (bitka na Brdici)*²³⁷, την πρώτη απόπειρα των σερβικών στρατευμάτων να ενισχύσουν με τρεις μεραρχίες τον στρατό του Μαυροβουνίου στην πολιορκία της Σκόδρας.²³⁸ Η μαυροβουνιακή διοίκηση διέταξε στις 26 Ιανουαρίου (7 Φεβρουαρίου) 1913 την επίθεση των δύο συμμαχικών στρατών, η οποία εξελίχθηκε σε μια τριήμερη μάχη με τον Οθωμανικό στρατό.

Για τον Τούτσοβιτς, επρόκειτο για μια μάχη κατά την οποία «[...] ο σερβικός λαός υπέστη μια από τις μεγαλύτερες και βαρύτερες ήττες σε ολόκληρο τον σερβοτουρκικό πόλεμο.» Αμέσως μετά στο κείμενο παρατίθεται χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον τύπο του Βελιγραδίου²³⁹, που σημειώνει πως στην μάχη αυτή, «[...] η απώλεια των ζωών δεν είχε ληφθεί υπόψη. Μια ανθρώπινη ζωή εκεί δεν αξίζει περισσότερο από μια απλή κολοκύθα.» Απέναντι στην προπαγάνδα της σερβικής κυβέρνησης και της εφημερίδας της, η οποία επέμενε να αποκρύπτει τις καταστροφικές συνέπειες που είχε η στρατιωτική αυτή κίνηση για τον σερβικό στρατό, και να πανηγυρίζει για την νίκη του μαυροβουνιακού στρατού, το όργανο του σοσιαλιστικού κόμματος έγραψε για χιλιάδες θανάτους (1300 Σέρβων στρατιωτών).²⁴⁰ Ο Τούτσοβιτς, διερωτώμενος σχετικά με την πραγματική φύση της απόφασης του διοικητή της σερβικής παράκτιας μεραρχίας να ενισχύσει τον

236 βλ. Στο παρόν, πρώτο κεφάλαιο.

237 Brdic, στην σερβικοκροατική γλώσσα, σημαίνει λόφος. Πρόκειται λοιπόν για την τοποθεσία Brdica, η οποία είχε έναν χαρακτηριστικό λόφο και βρισκόταν 4 χλμ. έξω από την πόλη της Σκόδρας.

238 Η πολιορκία της Σκόδρας ξεκίνησε στα τέλη του Οκτώβρη του 1912, από τον Μαυροβούνιο στρατό, υπό τις διαταγές του βασιλιά Νικόλαου Α' του Μαυροβουνίου και διήρκησε έως και τις 23 Απριλίου 1913, οπότε και ο νικηφόρος μαυροβουνιακός στρατός εισέβαλε στην πόλη της Σκόδρας.

239 Ο Τούτσοβιτς παραθέτει το συγκεκριμένο απόσπασμα, αναφερόμενος γενικά “στον Τύπο του Βελιγραδίου.” Όπως προκύπτει από τις επόμενες παραγράφους του κειμένου, τα αποσπάσματα των άρθρων που παραθέτει προέρχονται κατά πάσα πιθανότητα, από το όργανο του Σοσιαλιστικού κόμματος, την εφημερίδα *Radnicke Novine*. Από πολλές πηγές προκύπτει ότι το Σοσιαλιστικό κόμμα, και κατ' επέκτασιν το όργανό του, αποτελούσαν την μοναδική αντιπολεμική φωνή στο Βελιγράδι. Βλ. χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον Τρότσκι: «Όλες οι εφημερίδες εκτός από την *Radnicke Novine* είναι πανηγυρικά υπέρ του πολέμου και πανηγυρίζουν με το γεγονός ότι η Σερβία πρόκειται να πάει σε πόλεμο. Γράφουν για την ενθουσιώδη ανταπόκριση του λαού». βλ Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, 1912 – 1913, σελ. 161.

240 Ο αριθμός των Σέρβων και Μαυροβούνιων θυμάτων της συγκεκριμένης μάχης υπολογίζεται ότι ανήλθε στις 4000. βλ. Andre Gerolymatos, *The Balkan Wars*, New York: Basic Books, 2002, σελ. 264.

μαυροβουνιακού στρατό κατά την πολιορκία της Σκόδρας, μιας πολύ καλά οχυρωμένης πόλης μάλιστα, καταλήγει ότι είτε πρόκειται για απόφαση θυσίας στον βωμό μιας “στρατιωτικής επιτυχίας”, είτε μια απόφαση που απέρρεε από προσωπικό σεβασμό του Σέρβου διοικητή προς τον ανώτατο Μαυροβούνιο αξιωματούχο. Σε κάθε περίπτωση, συμπεραίνει, ότι «ένα αιματηρό δράμα εκτυλίχθηκε έξω από τα παλιά τείχη του φρουρίου της Σκόδρας, για να ευχαριστήσει τη μοναρχική αυταρέσκεια ενός κλεπτομανή που έθαψε το φτωχό κομμάτι της γης του μπροστά από αυτά ακριβώς τα τείχη του φρουρίου.»

Η δεύτερη μάχη η οποία εξελίχθηκε επίσης σε φρικτή αιματοχυσία, συνέβη έναν μήνα αργότερα, και τα οθωμανικά στρατεύματα ανατίναξαν το πλοίο που μετέφερε Σέρβους στρατιώτες²⁴¹ σε μονάδες ενίσχυσης από το μέτωπο της Θεσσαλονίκης, στο λιμάνι της Μέντουας.

Η μόνη ευτυχής εξέλιξη για τον Τούτσοβιτς, στο θέατρο αυτής της μεριάς του πολέμου, ήταν η παράδοση της Σκόδρας από τους Αλβανούς και τελικά η ευρωπαϊκή λύση που έδωσε τέλος στις εχθροπραξίες και οδήγησε στην απόσυρση των μαυροβουνιακών και σερβικών στρατευμάτων: «Πράγματι, ακόμη και οι “άγριες” αλβανικές φυλές ήταν σε καλύτερη θέση να κρίνουν την κρίσιμη σημασία αυτής της λύσης για την Αλβανία από τη σερβική κυβέρνηση».²⁴² Το μόνο που έμενε πλέον να θυμίζει τις αιματηρές αυτές μέρες της συμμαχικής εκστρατείας, ήταν “5000 τάφοι στρατιωτών και το μίσος του πληθυσμού.”

Οι αποικιακοί πόλεμοι

Σύμφωνα με τον Τούτσοβιτς, μια στρατιωτική κατοχή της Αλβανίας θα προκαλούσε αναπόφευκτα την απεγνωσμένη αντίσταση των αλβανικών ορεινών φυλών, και αυτό ήταν γνωστό, όχι μόνο από την κυβέρνηση του Πάσιτς. Η Τουρκία ήταν η γη της επαγγελίας για την παράδοση αυτών των κατοίκων των βουνών, οι οποίοι ήταν στενά συνδεδεμένοι με τον ισλαμικό κόσμο για θρησκευτικούς λόγους. Οι ταραχές ήρθαν σταδιακά στην ημερήσια διάταξη, και μία από αυτές τις εξεγέρσεις είχε

241 Το πλοίο κινούνταν με κατεύθυνση την Σκόδρα, προκειμένου να ενισχύσει εκ νέου την πολιορκία της πόλης.

242 Tucović, ο.π. σελ. 105.

καθοριστικό αντίκτυπο στο καθεστώς των Νεότουρκων. Αν και η Τουρκία μπορούσε να αξιοποιήσει το ανθρώπινο δυναμικό στην Ανατολία, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει, εάν χρειαζόταν, ενάντια στους εξεγερμένους στην Ευρώπη και ενάντια στις αλβανικές φυλές (οι οποίες με τη σειρά τους χρησιμοποιήθηκαν εναντίον των Χριστιανών), παρόλα αυτά, η υποταγή του αλβανικού λαού αντιπροσώπευε το τουρκικό κράτος ένα δύσκολο εγχείρημα.

Η σερβική κυβέρνηση και η σερβική αστική τάξη υποτίμησαν την αντίσταση των αλβανικών φυλών, και, επιπλέον, στη πραγματικότητα την ενέτειναν, αφού θεώρησαν τον αλβανικό λαό φυσικά κατώτερο και άξιο αντιμετώπισης μόνο διά της καθαρής βίας. Χωρίς καμία σαφή πολιτική κατεύθυνση και στρατηγική, επένδυσαν σχεδόν αποκλειστικά στη δύναμη των όπλων, οδηγώντας το σερβικό στρατό προς την ακτή και καταλαμβάνοντας μεγάλο μέρος της αλβανικής επικράτειας χωρίς να δώσουν στους στρατιώτες σαφείς οδηγίες για το πώς να συμπεριφέρονται στον αλβανικό πληθυσμό που θα συναντούν. Έτσι προκλήθηκαν συνεχείς συγκρούσεις, με απώλειες και για τις δύο πλευρές. Η βαρβαρότητα που επέδειξε ο σερβικός στρατός από την στιγμή που εισήλθε σε τουρκικό έδαφος, οδήγησε τον αλβανικό λαό σε έναν “απεγνωσμένο αγώνα επιβίωσης”. Ο Τούστοβοιτς παρατηρεί μάλιστα, με αγανάκτηση, πως ο σερβικός αστικός Τύπος, αντί να στηλιτεύει φυσικά τις σκληρές μεθόδους αποικιακής εκμετάλλευσης, ακόμα και των ίδιων των στρατιωτών που θυσιάζοντας για τα καπιταλιστικά συμφέροντα που υπηρετούσε η πολεμική μηχανή, έβγαζε μια “κολασμένη κραυγή αγανάκτησης” για τη δήθεν “βάρβαρη” συμπεριφορά των Αλβανών, παρόμοια με τις κραυγές των ευρωπαίων αποικιοκρατών απέναντι στην δίκαιη αντίσταση των αφρικανικών φυλών. «Όταν ξέσπασε η εξέγερση, η κυβέρνηση, μέσω εκπροσώπου του υπουργού Εξωτερικών, δήλωσε ότι οι Αλβανοί θα τιμωρηθούν «υποδειγματικά», ο αστικός Τύπος ζήτησε ανελέητη εξόντωση, ο στρατός εκτέλεσε. Αλβανικά χωριά, από τα οποία οι άνθρωποι είχαν εγκαίρως φύγει, κάηκαν. Ήταν όμως και βάρβαρα κρεματόρια στα οποία κάηκαν εκατοντάδες γυναίκες και παιδιά. Και όσο οι αντάρτες αφοπλίζαν και απελευθέρωναν τους αιχμαλώτους Σέρβους αξιωματικούς και στρατιώτες, οι Σέρβοι στρατιώτες δεν λυπόταν τα παιδιά, τις γυναίκες και τους αρρώστους τους. Μια αληθινή εικόνα αυτής της βαρβαρότητας δόθηκε στις εκθέσεις *Radnicke novine* από

την Αλβανία, στα άρθρα *Εκδίκηση αίματος της soldateska*²⁴³ και *Φρενίτιδα του Μαυροβουνίου*. Για άλλη μια φορά επιβεβαιώθηκε ότι μια λαϊκή εξέγερση από τις πιο πρωτόγονες φυλές εξακολουθεί να είναι πιο ανθρώπινη από την πρακτική ενός μόνιμου στρατού που χρησιμοποιείται από ένα σύγχρονο κράτος ενάντια στους εξεγερμένους. Οι Σέρβοι ηγεμόνες άνοιξαν το μητρώο θηριωδιών και δολοφονιών αποικιοκρατών, τοποθετώντας τους στο ίδιο επίπεδο με τους Άγγλους, τους Ολλανδούς, τους Γάλλους, τους Γερμανούς, τους Ιταλούς και τους Ρώσους.

Ένα κορυφαίο στιγμιότυπο των παραπάνω συγκρούσεων και του τρόπου πολεμικής διεξαγωγής τους, ήταν η Αλβανική Εξέγερση του Σεπτέμβρη, που ανάγκασε τη Σερβία να κινητοποιήσει σχεδόν άλλες τρεις μεραρχίες. «Ο σερβικός στρατός χώρισε τον χωρικό από το χωράφι του, τα βοοειδή από το βοσκότοπο, το κοπάδι από τη γούρνα, το χωριό από τον νερόμυλο, τον αγοραστή και τον πωλητή από την αγορά, τα περίχωρα από την πόλη και ολόκληρους ορεινούς οικισμούς από τα οικονομικά τους κέντρα. και σιλό σιτηρών. Ένας Αλβανός από τη μια πλευρά δεν επιτρεπόταν να πάει στο κτήμα του από την άλλη. Όλες οι πηγές εισοδήματος καταστράφηκαν. Σε απόγνωση, οδηγούμενοι από την πείνα, παρακαλούσαν για ελεύθερη πρόσβαση στις αγορές, και όταν τους αρνήθηκαν ακόμη και αυτό, επέλεξαν να πεθάνουν στη μάχη αντί να λιμοκτονήσουν. Είναι πολύ πιθανό να συμμετείχαν εγχώριοι και ξένοι παράγοντες στην εξέγερση, στην οποία η κυβέρνηση έδωσε σκόπιμα ιδιαίτερη προσοχή, αλλά η κυβέρνηση Πάσιτς προετοίμασε το έδαφος για την τελική επιρροή αυτών των στοιχείων, απωθώντας τον αλβανικό πληθυσμό με τα ίδια μέσα που θα τους έκαναν πολύ πιο εύκολα τα πράγματα και θα κέρδιζαν τους Αλβανούς».²⁴⁴ Επιπλέον, το σερβικό στρατιωτικό-αποικιακό καθεστώς λεηλάτησε όλες τις προμήθειες τροφίμων, καταδικάζοντας τον ντόπιο πληθυσμό σε λιμοκτονία, και προσφέροντας σε σέρβους στρατιώτες, σύμφωνα με το μεσαιωνικό σύστημα ανεφοδιασμού των στρατευμάτων, κίνητρα υπέρ της λεηλασίας και της καταστολής των αλβανικών εξεγέρσεων. Το σπιράλ θανάτου της βαρβαρότητας, οδήγησε στην φτωχοποίηση, την εξαχρείωση και την εξαγρίωση τόσο τους σέρβους στρατιώτες όσο και τους αλβανικούς πληθυσμούς. Όμως οι

243 Ο όρος *soldateska*, αναφέρεται σε μια ανεξέλεγκτη ως προς την βία που ασκεί ομάδα στρατιωτών, έναν αιματηρό πολεμοχαρή λαό/ κοινωνική ομάδα.

244 Tucονί, ο.π. σελ. 105.

Σέρβοι στρατιώτες βρίσκονταν από τη πλευρά του επιτιθέμενου αποικιοκράτη, ενώ ο αλβανικός λαός από τη πλευρά του υποτελή.

Αποτελέσματα της κατακτητικής πολιτικής

Στην τελευταία υποενοότητα της μπροσούρας του, ο Τούτσοβιτς, προχωρά σε μια συνολική αποτίμηση όχι μόνο της σερβικής εκστρατείας, στην Αλβανία, αλλά γενικότερα των δύο αιματηρών Βαλκανικών Πολέμων. Είναι σε αυτό το σημείο που αποτυπώνει πιο ολοκληρωμένα το βασικό πρόταγμα της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας για ένωση όλων των βαλκανικών λαών σε μια *ενότητα* (*zajednica*), με την μορφή ενός ομοσπονδιακού κράτους,²⁴⁵ ως μόνη προϋπόθεση να εξασφαλιστεί η ειρήνη στην Βαλκανική χερσόνησο και ταυτόχρονα η ανάπτυξη και πρόοδος των βαλκανικών λαών: «Απλώς δημιουργώντας μια νέα ενότητα στη θέση της Τουρκοκρατίας θα μπορούσε κανείς να διατηρήσει την από καιρό χαμένη εθνική ελευθερία, να μην την ξαναχάσει σε αιματηρούς σφετερισμούς εδαφών. αδικαιολόγητες πιστώσεις, που αποτελούν τη μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία των βαλκανικών λαών». Σύμφωνα με την ιδέα που παρουσιάζεται εδώ λοιπόν, η εθνολογικά μικτή Βαλκανική χερσόνησος, δεν ήταν δυνατόν να χωριστεί στην βάση εθνικά ομοιογενών πολιτικών οντοτήτων· η πολιτική εκείνη κίνηση που ακολούθησε τους απελευθερωτικούς αγώνες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία επικαλούμενη “ιστορικά εθνικά δικαιώματα” στα βαλκανικά εδάφη οδηγεί συστηματικά σε “αδελφοκτόνες” αιματοχυσίες τους βαλκανικούς λαούς. Χαρακτηριστικά ο Τούτσοβιτς, αναφέρει την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, και της κοιλάδας του Βαρδάρη, τα κομβικότερα σημεία για το βαλκανικό εμπόριο και την οικονομία, τα οποία θα έπρεπε να ανήκουν σε όλους τους βαλκανικούς λαούς.²⁴⁶ Σύμφωνα με το σκεπτικό του, η από κοινού πρόσβαση στην θάλασσα θα

245 Στο συγκεκριμένο έργο, ο Τούτσοβιτς δεν χρησιμοποιεί αμιγώς τον όρο *ομοσπονδία* (*federacija*), αλλά τον όρο *κοινότητα*. Ενδέχεται η μικρή έκταση την οποία αφιερώνει για το κεντρικό μέχρι τότε πρόταγμα της σερβικής σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και το γεγονός ότι δεν αναφέρεται σε αυτό με τον τρόπο που προσπαθούσε ταυτόχρονα να εμπλέξει τους Ευρωπαίους συντρόφους του να οφείλεται σε μια απογοήτευση από τις εξελίξεις των Βαλκανικών Πολέμων, και της απουσίας ουσιαστικής στήριξης από την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία.

246 «Για παράδειγμα, η Θεσσαλονίκη είναι η πύλη για τα Βαλκάνια, πρέπει να είναι ανοιχτή σε όλους, Υπάρχει μόνο μία Θεσσαλονίκη και είναι αναπόσπαστη. Ο μεταφορικός και οικονομικός άξονας των Βαλκανίων, χωρίς τον οποίο η Θεσσαλονίκη δεν θα ήταν αυτό που είναι, είναι σίγουρα η κοιλάδα του Βαρδάρη, και είναι εξίσου αδιαίρετη». βλ. Τυονιό. ο.π. σελ. 111.

συνεισέφερε στην ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη και ταυτόχρονα στην αποφυγή διαιώνισης της οικονομικής εξάρτησης των βαλκανικών κρατών από το “ξένο” κεφάλαιο.

Η πολιτική αντίθετα που υιοθέτησε η κυβέρνηση του Πάσιτς, το “άνοιγμα” δηλαδή της Σερβίας προς μια αιματηρή αποικιακή πολιτική στην Αλβανία και η μάχη της Μπρελγκάνιτσα κινήθηκαν στην εκ διαμέτρου αντίθετη κατεύθυνση, ενάντια σε κάθε προοπτική συναδέλφωσης των βαλκανικών λαών σε μια Ομοσπονδία, που θα είχε αποτρέψει την βαλκανική αστική τάξη να προβεί σε εγκληματικές ενέργειες σε βάρος της ζωής χιλιάδων Βαλκάνιων στρατιωτών. Η περίπτωση ειδικά της εκστρατείας στην Αλβανία, όπως έγραψε και σε προηγούμενα κεφάλαια ο Τούτσοβιτς, σφράγισε το μίσος μεταξύ των γειτονικών λαών, και εγκαθίδρυσε την ιταλική και αυστρουγγρική επιρροή σε ένα νεοσύστατο κράτος, το οποίο τελικά περικύκλωσε ακόμα περισσότερο το σερβικό βασίλειο από μη φιλικές σε αυτό δυνάμεις. Η συναδέλφωση και ένωση του σερβικού και του μαυροβούνιου λαού με τον αλβανικό ήταν περισσότερο από εφικτή για τον Τούτσοβιτς, πριν αρχίσουν οι εχθροπραξίες: «Όχι μόνο οι μικτοί οικισμοί και η συγγένεια των γειτονικών φυλών, αλλά και τα αμοιβαία συμφέροντα έδωσαν εντολή στους δύο αυτούς λαούς να κατανοήσουν ο ένας τον άλλον και να ζήσουν σε ειρηνικές σχέσεις». Ακόμη περισσότερο, ο Τούτσοβιτς έβλεπε μια οικονομική αλληλεξάρτηση που θα μπορούσε να διευθετηθεί ειρηνικά ανάμεσα σε αυτούς τους λαούς: «Χρειαζόμαστε πρόσβαση στη θάλασσα, και όσο αυτοί χρειάζονται και τη στεριά. Οι εξαγωγικές μας ανησυχίες μας παραπέμπουν στους Αλβανούς και οι λιμοί τους τους παραπέμπουν σε εμάς».²⁴⁷ Η κυβέρνηση του Πάσιτς, απέκλεισε διαπαντός αυτήν την δυνατότητα που έβλεπε η σερβική σοσιαλδημοκρατία, μέσω της πολιτικής απόφασης καθολικού αφανισμού των Αλβανών και της αλβανικότητας αλλά και εξόντωσης χιλιάδων στρατιωτών του λαού του· κατά πλήρη αναλογία, οι υπόλοιπες βαλκανικές συμμαχικές δυνάμεις σφράγισαν εκατέρωθεν τις σχέσεις τους με τους γειτονικούς λαούς με το μίσος και την αμοιβαία επιθυμία για εκδίκηση.

Συνοψίζοντας, ο Τούτσοβιτς κατανόησε τη σερβική εκστρατεία ως μια καταστροφική αποικιακή πολιτική ενάντια στα συμφέροντα τόσο των λαών της Αλβανίας και της Σερβίας όσο και συνολικά των λαών της Βαλκανικής χερσονήσου.

247 Αυτόθι. σελ. 115.

Εκτός από το γεγονός πως η σερβική εκστρατεία προώθησε την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των δύο Μεγάλων Δυνάμεων πάνω στο νέο Αλβανικό κράτος, κατάφερε να διασπείρει άπλετο εθνικιστικό μίσος ανάμεσα στους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς, ειδικότερα στο σερβικό λαό και στον αλβανικό λαό, με τον δεύτερο, θύμα της σερβικής πολεμικής επέμβασης, να επιδιώκει σκληρά αντίποινα απέναντι στους Σέρβους. Επιπλέον, η σερβική εκστρατεία εξόντωσε, τόσο το αλβανικό προλεταριάτο όσο και τους σέρβους φτωχούς στρατιώτες που θυσιάστηκαν ως “σκλάβοι” στον βωμό της αιμοδιψούς πολιτικής της σερβικής αστικής τάξης. Τέλος, οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες βύθισαν το Σερβικό κράτος σε έναν νέο φαύλο κύκλο χρεών και οικονομικής αφαίμαξης των ίδιων των πολιτών του.

Επίλογος

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912 – 1913 εκτυλίχθηκαν σε δύο φάσεις: η έκβαση της πρώτης φάσης σήμανε τον τερματισμό της οθωμανικής κυριαρχίας στα πρώην ευρωπαϊκά της εδάφη, ενώ κατά την δεύτερη φάση, κεντρικό διακύβευμα αποτελούσε ο διαμοιρασμός των νεοαποκτηθέντων εδαφών από τα συμμαχικά βαλκανικά κράτη. Η Βαλκανική Συμμαχία (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα, Βουλγαρία), ύστερα από την νικηφόρα έκβαση του πρώτου πολέμου, απέτυχε να συμβιβάσει τους εσωτερικούς διακρατικούς ανταγωνισμούς όσον αφορά στις εδαφικές αλτρωτικές αξιώσεις των μελών της και οδηγήθηκε σε αμοιβαίες βιαιοπραγίες στο ξέσπασμα ενός δεύτερου πολέμου.

Η υπαγωγή των νέων βαλκανικών κρατών στην νεαρή πολιτική μορφή του εθνοτικά ομογενούς έθνους – κράτους, συνοδεύτηκε όπως είδαμε από μια εθνοκαθαρτικές πρακτικές που σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η στάση του σερβικού στρατού απέναντι στους αλβανόφωνους πληθυσμούς του βίλαγιετ του Κοσόβου και της Μακεδονίας, αποσκοπούσε στην (ολική) εξολόθρευσή τους. Η “υπέρμετρη βία” των βαλκανικών πολέμων, τάραξε την διεθνή κοινότητα στην βάση ότι τα υπανάπτυκτα, πολιτισμικά κατώτερα βαλκανικά κράτη, επιδίδονται σε βίαιους πολέμους που διαταράσσουν την πιο μακροχρόνια ειρήνη που είχε επιτευχθεί έως τότε σε ευρωπαϊκό έδαφος. Οι πολεμικές ανταποκρίσεις και αναλύσεις δυτικών δημοσιογράφων, καθώς και μια εκ των βασικών μας πηγών, της αναφοράς της επιτροπής Carnegie, προσέγγιζαν το Βαλκανικό ζήτημα υπό αυτές τις παραδοχές, καθιστώντας την προσέγγιση βαλκανιστική, ειδικά την ίδια στιγμή που οι μεγάλες αποικιοκρατικές δυνάμεις – λίγο πριν οδηγηθούν στον μεγαλύτερης έκτασης πόλεμο όλων των εποχών, είχαν εξελίξει την αποικιοκρατική τους τεχνολογία ως προς τις γενοκτονικές πρακτικές στο έπακρο.

Η εν λόγω εργασία επέλεξε να δει τις εξελίξεις των Βαλκανικών Πολέμων, εστιάζοντας στην στάση του σερβικού κράτους, και της επεκτατικής του εκστρατείας στα αλβανικά εδάφη προς αναζήτηση εξόδου στην θάλασσα (Αδριατική), και στο σερβικό παράδειγμα γενικότερα, μέσα από το πλαίσιο της δράσης του σοσιαλιστικού κινήματος της εποχής ενάντια στις πολεμικές εξελίξεις. Ο σοσιαλισμός στην Σερβία, πατέρας του οποίου θεωρείται μέχρι και σήμερα ο

Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς, είχε τις ιδεολογικές του ρίζες στον ρωσικό ναροντνικισμό των μέσων του 19ου αιώνα, προσαρμοσμένος στο παράδειγμα του αγροτικού σερβικού κοινωνικού σχηματισμού της περιόδου. Η συζήτηση για το πώς μια ιδεολογία “μεταφέρεται” και “υιοθετείται” από ένα συγκείμενο μιας χώρας σε ένα άλλο, ένα μικρό μόνο μέρος της οποίας μπόρεσε να αποτυπωθεί στην παρούσα εργασία, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Κατά την άποψή μας, οι ιδεολογίες ταξιδεύουν μαζί με τους μετακινούμενους ανθρώπους και τις μεταφράσεις των κυρίων έργων. Όσον αφορά την σοσιαλιστική συγκεκριμένα, αδιαμφισβήτητα γεννήθηκε στην Δύση κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισης της παραγωγής, έπειτα ταξίδεψε και προσαρμόστηκε στο ρωσικό παράδειγμα, και εν τέλει μεταφέρθηκε στους νότιους Σλάβους των Βαλκανίων και πλαισίωσε το όραμα του Μάρκοβιτς. Η Δήμου την υιοθέτηση αυτή την είδε ως συνταγή εκσυγχρονισμού, ωστόσο ο σοσιαλισμός του Μάρκοβιτς επέμενε να επιστρέψει στην *zadruga*, μια μορφή η οποία στην εποχή του είχε πλέον εξασθενήσει, και να “αποφεύγει” το βιομηχανικό στάδιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης στο πέρασμα στον σοσιαλισμό – σε αντίθεση με τους ιδεολογικούς του απογόνους των αρχών του 20ού αιώνα.

Μελετώντας τους πολέμους 1912 – 1913 λοιπόν, δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει το γεγονός ότι αφενός υπήρχε αντιπολεμική αντιπολίτευση από το ΣΣΔΚ εντός της Εθνοσυνέλευσης αλλά και με την διοργάνωση απεργιών και διαδηλώσεων, αφετέρου ότι τα βαλκανικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, προέτασαν σταθερά την υπαγωγή των βαλκανικών κρατών σε μια ομοσπονδιακή δημοκρατία, ως προϋπόθεση για συναδέλφωση των λαών, αλλά και για ανάπτυξη και πρόοδό τους. Το ΣΣΔΚ, και πιο συγκεκριμένα ο ηγέτης του Τούτσοβιτς, αφιέρωσε μεγάλο μέρος της πολιτικής του ζωής στην προσπάθεια εξασφάλισης μιας στήριξης από την Δεύτερη Διεθνή για την πραγμάτωση του οράματος της Βαλκανικής Ομοσπονδίας, ήδη από την πρώτη εκτεταμένη κρίση στην περιοχή του 1908. Η αποτυχία οργάνωσης μιας ισχυρής αντιπολεμικής απάντησης από ολόκληρη την Διεθνή, ικανής να αναχαιτίσει την όξυνση των ανταγωνισμών στα Βαλκάνια σε έναν αδελφοκτόνο πόλεμο – προπομπό του Α' Παγκοσμίου Πολέμου εδράζεται σε μια σειρά λόγων. Πρώτον, οι εσωτερικές διαφωνίες των γερμανόφωνων κομμάτων της Διεθνούς ήταν πολυάριθμες, και πολλές φορές αγεφύρωτες: αρχικά ως προς το ζήτημα του περάσματος στον σοσιαλισμό (μεταρρύθμιση ή επανάσταση), δεύτερον

ως προς το εθνικό ζήτημα (υπαγωγή σε μια μοναρχία με βάση την αρχή των εθνοτήτων ή ομοσπονδιακή δημοκρατία), τρίτον ως προς την στάση απέναντι στην διατήρηση του status quo της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και τέλος ως προς την κατεύθυνση της αντιπολεμικής πολιτικής (γενική απεργία ή σοσιαλιστική επανάσταση). Αυτή η σειρά διλημμάτων παρέμενε αγεφύρωτη, με αποτέλεσμα να αποτύχει η Διεθνής να εξασφαλίσει στους Βαλκάνιους σοσιαλιστές μια συνεπή υποστηρικτική αντιπολεμική ατζέντα. Επιπλέον, κατά την άποψή μας, ειδικά το αυστριακό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, εκτός του ότι η πολιτική του στο εθνικό ζήτημα λειτουργούσε καταφατικά στην υπάρχουσα μοναρχική πολυεθνική δομή της Αυστροουγγαρίας, σε έναν μεγάλο βαθμό, στήριζε την μοναρχία και ως προς τις ιμπεριαλιστικές της κινήσεις στα Βαλκάνια. Η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης του 1908 από τους Αψβούργους, βρήκε ορισμένους Αυστριακούς σοσιαλιστές να την επενδύουν με έναν *εκπολιτιστικό* χαρακτήρα – μια κλασική αποικιοκρατική οπτική και μια στάση η οποία όπως είδαμε οδήγησε σε σφοδρή σύγκρουση με τον Τούτσοβιτς και το ΣΣΔΚ.

Εκτός των παραπάνω, υπάρχει και μια ακόμη “ευθύνη”, η ανάληψη της οποίας αναλογεί κατά την γνώμη μας στο σύνολο των κομμάτων της Διεθνούς. Ενώ ο ίδιος ο Κάουτσκι, μιλάει για Βαλκανική Ομοσπονδία από το 1907, προσπαθώντας να συνθέσει τα οράματα των Βούλγαρων και των Σέρβων σοσιαλιστών σε ένα πρόταγμα της Διεθνούς, και οι Βαλκάνιοι Σοσιαλιστές τόσο στα ενδοβαλκανικά συνέδρια, όσο και στα συνέδρια της Διεθνούς επιμένουν στην ανάγκη πραγμάτωσης αυτού του οράματος, ως εγγύηση ειρήνης για όλη την Ευρώπη, κατά την άποψή μας, οι σχετικές διακοινώσεις, δεν ξεπερνούν ποτέ το κατώφλι του βερμπαλισμού και της ασάφειας. Από την εξέταση των πηγών δεν προέκυψε λοιπόν κάποια πιο συγκεκριμένη μελέτη του τι θα σήμαινε πρακτικά το πέρασμα σε μια ομοσπονδία, πώς θα οργανωνόταν διοικητικά, πώς θα ρυθμίζονταν οι ταξικές σχέσεις εντός της, ποια θέση θα κατείχαν για παράδειγμα οι βαλκανικές αστικές τάξεις εντός της, σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους η κατά βάση αγροτική παραγωγή θα επερχόταν της εκβιομηχάνισης κ.ο.κ. Κατά την εκτίμηση μας, όσον αφορά τον Κάουτσκι, το γεγονός ότι από την Βαλκανική απουσίαζε έως τότε ένα ισχυρό βιομηχανικό προλεταριάτο, καθιστούσε αδύνατη μια σοσιαλιστική επανάσταση που θα οδηγούσε στην ομοσπονδιοποίηση των βαλκανικών κρατών. Επομένως έμενε προταγματικά

στις σχετικές διακηρύξεις. Ένας άλλος λόγος, έγκειται στις διαφορετικές προσλήψεις του φεντεραλισμού που ενυπήρχαν εντός του σερβικού σοσιαλισμού ήδη από την δεκαετία εμφάνισης του (1860) και στην ιδεολογική βάση και επιρροή που αυτές εδράζονταν. Την εποχή του ΣΣΔΚ βέβαια, το οποίο γρήγορα στράφηκε προς τον ορθόδοξο μαρξισμό όπως είδαμε, οι σοσιαλιστές αποπειράθηκαν να θεμελιώσουν το ομοσπονδιακό πρόταγμα πάνω σε μια μαρξιστική βάση. Κατά την γνώμη μας, απέτυχαν να προχωρήσουν σε βάθος στον σχεδιασμό τους, κάτι το οποίο ίσως να οφείλεται – ανάμεσα σε άλλα – στο γεγονός ότι οι Μαρξ και Ένγκελς, σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαν από επιφυλακτικοί έως και απορριπτικοί σε φεντεραλιστικά παραδείγματα (πχ. Ελβετία) στο βαθμό που αυτά εμπόδιζαν την εθνική ενοποίηση, βασική προϋπόθεσης προλεταριακής ενότητας κατά την άποψή τους.

Το αντιπολεμικό έργο του ΣΣΔΚ, με κύριες συνιστώσες τις εκδόσεις των οργάνων του, της εφημερίδας *Radničke Novine* και του περιοδικού *Borba*, μέσα από τα οποία κυκλοφόρησε και το έργο του Τούτσοβιτς το οποίο συνοψίζει μια ισχυρή αντιπολεμική κριτική απέναντι στον σέρβικο εθνικισμό και το σερβικό κράτος και ασχοληθήκαμε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας, κατάφερε ως ένα σημαντικό βαθμό να διαρρήξει την λογοκρισία του σερβικού κράτους και να διαδώσει με αντιεθνικιστικούς όρους τις αγριότητες του θεάτρου του πολέμου. Δεδομένης της αντιπολεμικής στάσης του Τούτσοβιτς, η πλειοψηφία των μελών του κόμματος και των εργατικών οργανώσεων, βρέθηκαν στο μέτωπο και των δύο βαλκανικών πολέμων. Αρχικά, ως προς τον πρώτο πόλεμο, το ΣΣΔΚ δεν είχε ενιαία γραμμή· όπως είδαμε, δεν έλειψαν οι προσωπικότητες που χαιρέτισαν τον πόλεμο με ενθουσιασμό και ταύτισαν την απελευθέρωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία με μια επερχόμενη σοσιαλιστική επανάσταση. Από την βιβλιογραφία, ωστόσο, δεν ήταν σαφής ο βαθμός της γενικής επιστράτευσης και αν αυτός υπήρξε ο βασικός λόγος που οι σοσιαλιστές πολέμησαν με τον σερβικό στρατό. Για τον Τούτσοβιτς συγκεκριμένα, έχουμε τις αναφορές της άρνησής του να πολεμήσει στην μάχη της Μπρεγκάλνιτσα, καταδικάζοντάς την ως μια αδερφοκτόνο σφαγή, ωστόσο ο βιογράφος του Πόποβιτς και θαυμαστής του, αποδίδει την κατάταξη του Τούτσοβιτς στον στρατό ως συνέπεια της αντίληψής του ότι επιλέγει και θέλει η μοίρα του να

είναι κοινή με αυτήν της εργατικής τάξης. Το συγκεκριμένο ζήτημα της πολεμικής συμμετοχής, θα μπορούσε σίγουρα να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που απαντήθηκαν από την εν λόγω εργασία, ήταν τελικά λιγότερα από αυτά που γεννήθηκαν, και σε καμία περίπτωση δεν μπόρεσαν να καλυφθούν στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας. Ένα συγκριτικό παράδειγμα των βαλκανικών σοσιαλισμών και της συμπύκνωσης των θέσεών τους κατά την αιματηρή έξαρση του ανταγωνισμού των βαλκανικών κρατών, θα μπορούσε αφενός να ερευνήσει ειδικότερα τι μέρος της κοινωνίας εξέφραζε το σοσιαλιστικό πρόταγμα, και αν μπορούσε να λογιστεί όντως ως μια αναγνωρίσιμη πολιτική δύναμη, και αφετέρου να προσεγγίσει βαθύτερα το όραμα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας και το κατά πόσο ήταν ένα άρτια σχεδιασμένο πολιτικό πρόταγμα. Επιπλέον, αντικείμενο περαιτέρω έρευνας και μελέτης θα μπορούσε να αποτελέσει μια γενεαλογία και ιστορία του φεντεραλισμού κατά τον 19ο και 20ο αιώνα, ώστε να προσπαθήσει κανείς να εντάξει εντός αυτής, την ιστορία ενός “σέρβικου” φεντεραλισμού, από τον φεντεραλισμό του Μάρκοβιτς, έως την ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας όπως διατυπώθηκε από τους Σέρβους σοσιαλιστές του ΣΣΔΚ.

Βιβλιογραφία

- Balkanicus, *Albanski Problem i Srbija i Austro - Ugarska*, (ελλ: Το Αλβανικό Πρόβλημα και η Σερβία και η Αυστροουγγαρία), Beograd: Štamparija Dositiije Obradović, 1913.
- Boeckh Katrin και Rutar Sabine, *The Wars of Yesterday. The Balkan Wars and the emergence of modern military conflict, 1912 – 1913*, New York: Berghahn Books, 2018.
- Borba, τεύχος VII.
- “Carnegie Endowment for International Peace, Division of intercourse and education”, Publication No.4, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington, D.C., 1914.
- Daugusch Walter, “Balkanföderation, Balkankriege und Internationale: Sozialdemokratie in Südosteuropa 1908-1914”, στο *Hundert Jahre Basler Friedenskongress (1912-2012)*, (ed.) Sandrine Mayoraz, Frithjof Benjamin Schenk, Ueli Mäder, Zürich: Sozialarchiv Zürich, 2015, σελ. 109 – 118.
- Dimitrijević Sergije , *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918*, Beograd: Nolit, 1982,
- Dimou Augusta, *Entangled paths towards modernity : contextualizing socialism and nationalism in the Balkans*, Budapest: Central European University Press, 2009.
- Dubravka Stojanović, “Prilog proučavanju politike srpske socijaldemokratske partije u vremenu ratova 1912 – 1918”, Institut za noviju istoriju Srbije, 1992, σελ. 203 – 211.
- Freundlich Leo, “Albania's Golgotha: Indictment of the Exterminators of the Albanian People, 1913”, μτφρ. Robert Elsie, στο http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html (πρόσβαση 20.9.2022)
- Gerolymatos Andre, *The Balkan Wars*, New York: Basic Books, 2002.
- Jadžić Miloš Baković, “Dimitrije Tucović i Srpska socijaldemokratija u vreme Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata”, *Perspektive*, no. 8. 2014, σελ. 1 – 11.
- Krešimir Erdelja (ed.), *Nastava suvremene povijesti Jugoistocne Europe, Dodatni nastavni materijal. III. čitanka: Balkanski ratovi*, Hrvatski helsinški odbor, Zagreb, 2007.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση, Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης 1912 – 1922*, Αθήνα: ΒΙΒΛΙΟΠΑΜΑ, 2008.

- Лапчевић Драгиша, *Историја социјализма у Србији*, Београд: Г. Кона, 1922 (ελλ: Λάπτσεβιτς Ντράγκισα, *Ιστορία του σοσιαλισμού στην Σερβία*, Βελιγράδι: Γ. Κόνα, 1922)
- Лапчевић Драгиша, *Рат и Српска Социјална Демократија*, Београд б.и., 1925. (Λάπτσεβιτς Ντράγκισα, *Πόλεμος και η серβική σοσιαλδημοκρατία*, Βελιγράδι: χωρίς εκδοτικό, 1925.)
- Marxismus 18, Balkanföderation & Arbeiterbewegung, Konzeptionen der Sozialdemokratie vor dem Ersten Weltkrieg*, Teil. 1, Organisation arbeiter – innen – kampf, 2001.
- Mojzes Paul, *Balkan Genocides, Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Lanham: Row Man & Littlefield publishers, 2011.
- Perović Latinka, “O istoriografiji i istoriji levice u Srbiji”, Helsinki, 2011.
- Popović Nikola M., και Tucović Dimitrije, *Njegov život i rad*, Beograd: Izdavačka knjižara Skerlić, 1934.
- Σκοπετέα Έλλη, *Το “προτυπο Βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.
- Stavrianos Leften Stavros, *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company Inc., 1958.
- Sundhaussen Holm, *Geschichte Serbiens: 19.-21. Jahrhundert*, Wien: Bölau Verlag, 2007.
- Todorova Maria, “The Balkan Wars in Memory: the Carnegie Report and Trotsky’s War Correspondence” στο *Scaling the Balkans Essays on Eastern European Entanglements*, Leiden: Brill. 2019, σελ. 510 – 534.
- Τρότσκι Λέον, *Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912 – 1913*, μτφ. Π. Ματάλας, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993.
- Tucović Dimittije, *Srbija i Albanija, jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, Beograd: Izdanje Socijalističke knjižare, 1914. Επανεκδοση Beograd Zemun: Mostart, 2011.
- Vickers Michael, *The Albanians. A modern history*, New York: I.B. Tauris Publishers, London, 1995.
- Woodford D. McClellan, *Svetozar Marković and the Origins of Balkan socialism*, New Jersey-Princeton: Princeton University Press, 1964.

Žarković Petar, “SSDP, Dimitrije Tucović i jugoslovenski komunisti”, Beograd, 2011.

Živković A. και Plavšić D., “The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation, 1871 – 1915”, *Revolutionary History*, vol. 8, no. 3, 2003.

Zorić Mirjiana, “Balkanska Federacija – Istorija jedne ideje”, *Vojno Delo*, no. 70, vol. 4, 2018, σελ. 493 – 564.